

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ОНУ імені І. І. МЕЧНИКОВА

30

8917

18, 28

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

1917-3.

Г. 58. т. 1.

~~№ 119.~~

1138

28/1/29

1997
Ф. 661
Орду імені І. І. МЕНДІНІКОВА

МЕНДІНІКОВА

8917-3
Г. 58. тт.

4

ТАРАС БУЛЪБА.

Виглад Гоголів.

Переклад М. Лободи.

КІЄВЪ.

Типографія М. П. Фрица, больш. Владимірская, въ собств. домъ.

1874.

~~28435~~

$\frac{30}{8917}$

Доволено цензурою. Київъ, 22-го апрѣля 1874 года.

Посвята В. Х. Си—ові.

К

ТАРАС БУЛЬБА.

«Правда півті півчиця,
Та вже ж колись - визначиця» народ. прик.

I.

„А повернись-лишень, синку! чи ба! цур тобі, який ти кумедний! Що се воно на вас за попівські каптани? Отакечки у вас всі в академії ходять?“

Такою річчю привітав старий Бутьба двох синів своїх, що були в науці у кїївській академії, та оце прийїхали до батьківського курїня.

Сини його тіки що позлазили з коней. Це були два добрих левенці, дивилися собі ще з—під лоба, звичайно як ті школярі, що допіро вихопились з школи. Вони були здорові та свіжі на виду. Їїх молоді види вже замохнатїли, позаростали що-напершим мошком, що ще ї бритва неприторкалась. Дуже збентежені вони були отим батьківським привітанням, та ї стояли собі нерухомо, устро-мивши очі у землю.

„Стрївайте лишень, трївайте! дайте мині гаразд на вас роздивитись“, казав далї Бутьба, повертаючи їїх, „та які ж на вас довгі жупани! отакї жупани, еге! таких жупанів ще чорт його ї бачив коли на світі! на прочудо жупани, усім жупанам жупани! А побїжи лишень котрий, подивлюсь, чи ни гепне, запутлявшись у поли.“

„Облиш кепство, тату!-шкода шкилить.“ Вимовив на репті старший.“

„Дивись-но яка пиха! та чому ж би то й не шкилити.“

„Та так бачь; хоч ти міні й батько, а кепкуватимеш,-далебі-попобью!„

„Ах ти сякий-такий, сину! як це, батька?“ огрізнувся на його Тарас Бульба, відступившись на кілька ступнів дивуючись.

„А тож! За наругу ні на кого не подивлюсь та й нікому не лишу!“

„Як же ж ти хочь зо мною битись? хіба навкулачки?“

„Та вже як би там не було.“

„Нум, сину, навкулачки!“ казав Бульба, засукуючи рукави: „побачимо, який з тебе вдався чоловік на кулак!“

І батько з сином, намісь привітання, як і годилося б довго небачившись, почали один одного стусувати у боки, у груди й у поясницю, то відступлюючись й озируючись, то знов приступаючи.

„Дивіця, людоньки: здурів на старість! зовсім з глузду зсунувся!“ казала бліда та сухорлява їх добра мати, стоячи на порозі; вона ще й не встигла обняти своїх синів коханих. „Діти до-дому прийіхали, білш аніж рік як і в вічі їх бачила, а він не-знаєть що вигадав: навкулачки битись!“

„Та він, бачу, гарно б'єеця!“ казав Бульба зупинившись: „Біг-ме, добре!“ додав він, трохи оправляючись: „так, що хоч би й не куштувати навіть! Добрий буде з тебе, синку, козак! Ну, здоров бувай, сину! почоломкаймося!“ От батько з сином стали цілуватись. „Гаразд, синку, люба дитино! Отак лупцюй й кожного, як мене попо-

лупцював: нікому нелиши! А все ж таки як хочь, козаче, а на тобі кумедне убрання! а це що воно за мотузка висе?... А ти, лобуряко, чого стоїш й руки, кажеш, попускав?“ казав він, обертаючи річ до меньшого сина: „чому ж ти, вражений сину, не б'єєся зо мною?“

„Ще що вигадай!“ казала мати, обіймаючи тим часом меньшого сина: „й забреде ж отаке у стару голову, що б рідна дитина та біла свого батька. Наче б-то теперенька й до того: дитина молода, кілька верстов пройіхала, здорожилась,... (А цій дитині було аж над двадцяттеро років, а зростом рівно сажень.) Йому теперенька випочіти б треба з дороги на — дозвіллі; попойісти чого, а він битись намагаецця!“

„Е, та ти, бачу, мамій, пестун, мазун, гарна, мовляв, мазана паляниця!“ казав Бульба. „Не слухай, синку, матері: вона баба, вона нічогісько не тяме! Яке вам пестування! ваше пестування-чисте поле та добрий кінь: от ваше пестування! А чи бачите оцю шаблю? ось ваша мати! То все—ка'зна-що, чим натовкмачують вам голови: і академії, й усі оті книжки, граматки й хвилозохвійї, все тее ка-зна-що: не варт гичі! Про мене—начхати на усе оте!“ Кажучи сее, Бульба доряду додав таке слово, що незвичайно його голосно й казати. „Аж ось краще на тім тижні я вас на Запорожжя виряжу. От-де наука! отам ваша школа! таменька тіки й наберетесь розуму, от-що, діти!“

„И тіки це усього тиждень йім і дома бути?“ казала жалібно та кріз слъози сухорлява стара мати: „не доведеця йім, сердешним. й погуляти, не прийдеця й хати рідної! гаразд дізнати, не доведеця й міні на їх надивитись!“

„Годі, стара, годі смикнути! не на те козак здався, щоб з бабами яловитись! ти б їх сховала собі під пелену та й сиділа б на їх, як квочка на яйцях. Ось йди лишень краще, та мірщій ставляй нам на стіл усе, що там у тебе є. Нетреба нам пампушок, мидяників, маковиків та й інших пундиків: цуп нам цілого барана, козу ке, меди сорокорішні! а надто горілки, та чи чуєш—не з вигадками горілки, не з родзинками та усякими бабськими витребеньками; а чистої, пінявої горілки, щоб грала й шипіла, мов скажена.“

Бульба повів синів своїх у світлицю, звідки стрімголов виходило у червоному намисті дві уродливих дівчини—наймички, що причипуряли хати. Вони либонь сполохались з приїзду паничів, що не лицили нікому, абож додержуючи жіночого звичаю: згукнути та й кинутись геть прожогом; зашарившись, вуздівши парубка, та й потім ще довго затулялись рукавом з сорому. У світлиці тій був такий убір, як до вподоби було за тих часів, про віщо тіки й слави; що натякне народня дума чи то пісня, що вже білш не співають їх на Вкраїні прилюдне бородаті та старезні кобзарі сліпі, зтиха до голосу підбринькуючи на кобзі, як оце поводилось звичаино за тих важких войових часів, коли стали вигравати на Вкраїні колотнечі войові через унію. У хаті було чепурно, цвітною глиною повимазувано. По стінах висіли шаблі, карбачі, сітки до ловіння птиці, неводи й рушниці усякі, й пістолі, штучно обробляний ріг на порох, вуздечка на коня, золотом бляхована, й пута з срібними бляхами. Вікна попускано маненькі, з круглого сивого скла, які уздриш тепер хіба тіки що у стародавніх церков; кріз тій вікна не мож було інакше

й дивитись, хіба відсунувши. Коло вікон та дверей по-підвожувано смугами червоною глиною. По кутках на полицях стояли глечики, пляшки та сулейі з зеленого й синього скла; карбовані срібні кубки, позолочувані чарки, усякої роботи: венеційської, турецької, черкеської, що усякими способами опинились у Бульбиній світлиці, через треті, четверті руки,—що було світова річ за тих хвацьких часів. Берестові лави навкруг по-щід стінами; великий стіл під образами, на покуті; широка груба з квітчастого та крапчастого кахлю, з запічком, закапелками й карунками. Оце усе було обом парубкам по свідомости, бо вони що-року приходили у жнива до-дому, приходили, бо ще не мали собі коней, та й звичаю не було, щоб школярі їздили верхи. У їх були тіко довгі чуприни, що за їх жаден козак збройний мав право помияшкурити. Тільки на-приконеччі вчиття їх Бульба послав їм пару молодих огирів.

За-для приїзду синів Бульба з-радоців казав по-кликати усю полкову старшину, хто тіки домував; та як прийшло двое й осаул, Товкач Дмитро, давній його товариш, то він зараз показав їм своїх синів, примовивши: „Ось подивіцца лишень, які соколи! Я їх не забарюсь на Січь вирядити!“ Гости поздоровили Бульбу й обох молодиків, та казали, що добре діло розпочинають, що немає кращої науки молодикові над тую Січь запорозьку.

„Нутеж, панове-братове, сідайте за стіл, де хто вподоба. Нумо, сини соколи! найсам-перед випиймо горілки!“ Так казав старий Бульба. „Боже благослови! бувайте живі та здорові, орли мої, соколи! і ти, Остапе, і ти Ондрію! дай Боже, щоб вам на вою хвортуна служила! щоб

бусурменів били, Турків добре шарпали та й Татарву гаразд куйовдили, а коли й Ляхи стануть що на нашу віру лихе зачинати, то й Ляшві теж відчепного дайте. Ну, підставляй, сину, чарку... а що, гарна горілка? А як пак по-латині горілка?.. Не що ж бо то й що, сину! дурні були Латиньці, вони й не знали чи є на світі горілка. Як пак того прозивали—бодай го—що латиньцям вірши складав? з мене писмак аби-який, то й не знаю; Гораций, чищо, еге?”

„Чи ба!“ погадав сам собі старший син, Остап: „усе зна, буйвік, а ще й личкуецця.“

„Мабуть архимандрит не давав вам й понюхати навіть горілки!“ простяг Тарас річ далі. „А признайтесь діти, чи добре вас патюжили, свіжою березою по спині та й по всьому, що ні є в козака? А мо' як ви, бачь, вже через край порозумвішали, то вас мо й тее, і нагаями частували. Десь не по суботах тіки, а перепало й у середу й у четвер?“

„Нічого, тату, згадувати, то вже колишня річ, минулося!“

„Хай теперенька сикнецця!“ промовив Андрій: „хай теперенька хто зачепе; ось нехай тіко поткнецця яка негідь, Татарва,-знатиме, що воно є за річ козацька шабля!“

„Добре, синку,-Віг—ме, добре! От так по-козацькі! Та вже як на те пішло, то й я з вами поїду, присяй-Богу-поїду! Якого гаспеда міні отутечка виглядати? щоб я зробивсь домонтарем гречкосієм, чабаном, свинарем а чи бабійем,—та хай вони просчезнуть! Я козак-воля, не хочу! То що з того як нема війни? Я так собі з вами поїду на Запорожже погуляти,-далебі-поїду!“ Старий Бульба потроху розпалювавсь, розхожувась та на-

решті геть розлютувавсь; устав з-за столу, підбадьорився та й тупнув ногою, до-давши: „завтра ж і поїдемо! нема чого длатись! Якого біса ми отутенька висидемо? Нащо нам здалась оця хата? на віщо нам оце все? на якого гаспеда оці горшки?“ Сее проказавши, він почав бити й шпурляти горшки й пляшки.

Відолашна стара мати вже звичилась до такихъ учинків свого чоловіка,-сидячи на лаві, сумно собі дивилася. Вона не зважилась промовити ані-же; але ж як учула про такий тяжкий йій ріпінець, не здужала здержати сліз; поглянула вона на діти, що через ніч припадало йій ро-стання з йіми, — та й ніхто не скаже, ні перекаже невимовної ваготи тіейі туги, що здавалось миготіла йій у вічю та в сціплених міцно вустах.

Бульба був собі дуже упертий, огурний чоловік. Він мав собі вдачу з тих саме вдачів, що мали скластись тільки з під злигоднього XV стороку у кочуючому куті Європи; за тих зле-тяжких часів, як покинуту своїми князьми Україну зруйновали, до—центу випалили хижі Татари, не впинно на ню налітаючи; у тую непевну добу, як зоставшия рідного куріня, став чоловік тут відважний; як, загартувавшия у лихій годині, оселявся він безпешне на пожежищах, під око страшним сусідам, хижикам та лякові переполохові, понявсь з йіми та й просто дививсь йім у вічі нелякаючись, зневірившись навіть, чи й є на світі яка лякуча річ; за тих часів буявих, як войовим роздротом поняло спокон-віку тиху натуру славьяньську та й вибурихнулось козацство,-широкій розмах вільної розлогої натури української; тоді саме, як болоньями, перевозами, догодьніми місцинами густо вродило козаків, що й

ліку їм не було. Тим-то й сміляки—товариші їй мали право одрікти султанові, котрий забажав дізнатись, чи велика їй сила: „А хто його зна! У нас їй порозкидувано по всіх усюдах: у нас де крак, там козак, а де байрак, то там гляди й зо сто козаків; козацькому роду нема переводу!“ Це справді була надзвичайна проява української сили: їй викресало з народних грудей крицею, що викувало зле лихо, їй вибухало невсипуще лихо. Намість прежніх дільниць та містечок, що у їй було повно псюрників та ловців, замість полукнязьків, що пануючи ворогували проміж себе та крамували містами—городами, постали грізні села, куріні з околицями, паланки, гарди та зімовники, і зійднались проміж себе через спільну опаску й зненависть до нехрещених хижаків. „Усім через історію свідомо, як їй невсипуще життя злиденне, повсечасні колотнечі з ворогами зарятували Європу від невпинних забігів та нальотів татарських, що наважувались зрозгартіяшити ню. Ляцькі королі, що королювали, намість дільничних князів, над оцима розлогими, як море, степами, хоч здалека господарювали й були собі плохі, алеж склали ціну козакам і збагнули, яка користь з такого буявого життя войового. Вони й сами підмовляли їй й здохочували до такого ладу. Під їй обладою далекою, Гетьмани, що обіралися з-між самих же козаків та й самим же таки козацтвом, додали ладу, переробивши оті села з околицями на полки та паланки. Це не було ушиковане, зібране до купи військо, його б ніхто не постеріг; але як припаде войовий час та посполите рушення, то небільш як за тиждень жоден ставав на коні збройно, добравши у короля плати тіки й ден червінець, і за два тижні згромаджувалось таке

військо, якого й не сила була б скомпютувати ані якими некруцькими наборами. Минувсь поход, козак знов вертавсь собі до темних лугів, до степів, на дніпрові перевози та заброди, рибалчив, броварював, крамарював, винникував, та й був собі вільний козак. По правді тодішні чужоземці дивом дивували на козака, що придавсь він кібітливий до всього. Не було того ремества, щоб його козак не знав: накурити горілки, зробити воза, намолоти пороху; а як часом припаде, то й за коваля стати, чи за слюсаря, або й за котляра, а надто бенкетувати грече, як під силу одному тільки козакові-українцеві—все оце було йому зруч. Опрічь лейстрових козаків, що повинні були войової доби до вою ставати, можна було набрати по всяк час чи-малу силу й охочих, як прийдиця прикрьо: треба тіки було осаулам пройти торгами, майданами, по селах та містечках, та на вози риштовані ставши погукнути зично: „гей, грубники, пічкури, лазники, броварники, винники! годі вам по винницях горілок курити, по броварнях пив варити, по лазнях лазень топити, по грубах, по печках спати, товстим видом мух годувати, спинами сажі потирати! Час козацької слави добувати! Гей, ви, чабани, гречкосійі, плугатирі, бабійі! а годі вам ходити за плугом, сапьянці каляючи, та підлабузнюватись до жінок, марно козацькою силою занапалаючи! гей, ходіть—но ви з нами, гей з славетними козаками, козацької-лицарської слави, чести залучати.“ І оці речі ставали за багаття, що упаде на сушняк. Плугатирь кидав свій плуг, броварі, винники, залишали свої кухви й діжки, ремесник і крамарь ік нечистому виряжав ремество й крам, бив горшки в хаті,—і все, що було, сідало на коня збройно. Отож

за тих часів то українська натура геть велику міць, широченний роскид та загартовану постать узяла.

Тарас був з гурту давніх та щирих полковників: він наче тіки й народився що на вояцьке життя буяве; на ділі та й речах був прямиий собі чоловік аж занадто. Ляцька подія почала вже тоді визначатись на українським шляхетстві. Чи-мало шляхти наськоїї попереймало ляцькі звичайї, пишались у роскошах, позаводили бундючну челядь, соколів, ловців, справляли бучні бенкети, позбудовували палаци. Тарас усім отим гидував. Він кохався у простацтві й жив в незлагоді з тими, що були прихильні до ляхів, узиваючи їх недоляшками, по-лигачами ляцькими. Без угаву турбовитий собі, вважав він себе за правдивого захистника православної віри. Самоправне приходив він у села, де тіки скаржився люд на набавку „подимного“ та на втиски від орандарів. Сам з своїми козаками він усюди робив справи, та й поклав собі у закон, що трома разами доконче треба запобігти шаблі, саме: коли комисарі не поважали старшин та у шапках перед їх стояли, коли знущались над вірою та предківського звичаю не шанували, а нарешті, як коли ворогами були бусурмени, що на їх за славу християнську зняти збройно руку вважав він по всяк час за праведну річ.

Він тепера заделегідь тішивсь гадкою, як прибуде на Січ та казатиме: „ось подивіцця-лишень, яких я вам орлів—соколів привіз!“ як покаже їх усім своїм старим товаришам, загартованим у баталїї, як зважуть перші їх вчинки у войовій науці та бенкетуванні, що теж було важлива річ у козацтві. Він попереду наважив був

самих їх вирядити до Січі, але бачучи їх молодих та рослявих, любуючи чепурну та міцну статуру їх,—заграла й його козацька, вояцька натура, і він поклав, другого ж дні й самому рушати з ними, хоч треба цього було тільки через уперту його вдачу. Він вже й клопотався, загадував, обірав коні й зброю синам—парубкам, навідувався й до стані, й до комори; обібрав найметів, що мусили завтра з ним виряжатись. Осаула Товкача настановив намісь себе, й до того ще добре наказав, що як-шо подасть яку звістку з Січі, то щоб негаючи часу, міршій прибував з своїм полком. Хоч був він трохи під чаркою й хміль ще гув йому в голові, одже ж він нічого забув, коні звелів навіть напоїти, та всипати їм гарнойі чілної пшениці, й натомившись з клопін, прийшов у хату.

„Ну, діти, тепер свати лягаймо, а завтра робите-мимо, що дасть Біг! Та не стели нам, стара, постлі, не треба нам йїї: ми спатимемо на дворі!“

Нічь тіки ще небо окрила, але Бульба завжди зарані лягав; він розплатався на килимі, укритися кожухом, бо нічне повітря було геть ядерне, та й те таки, що Бульба, як думувавсь, подобавсь тепліш укритись. Він хутко захріп собі, а за їм і всі в дворі, усе, що ані лежало по кутках, засопло, захропло, и замуликало. Най-сам-перв заснув воротарь, бо білш над усіх лигнув гострогляду за-для приїзду паничів.

Тіки одна собі бідолашна мати й неспала. Вона припала у приголовью своїх коханих синів-соколоньків, що лежали поручь; вона розчісувала їм грїбінцем неохайно покуйовдені кучері, зрошаючи їх слїзьми; вона дивилась

на їх уся, вбачала їх усім своїм почуванням, тіки й бачила, що своїх любих синів, та й не сила була їй надивитися. Вона згодувала їх на своїм лоні, зростила, викохала їх та й тіки на йдну хвилиночку баче їх перед себе. „Сини мої милі, сини мої любі! що то буде з вами, яка-то спіткає вас доля!“ казала вона й слізьми їй налилися бризкі, що через їх змарнів иїй колись-то прихорошій на вроду вид. Тай справді бідолашна була вона, як і кожна жінка за того хвацького віку. Тіки одну хвилину кохалась вона у любові-милощах, тіко за першої палкою жаги до кохання, за першого дівочого палу та й годі; далі суворий їй чарівник зражає, покидає їй, — змінював на шаблю, на товариство, на бенкет козачій. Вона тіки бачилася з своїм чоловіком, що надва—дні або на трі дні за рік, а по тому скілько років про нього ані якої не було й чутки. Та хоч коли й бачилася з їм, як жили вони укупі, що то жалиття їй було? Вона терпіла усяку кривду, бійку навіть, а любові дознавала, наче б тіки зласки давали. За тих часів жінка була якась, химерна річ між лицарями-бурлаками, що на їх гульлива Січ-мати з темним лугом-батьком надали свою хмурну вдачу. Молодість тіки шастнула перед нею та й то без радощів; молоде, на вроду прехороше лице, їй біле лоно звабливее, неціловане, немилуване, без—часу зів'яли й бризкі їх поспували. Усе тее кохання, почування, усе, що ані на є у жіночій натурі голублячого, палкого, усе тее повернулось їй в одно матирине почування на свою дитину. Вона з жалю омлівала, вбивалася, ревно плачучи, як тая чайка підірвана, кружляючи, кигиче над

дїтьми своїми. Її синів, коханих синів видерають у неї, розлучають на те, щоб вже ніколи їй небачити їх. Бозна! мо за першої ж буйної січі татарин зотне їм голови, і вона незнатиме, де лежатиме покинуте біле їх тіло, що його степовептаство хижерозклює, а за жодну краплю їх крєві вона приміла б усю себе відала. Ридючи у вічі їм дивилася, коли непереважний сон вже починав склепляти їх, тай гадала вона собі: „А мо' старий хоч днинок зо дві з дорогою підїжде; десь він тим і задумав так швидко виражатись, що дуже перебрав через край.....“

Місяць з високости вже давно освічував подвірря й слячих, густу купу верб та височенний бур'ян, що в його пірнув палисад, котрий оточував двір. Вона усе сиділа у головах біля своїх коханих синів, ні на хвилиночку незводячи з їх очей, а про спання й байдуже! Уже коні чуючи світання, полягли на траві, облишивши пашу; вже лист зверху на вербі почав шелестіти зтиха, і вітрець свіженькій, гадюкою в'ючись, спустився зверху до коріня, лєскочучи листя. Вона просиділа до самісінького світа і ані трохи втомилася, бажаючи навіть, щоб ніч проволокалась яко мога довш. Голосний лошачій ржет розотнувся з степу і розпустились по небові парости ясної зорі.

Як ось Бульба прокинувся тай схопивсь. Він дуже добре усе пам'ятав, що учора звечора заказував. „А ну, хлопці, годі спати, час ворушицця! тра коні напоїти! А де стара? міршії, стара, готуй нам що поспідати: дорога далека!“

Бідолашна мати—збулась вона й останьої надії—сумно почапала у хату.

Тим часом як стара мати з плачем лагодила снідання, Бульба давав загад, клопотався на стані і сам обірав яке краще убрання своїм діти.

Школярі до-разу почали: намісь покаляних чобіт на їх були теперка червоні сапьянці з срібними підковами, штани-море, з тисячю брижів та зборів, на золотому очкурі, а до очкура довгі ремінці з китицями та іншими причандалами до люльки, попричиплювані були. Жупан кармазиновий, з сукна гарячого коліру, як вогонь, підперізувався квітчастим поясом; за поясом — карбовані турецькі підстолі, оброблені у золото; шабля брязкотіла, бьучися об ноги. Види їх трохи засмалені, здавалося, погарнішали й побілішали; а молоді чорні вуси тепера якось дужче визначали їм з лица білявість й дужий та свіжий парубочий цвіт; гарні вони були у смушевих високих шапках з золотим верхом.

Бідолашна мати як зуздріла їх, той слова нездужала промовити й сльози їй на очі застигли.

„Ну, діти, все налагожено, нема чого длатись!“ вимовав нарешті Бульба. „Тепера, як звичайно похристианьські, на дорогу присядьмо!“

Усі посідали, хто був в хаті.

„Теперенька благослови мати свої діти!“ промовив Бульба: „та блачай Бога, щоб вони хоробро воювали, Україну забороняли; щоб Христову віру завше захищали; а то хай краще счезнуть, щоб і дух їх не смердів на світі! підступіть, сини, до матері: матчина молитва з пня моря повертає, на воді й на сусі зарятовує.“

Мати вутла, як звичайно мати, жаліслива, обійняла їх, вийняла два образки невеличкі тай почпила їм на

шию ридаючи: „крий вас Мати Божа.... сини мої, соколоньки! пошли вам, Боже. добру годину, куди повернитесь! щастя їх, доглянь їх, милий Боже! Не забувайте, діти, своїй матері.... перекиньте хоч звістоньку....“ далі вже їй не на силах було й казати.

„Ну, діти, поїдьмо!“ проказав Бульба.

Біля рундука стояли позасідлані коні. Бульба зсочив на свого „чорта“, що той аж вітхитнувся змурдувавшись, почувшись на вагу у кільканадцять пуд, (Тарас бо над міру був важкий та огрядний собі.)

Як зуздріла ж мати, що їйї сини посідали на коні, вона кинулась до меньчого, обличчя котрого білш уявляло якої-сь голубности; ухонила його за стремено, припавши до сідла, та несамовито дивлячись, не випускали його з рук. Два козарлюги узяли їйї бережно тай понесли в хагу. Але як вийїхали вони за двір, вона знов прудко та легко, мов коза дика, як і не сила б на їйї літїх, стрімголов й собі вихопилась за ворота; невідомою силою зупинила коня, тай обвилась хмилиною, обіймаючи сина з обпалу, ніби божевільна, й себе не тямлячи. Їйї знов відвели.

Сумно їїхали молоді козаки, здержуючи сльози, бо боялись батька, що теж і собі трохи був журний, хоча й перемагався, щоб про теє навзнаки не дати. День був хмурний; зело дуже жарілося; пташки щебетали якось невлад. Трохи відїїхавши, озирнулись вони. Хугір їїх ніби в землю увїїшов, і тільки видко було по над землею два бовдури на їїх хатині убогїй та верховїття дерева, що по сучках його колись лазили вони, як білки; навїч їїм ще розлягались ті луки, по яких мали вони спогадати своє життя ще з маленькості, як граючись, ка-

чались вони по росяній траві, та вже як на тих же луках виглядали чорнобриву чарівницю-козачку, що жахаючись перелітала на молодих та прудких ніженьках через тії луки. Ось вже й іден тіки над кривницею журавель з колесом буваніє собі самотне на небі; вже й тая площа, що вони перейхала, здаєця оддалеку ніби гора й усе собою заступила.... Прощайте й дитинство, й грання тай усе, усе!

II.

Усі три верхівні йїхала мовчки. Старий Тарас про колишню річ гадав: за думами думи з молодого віку роєм вилітали, навіч йому, мов хвилі ті, проходили літа молодії, веселі козачі, але вже колишні, за котрими завше журиця бідолаха козак, бажаючи весь вік свій звікувати у веселій молодости. Думка була й проте, що кого-то з давніх щирих побратимів своїх побаче на Січі, лічив собі які полягли вже, а які ще забарились на світі. Сліза тримтіла йому на оці, а сивая голова журно похилилася.

А синів його то инчі думки поняли. Алеж бо треа білш додати за йїх. Скоро поминув йїм дванадцятий рік, йїх завдано у кїївську академію; за тих бо часів значні люди вважали за потрібну річ освітувати свої діти, хоч освіта тая мала здатись по—тому на покидьок, яко віечемна. Вони були тоді, як і всі надані до школи, мовляв, дїча, на волі собі викохані, та вже там вони трохи при звичаювались, шліхтувались й набірались такого спільного гарту, що удавав йїх схожих один на одного.

Старший син Тарасів Остап розпочав свою постать з того, що зараз першого ж року наківав на ню п'ятами,

як там кажуть, змандрував. Знов повернули Остапа до школи, та страшенне вибатьоживши, посадили за книжку. Чотирма нападами закопував він свою граматку, й чотирма ж таки нападами нагодувавши його до несхочу березовою кашою, купували знов йому граматку. Алеж і вп'яте за певне був би зробив він так само, якби батько недав був зароку прилюдне запакувати його на цілісінських двадцяті роки у чернечі слимаки, та як би був незаприсягсь заздальгідь, що небачити йому й до віку Запорожжя, як що неповчиця усяких наук в академії. Цікава річ, що це казав той же ж таки Бульба Тарас, що, як ми бачили тее попереду, казав, що вся тая освіта не варт гичі й радив синів овсі таки недбати за ню. З того часу Остап почав на щирість, аж надто, працювати над тію огидою—граматкою тай незабаривсь поруч стати з понакращими школярами. За тих часів уся тая освітня справа неспадала на лад життя люцького. Оті схоластичні, граматичні, риторичні та логичні хитрощі—мудрощі неслухні були під тую добу, небуло чим покористуватись з йїх, немали вони знадобитись у житті аж ніколи таки. Тому, хто повчивсь отих мудроців вони нінащо нездавались, хоч би вони були не саме вже схоластичні. Тай сами ті тодішні поводитарі сліпцям у науці були ще невидющіші за сліпців, бо зовсім були далекі від спражньоїї речі, від спитку. Наука тая була, одрізана, мовляв, скиба від хліба, нетодішнього тіста книш. До того ще безладня справа школярна та тисьба здорових молодиків-мопаків, усе оце мусило справити школярство на таку стежку, що вела його осторонь науки. Іноді поганий кошт, иноді часті карі голодом, иноді ба-

гацько потрібів усяких, що прокидались в зеленій та місній натурі молодечій; оце усе згуртувавшись виплудило їм той розмисл, що вже на Запорозжжі осилнів. Голодне школярство никало по Кійіві, та й кожен мусив бути повсяк час сторожким. Перекупки, зочивши школяра, мірщій затуляли, як орлиця свої діти, сластьони, бублики, голубці, кабачки та й усяку ласу річ школяреві. Старший їх, що мусив пильнувати підданних йому школярів, мав собі такі страшенні кашені, що десь сховав би в них увесь крам з крамарнею перекупки-гави. Оце школярство кійовське жило собі своїм одлюдним побитом: до гурту з шляхетством ляцьким й наським його не приймали. Сам войвода, Адам Кісіль, не вважаючи на те, що він усяково підперав акедемію тую, алеж не прилучав його до громади шляхецької й наказував держати його скрутно. Воно проте й наказувати ні-на-віщо було; бо ректор й прохвесорі—ченці таки нешкодували школярству тали та карбачів, й по часту сікутори так закатно патьжили по їх загаду старших своїх, що ті скінькою тижнів схоплювались сівши. Багатьом сая річ була байдуже, здавалась мало чим гірчішою за добру перчаківку; алеж инь-яким й геть-то оприкрилась тая березова каша, що вони вже мусили нарешті мандрувати на Запорозжже, як-що втрапляли, або як непопереймають на дорозі. Бульбенко Остап як не працював над логикою та богословію, алеж не мав збутись скарайних карбачів. Світова річ, що усе оце мусило зробити натуру його запеклою й додати йому тій місноті, того гарту, що значив завжди козака. Остап завше вважавсь за шонакращого товариша. Зарідко доводив він иншими на завзяті розмисли,—обнисти садовину

й визбирати баштан; алеж він був завше перший з—між тих, що ставали під ручь розмисливому привідцеві—школяреві, та й ніколи, як би прикро не припало, ніколи не виказував на своїх товаришів; ніякі карбачі чи деркачі не мали його усилювати тую зраду вчинити. Поривало його до буйного вою та бучного бенкету, а на инчу річ неквапився, цуравсь навет; ніколи сливе що инше й на думку йому неспадало. З рівнею поводивсь він навпростець. Добрість він мав собі таку, яка тіки малась бути зпід його вдачі та й за тих часів. Материни сльози з—глибока взрушили йому серце: та оце одно тіки й сколотило його й присилувало схилити голову журно.

Менший брат Остапів, Андрій, мав почуття трохи жвавші та якось білш розцвічені. До науки був беручіший, алеж не силкуючись, як звичайно крута та місна натура поводиця. Він був мусьовитіший за брата, частіш ставав за привідця на розмисли й геть-то небезпешні, та иноді зза підмоги свого розуму мусьовитого одвилювався від карности; а як Остап, то той байдуже собі—спускав тій та й лягав під березу мовчки, небаючи про змилювання. Його теж, як і Остапа, поривало до зусилля, але ж почувавсь він душею й на инчу річ. На кохання почуватись став він скоро перестунив за вісімнадцятий рік. Дівоча врода теперенька частіш йому на палкі думи спадала. Пробуваючи на беседі хвилосохвській, він бачив що хвилини кралою, як зоря; що хвилини мріла йому чорнявая та білявая чарівниця; що хвилини ввижалась вона йому квіткою чорнобривцем, калиною, пишною рожею пахучою; що хвилини мелькали йому лискучі тугі перси дівочі, біла, прихороша, уся гола рученька,

саме навіть убрання, облипле круг їйї дівочого, але дужого стану, одгонилось йому в думках якимсь невимовним любим почуванням. А леж мусив він потай від товаришів ховатись з оцими яровитими думками, що поривали його парубочу натуру; за тих бо часів вважалось за соромну й ганебну річ матися козакові на думці про дівочу вроду, та прє кохання-милування, недбепитавши найсам-перв буйного бою. Останніми часами він врьд хіба ставав за привідцю голінного товариства на здобитки, але білш блукав собі самотою у Кїйїві по глухих кутках, окритих вишневыми садками, проміж невеличких хаток, що так приємно визирали на вулицю з садків. Інколи забродив він на шляхецьку вулицю, де теперенька старий Кїйїв, де жило тоді вельможне шляхетство українське і ляцьке, та де будилица були вже з примхами. Якось одного разу задивився він й на його сливе найїхала будара якогось ляцького дуки, а надто ще й хурман з довгелезними вусами стьобнув його добре байбарою. Андрій роздротився, наче на нього вогню скинено: з опалу, як несамовитий, ухопивсь він місцею рукою за задне колесо й зпнвив тую будару. Але ж хурман, відбігаючи дяки за байбару, стьобнув мірщій коней: коні сіпнули, — і Андрій, на щастя встиг відхопити руку, але ж гелнув, заоравши носом у багнюку. Як ось дзвінкий та гормонійний регіт розітнувсь йому над головою. Коли він зирк! аж край вікна, як зірниця зійшла, стоїть краля, що й зроду-віку нелучалось йому бачити: чорноока, біловида, мов сніг той зорею оссянний; щиро вона сміялась й з того сміху вона, як зоря блискуча, мигтіла своєю красою. Андрій отетерів. Він нестямившись дивився на ню, тай малював собі

ще дужче вид калом обтерачючись. Чия воно є оця краля? міркував він. Мавсь був наваживсь довідатись від челяді, що багато одягна стояла заворітьми округи молодого кобзаря, слухаючи його співів; але ж челядь тая зчинила регіт, зобачивши яка з його мацапура, тай аніже невідказала на його розпитки. На репіті дізнавсь таки він, що краля тая була дочка войїводи ковеньського, що прийїхав на час у Кїйїв. Другойї ж нічі, як подобно одним тіки завзятим школярам, Андрій переліз через чостокіл у садок, далі знов на дерево, що розлягалось гиллям на саме будилице; з дерева знов переліз на дах, та знов димарем проліз просто у кімнату до тїї кралі, а вона на той час, сидячи перед світлом, виймала з вух дорогі серги. Вродлива ляхівка, забачивши перед себе незнайомого чоловіка, з переляку ані телень; але ж як укмітила, що школяр стояв собі непідводячи очі, нерухомо, й рукою навіть неворушачи, а надто що це був той самий, що лящнув у багнюку на їйї очі, — знов поняв їйї регіт. Надто Андрій з обличчя був собі нестрашний аж ні трїньки, а що на вроду той геть-то хороший! Вона з душі сміялася й довго бавилася їм. Тая краля була жвава, як звичайно ляхівка; їйї чудовні очі, як дві зорі проміннясті, проймали зглибока. І як ляхівка смілко підійшовши до його, наділа йому на голову свою проміннясту золоту гальонку, на губи потепила серги й напнула на його серпанкову станку прозору, з зубцями гаптованими, — той тоді навет Андрій стояв собі, мов окутий, й рукою нездужав поворушити. Вона зряжала його, робила йому тисячу усяких пустощів, як жвава звичайно дитина, чїм уявляють себе дзиндзюристї ляхівки, з чого бідаха

Андрій ще гірш згантеличився, Він удавав з себе химерну хвигуру, — роззявивши вершу, та очей незводячи, дивився він їй в ясні, як зорі, очі. В той час грюк біля дверей сполохав кралою. Вона звеліла йому сховатись під ліжку, а як все вгамувалось, поклікала свою слугівницю бранку-татарку, наказавши їй вишком провести Андрія у садок, а відти наулицю через ділування. Але ж цим разом непощастило Андрійові перелізти через ділування без притики: бо воротарь прокинувшись оперішив його добре по нозах, а на улиці й надто добріш попопрала його челядь збігшися. Опісля такої причини проходити по-при будилице тее було дуже небезпешно, войвода бо мав челяді тись. Андрій ще раз якось побачив тую кралою ляхівку у костьолі. Вона укмітила його й приязно осміхнулась, як би й до гаразд знайомого. Знов ще якось накинув ^ї Андрій оком, тай годі, бо перегадом войвода поїхав, й намісь вродливої ляхівки чорноокої визирала якась потороча. Ось про віщо гадав Андрій, поникши головою та уткнувши очі коневі у гриву.

А тим часом степ-море вже давно поняло їх: високий ряст обнявши, окрив їх, ніби у море пурнули тіки чорні шапки раз-повз-раз випурнали з сього зеленого моря.

„Гай-гай, хлопці! з якого це дива отак засумували? Сором, сором лепська мати! промовив Тарас, виборсавши з думок сиву голову, що були обснували ню. „Це справді, немов ті ченьці; а ну — лишень неподобні думки геть к бісу! а беріцця за люлки, то це краща річ! Люлки в зуби та чкурнімо з вітром навипередки, щоб і птах тее, не то що! що було бачили, а що буде побачимо!“

От козаки, припавши до коней, зникли у траві; тіки толочена трава, гадюкою слідом вьючися за йми, давала навзнаки, куди майнули козаки.

Ясне сонце давно вже пливло по чистому блакиттю і теплим, живущим промінням вливало степ. Усе, що було у козаків на душі смутне, заспане, у-міть зникло, й серце їм джерелом заграло!

Що далі, степ все кращав та кращав. Увесь південний край, увесь той протяг, що теперенька звецця „степи“ — геть аж до самісінького моря Чорного, був за того часу зеленою цілинною пустинею споконвіку. Ніколи плуг нерозчісував сього пишного завітчаного степу. Це було море зеленеє; як дмухне вітер — зхвилюецця, зашумівши зтиха, тай коте зеленій хвилі-гори аж ген-геть безкраю. Тіки дикі коні, ховаючись у тому мореві зеленім, як би й у лісі, куйовдали його, гасаючи вихром. Тай а ні що на світі немало бути краще над його! Увесь поверх степовий удавав з себе зелено-злогого окіяна, що по йому, ніби зорі по небові, засіялось рябіючи усякого квіту тьмами-тем. Кріз тонкі стебла пронизувалися лилові й блакитні волошки, жовтий дрік пирамидкою вискакув над верх; порошою ромен розпорошився; з-під його витикаецця прикро-червоний воронець. Колосок пшениці, бозна звідки сюди занесений, наливався собі тихо у гущині. По-під зелом ширяли куріпята, попростягавши шийі. Тисяча усяких співів пташих голосно розгиналися. Над степом горою нерухомо висіли яструби хижі, розплатавши крила, на діл пильнуючи. Геть-геть кроки, галіч снує над байраком; ажонде осторонь гуси хмарою кружляють джергочучи, а джергет лиманом, бозна як далеким, лунає.

По високій високості сизопері орли бувають, клекочучи хижо. Овде з зеленого моря випурхнула чайка-киги-киги! легурно підбиваєдця вгору, роскошує собі, купаючись у блакитному морі. Он ба! перекинулась знов на крилах, лиснувши навсонні... Гей-ген степи-поля, розкіш—воля!

Наші прочане тіки на кильканадцятєро хвилин спиналися за-для обїду; тоді козаки, батова, десятеро чоловіка, що йїхали з йїми, одязували боклаги з горїлкою й гарбузи, що намїсь посуду малися. Йїли тіки хлїб з салом або коржі, горїлки пили, тіки по одній чарці, аби сили покрипити; бо Тарас Бульба боронив напиватись у дорозі, тай знову на коні аж до смерку.

Над вечори степ і геть обмінився. Уся тая заквітчана округа позлотилася останнім гарячим соняшним промінням й поволі примеркало; навіть було знатно як тїнь довшала, перебігала степом й тьмано-зеленою ставала; степ парував дужче, а жодна квітка, кожне зело пахощами дихало—йї з усього степу потягло пахучим духом. Зтемніле блакїття розмалювало, як жар червоним злотом, широченними смугами; де-нде порозкидав вітер шматками білі, прозорі як серпанок, та легесенькі хмаринки; а сквапний вітрець запашний та свіжий гойдавсь помалу по-верх рясту й ледве торкавсь до лица. Уся тая музика, що в-день гула, ущухати стала й инчала. Сїренькі ховрахи, повилазивши з своїїх нірок та цапка ставши, голосно висвистювали на весь степ. Коники цвіркотїли тепереньки голоснїш. Іноді вчувалося ген—десь на самотньому лиманові ячання лебедяче, й мов срібло брязкотїло лунаючи вітром. Прочане, обравши осередь степу становище та запаливши костер, варили на таганку куліш

на вечерю; з казанка пара кужелїла вгору скїс. По вечері, попуславши спутанї конї на попас, лягали собі козаки спати, розплатавши на керях, а яснї зорї прилзно дивилися йїм в вічі. Вони чули на своїї вуха у травї незлїчну силу комаши. Свиснява, деренчаня, цвіркотнява, дзижчаня, пискнява, усе оце гучно розтиналось серед ночі, голоснїшало від свіжого вітру і присипляло йїм дрімотне чуття. Як же ж який з йїх прокидався та вставав, тому степ здавався засїяний блескучими, як зорї, світляками. Інколи то там, то інде зачервонїе небо від пужарїв, а лебеді, чорними ключами напівнїч летючи, вмить осявалися срібно-рожевим світлом і на той час здавалося, що неначе б то червонї хустки лїтали по темному блакїттю.

Не було прочанам у дорозі жадної причини. Ані де нетраплялось йїм дерев, а все той же таки безкрайїй, вільний та прихороший степ, часом тїльки ген осторонь сїнів верховиною далекий луг, що оточував Днїпро. Якось раз показав Тарас синам чорну цятку у травї, додавши речі: „Ажондечки гаса Татарин“! Манесенька голївка вусата уткнула оддалеки просто йїх очі, осокою попрорїзуванї, понюхала, як хїрт, вітер, та постерїгши, що козаків було тринадцятєро чоловіка, мов сугак той, туже мить счезла. „А ну діти, чи доженете татарина?... шкода йї незапитуйтесь, зроду нї! у йїого, дияволенного сина, кїнь прудчїший за мого чорта. Постерїгши таку причину, щоб часом не натрапити на татарську залогу, Бульба забезпечивсь ось яким побитом: щоб татарва неспала на йїх слїд, добїгши до невеличкої річки Татарки, гилки Днїпрової, пустились вони уплинь на конїх, та чи-мало проплинувши, вихопились знов на берїг, тай потягли далї.

Згодом після цього зпів-тижня, вже недалеко було їм до того місця, що налучили вони, виражаючись у дорозу. Як ось потягло прохолодою: вони почулись, що близько й Дніпро... Аж ось і він сам старезний дідуган славетній вилискуєця сивими хвилями кучирявими; пишниця собі по-під оболочками, чорною смугою блакиття оточуючи. Підходе все ближче та ближче, дмучи з старечих місних грудей прохолодою; а на решті повяв собі розплатавши займище—пів усього того степу. Оце саме ті береги Дніпрові, що од-поки вони в, пороги запружали йому лону, а поминувши їх, надолужував свого старий—шумуючи, як море, грав собі старий на просторі; а надто ще й острови, що мов пиння тее, витикаючись з-посеред його, випружали його геть за береги, де незабороняли йому ходи ні скелі, ані кручі, а ген широко та вільно слався він собі піймою холодними хвилями. Озденьки козаки позлазили з коней, зішли на порон та, через годин зо три плаву, опинились кіля острова—Хортиці, де пробувала тими часами Січ—мати, що мавши собі непосидячу натуру, почасти з дітьми своїми перегніздювалась.

У березі юрма люду лаялася з перевізниками. Козаки охаючили коней. Старий Тарас підбадьорився, підтянув на собі пояса тугіш й згорда розвів сиві вуси. Парубки—сини його теж огледіли себе від п'ят до потилиці, та почувуючись якось ніби радно й жахно, всі вкуші вїїхали на Присічча, що за пів верстві від самої Січі було. На вїїзді затлумило їх п'ятьдесятьма вершлягами, що гепали у двадцяттеро п'ятеро кузнях—землянках, дерниною вкритих. Чинбарі—моцаки, сидючи

на рундуці на вулицю, місними руками виминали шкіри волові; по-під ятками крамарі розташувалися з крицями, кремінцями, порохом; Вермен порозвішував дорогі хустки; Татарюга повертав на штилі баранячі скрутні з тістом; Жид тримтячи цідив горілку з барила, витягши уперед голову з пейсами у ярмільці. Але перший, кого зуспили вони, був Запорожець, що розплатавсь собі серед шляху, повідкидавши геть руки й ноги. Бульбі не сила була, щоб незупинити та не полюбувати його: „тьху, цур тобі, як пишно розплатався!.. чи ти ба!.. яка пишака, хоч малюй!“ казав він зупинивши коня. Бо й справді, аж бо диво йме! Запорожець, як лев, вивернувся серед шляху, а чуприна згорда через голову простяглася на дві четверті шляхом; дорогі саетові штани—море у дігтю, щоб знало всяке, як, бач, зневажа їх Січовик. Полюбовавши його досхочу, потяг Бульба далі, пропихаючись вузькою вулицею проміж майстрів, що тута й робили свою роботу, та проміж усякого люду, що пова-схожував сюди з бозна—яких крайін. Увесь оцей люд пробував на Присіччі, що схоже було на ямрарок; Присічча ж годувало й зодягало Січ, що тілки дбала про буйні войі та бучне бенкетування.

От й Присічча вже поминули. Ажось й сама славутиця Січ-мати з кілька-надцятьма курінями, дерниною вкритих або повстиною. Де- котрі гарматами риштовані. Ані де ані якої ж тобі огорожі; нема теж й тих невеличких низеньких хаток з піддашшям, що були на Присіччі. Невеликі шаньці без жадної до їх варті, уявляли велику недбалість Запорозьку. Скількоро Запорозців—моцаків, лежачи серед шляху з люльками в зубах,

подивились байдуже на прочан та й ані з місця. Тарас з синами сторожко пройшов помалу проміж їх, привітавшись звичайно: „Добридень, помагайбі!“ — „Спасибі, посполу з вами!“ одказали Січовики. Усюдою степом мальованими купама рябів люд. З їх видів смагливатих зараз знати було, що вони загартувались до—стоту по буйних воях, пройшли, мовляв, кріз сито й решето. Так от де тая Січ-мати! озде кубло тее, що з його вилинають усі оті гордовиті та дужі, як леви, велитні-козаки; ось самий той щирець козацтва! Ось звідки джерелом грає воля й козацтво на всю Україну!

Прочане вийшли на великий майдан, що на йому завше Запорозці раду радували. На перевернутій чи-малій кухві сидів Запорожець, знявши сорочку й повагом латав ню. Знов їм запрудила дорогу бурса музики, стоячи в коло, а осередь молодик-січовик, — шапка йому геть набірогом й знявши руки до гори, танцював з усієї сили раз-по-раз вигукуючи: „Гей, ну! ану-ану швидче музико! гуляй, пане, без жупана, гуляй, вітре, дозем! гуляй душа без кунтуша, бо в кунтуші душно! Гей, Хомо! шануй весь хрещений мир-оковитою досхочу! Зверхом лий, нежалкуй! Пийте, брати, лийте, діди, досхочу кружляйте! Пийте, люди, хто горілку, а хто мед, а хто пиво, та на диво!“ Й Хома з синицею під оком одно знає—насипає кожному без ліку, хто до гурту приставав по коновці чи-малій. Біля молодого запорозця четверо старих дробцювало метелиці; то вихром підхопившись, скидались осторонь, сливе що на голову музиці; то вмент присівши та убоки взявшись, тiali навприсядки: „Отак діти! добре! будете паннами!“ та садили гопака, чим—дуж били в затужавілу

землю срібними підковами, аж земля гула ген—навкруги й далеко вітром лунав тропак з гопакком, що садил чим-дуж дзвінкими підковами козаки. А один, дужче від усіх вигукуючи: „Нумо пити, нумо лити, поки сили гуляти! Будем, пек його мамі, ворогів карати! грай море, Чорне море! Гей, гила-гиди-гу-гу-гу!“ литів на вихрах танцюючи слідом за другими. Чуприну йому гойдав вітер, навстяз залізні груди, зверху кожух у рукава, а піт, що дощ ливний, краплистий, патьоками лився з його. „Та хоч кожух скинь, батьків сину!“ гукнув врешті Тарас: „чи ба, яка спека!“ — „Ба, не можна! одповідав запорожець. — „Чом неможна?“ — „Тиж кажи!... в мене вже така вдача, що скину, те й пропью!“ Бо й правда таки: ані шапки, ві пояса, ані жупана, ні вишиванойі шовком хустки вже чортмале: усе де слід застряло. Громада все білшала; до танцюрів ще приставали, та й ушкварило Запорожже, аж Хортиця гнецця! Аж ноги тобі пориває, дивлячись, як викуртасом—вихилясом, садячі навзаводи гопака, пішло усе у танець—самий той що ни на є скажений, самий той дозвільний, якого чи й бачив коли світ, та що через ручих козаків, що витанцювали того танця й його прозвано „козачком.“

„Гей, як би не кінь!“ згукнув Тарас: „сам би пішов у танець, Бігме, пішов би!“ А тим часом проміж людом стали й щирі лицарі січовійі витикатись; стали прокидатись й сивочубі січовики, вшановані усім січовим товариством за щире-лицарські вчинки, за послугу товариствові,—що вже й нераз й старшинували. Незабаром Тарас спіткав чи-мало й знайомих козаків. Остап і Андрій чули тіки привітанья: „Гей, чуй! чи це ти Буйвівку?

чи ще живий, дужий? Здоров Верни-дубе!—Звідки це, Тарасе, Біг тебе несе?—Здоров Гонто! як ся маєш?—Сяк-так, переваги-ваги плентаюсь по світу!—Здоров Яворе! Чолом тобі Вернигоро! й на гадці немав бачитись з тобою! Як тя Біг милує?“ Лицарі, що понаскожали з усієї України, чоломкались щиро навхрест, роспитуючи один одного: Чи живий ще Майстро Ладим? Як ся має Залізник Калень? Мазепа Євсаган? Де Сайгайдачний, Богун Трихін повертаєця? А Палій Танасько в живих? А Сірко Терень, Керуй-голова Галадій, Подобайло Лукань, Вир Свирид, чи ще трімаюця на світі, чи мо' й нащадку немає? „Чув Тарас, як отказуючи на його опит, розповідали товариші, що Майстро поліг на шибениці у Лядчині; що Сайгайдачний на палю влучив; Подобайла оббілудавли під Кизикерменом; Сірка тіло, як мак, міло, покришили Ляхи, а Вира узяли за бік гаком; а Палієву голову посолити та послати аж у самий Царьград до Султана; що Багать-гора в Чорному морі солонцює; що Кируй-голова вихопивсь якось з Татарських лабет, а натомісь Морозенкові живцем серце вийняли!“ Схиливши сиву голову й засумившись, проказав Тарас „шкода, дуже шкода! добренні були козаки, щирі лицарі! та ба!... пером земля над йіми!“

III.

Вже мало не тиждинь пробуває Бульба Тарас з синами на Січі. Остап і Андрій недуже дбали за войову науку. Не до вподоби було Січі заважувати себе усяким муштруванням та марне тратити час; молодь принатурювалася до войової справи у справньому ділі, по буйних воях та герцях, бо й воювали Запорозці сливе без угаву.

Козаки мали за нудь, щоб гуляючи дбати за войову справу; опріч хіба що стріляти навлуч, та інколи гарцювали на коніх, та ще виражались у степи та темні дуги на влови, а решту на гульню повертали—це прикмета на розлогу, вільну волю, замашну.

Уся Січь удавала з себе надзвичайну прояву: це була якась гульня без угаву, бенкетування, що бучно зчалося та край згубило! Де — котрі реместували, інчі мали крамниці та крамували. а найбільша частина бенкетувала собі з ранку до вечора, з вечора до ранку, як-що у кишені брящала спроможність, та коли здобує добре ще не перейшло до рук крамарям та шинкарям. Щось чарівливе мало у собі це гуртове бенкетування. Це не була збірка гультайів, що бенкетували собі, затоплюючи своє лихо у чарці, але це бучна веселість навзаводи казилась надозвіллі. Кожен, хто приходив на Січь, забував і занехаював усе, що доти його занажувало; він, мов бісові на христинах, мижі очі плюнув і дунув, щей зарок дав на колишне своє життя, та недбаючи ані провіщо, завдавав себе цілком козацькій волі та товариству, що було теж, як і сам, закатні гультайі — бурлаки, що не мали собі ні родини, ні хатини, ані сімні, опріч ясного блакіття, степів безкрайіх та бенкетування, поки й віку зайде. Оце ж саме й сплодило ту скажену веселість, котра не мала взятись білш ані звідки, ані з якого инчого джерела. Беседа, баянтраси, теревені—вені проміж громадос люду, спочивалочого собі безпешне долі покотом, бували такі кумедні, такі жартливі, одгонились такою силою справнього оповідання, що треба було мати собі неодмінне, невзрушне обличчя запорожця,

щоб слухаючи тее, не мінитись ані тріньки, вусом навіть неморгнувши—це добре знатна прикмета, що й досі ще одрізняє Українця від його братів слав'ян. Веселість була п'яна та бучна; але неважаючи на сее, це не була кальна коршма мерзена, що у їй гуляючи, багнітує себе чоловік тією гульнею, в нівець ся повертає-ні, це було шире шкільне товариство. Тіки була та одміна, що замись сидіння за вказкою та слухання казна-яких теревенів учитилевих, натомись вони вчиняли нальот на п'ятъох тисячах коней; намись луків, де гуляють у гилки, вони мали натомись нестерезені та захаяні границі. що тут ж навидолоч витикав Татарюга свою прудку голову, а Турчин стовбуром буванив, дивлячись зашморгом, у зеленій чалмі. Одміна ще й та, що намись силоміці, що згуртувала їх у школі, вони самохіть покинули батька й матір таї змандрували з рідного куріня; а надто ще, що отутенька були й ті шибиники, у котрих вже тіліпалась була мотузка на шийі, а вони замись страшної смерти побачили життя та шей не аби—яке, а життя навстяз, мовляв, що своя воля панувала, виграла, як сама здорова знала. А надто ще й те, що тут були ті, лицарського звичаю люди, котрім мультко було задержати у кешені копійчину; бували й такі, що до того часу червінця вважали за бозна-які-то вже великі гроші,-й такі митці, що їм з ласки жидіврандарів хоч й кешеню вивертай-байдуже, нічогісінько незгубицця. Тут були усі ті школярі, що якомсь недосмаку їм була академична березова каша, та що не придбали у школі аж нічогісінько, й за титлу навіть не зачепилися; але ж при купі з оцими були й такі розумахи, котрі знали, що то воно за манія була Горацій, Цице-

рон й Римська республика. Тут було багацько тих осавлів, що опісля залучали собі чи-малої слави у королевському військові; тутенька вивелось чи-мало спитних дейнеків, що мали собі таку звичайну думку: де-б-то не воювати—зарівно—аби воювати, бо непогода лицареві пробувати без вою. Чи—мало було й таких, що привернули до Січі за-для того, щоб навпослі величатись: знайте, мовляв, нас—ми кислиці, а з нас квас,—що й вони були на Січі та вже й достоту загартовані лицарі. Та кого тіки тут не було?! А леж ця дивна республика була саме до потреби за тійі доби, слущна, мовляв, річ. Охочі до вояцького життя, до золотих кубків, дорогих перчей, дукатів та червінців, жоден час мали знайти тутки собі працю, аби хіть. Тіки отим ласунам, що кохались у жіногі, на Січі було ніяково, бо й у Присічче навіть не мала права появити очі ані одна жінка.

Аж занадто дивно здавалось Останові й Андрійові, що на їх же очі безліч люду прибувало до Січі та хоч би ж тобі хто спитав: звідки ці люди, що воно за їдні і як їх мають прозивати. Вони приходили сюди ніби поворотьма до власної господи, звідки за годину до того вийшли. Захожий тіки являв очі звичайно до Кошового з такою річю: „Чолом тобі батьку Кошовий!“ — „Здоров бувай, козаче!“ — одказував той. „Приймай, батьку, до коша!“ — „Ачи тиж віруєш Ісусові? Питав Кошовий. „Вірую!“ — „І св. Троиці теж?“ — „Еге!“ — „І до церкви ходиш?“ — „Ато ж!“ — „І на чоло христа покладаєш?“ — „Авжеж!“ — „Ану як?“ — „Ось як!“ — „І захожий христився. „Ну, добре, батьків сину!“ казав Кошовий. „Йди ж до куріня, до якого сам, здоров, знаєш.“ Ото й увесь опит. Уся

Січ молилася ув одній церкві, що мала на Січі, й приміла захистити ню до останньої криві каплі, хочень і слухати не хотіла про постування, спин й таке инше. Тільки Жиди-користивці, зажерливі до грошій, теж Вермени й Татарва, зважувались жити й крамувати у Присіччі, бо Запорожці не подобали торжитись, а кілька правиця чи лівиця зачепа з кешені, тільки й платили. Протеж доля отих зажерливих користивців, ласих до грошей, як мухи до меду, була бідоласна, дуже небезпешна. Живучи у Присіччі вони схожі були на тих, що оселоюцця по-під багать-горою Везувієм, через те, що як було нестало у Запорозців грошій, то башкі Січовики руйнували та жакували їх крамниці, беручи, що тра йім, задармо. Стародавня Січь-мати складалась з шести десятків курінів з лишкою; жоден курінь удавав з себе самостайну республіку, або краще схожий був на школу та бурсу дітей, що живуть собі ані про—віщо дбаючи. Ніхто нічого сливе не дбав і нічого не мав сам собі: усе було до рук у курінного отамана, що за тее й мав собі звичайно прізвище— „батько“. У його були гроші, одежа, уся харчь й паливо навіть; йому давали гроші до схову. Загасту куріні мали проміж себе суперечча: то у такому випадці діло доходило зараз до бійки. Козаки вирювалися на майдан та доти стусувалися кулаччям, поки які, нарешті переваживши, брали гору, то тоді захожувались бенкетувати грече. Еге, так отака-то була тая славутиця Січь-мати з темним Лугом-батьком, маючи у собі стіки сквалних принадів за-для парубоцтва.

Остап і Андрій з усього палу парубочого кинулись у це бурхливе море розлоге, забувши туж мить й бать-

ківській курінь, й школу, й усе, що до того часу надило йїх, та й віддалися новому життю. Йїх усе на Січі залучало: на Січі панувала вільна воля, орудя й законня справа були прості, непутльовані, алеж тая справа законня Січова здавалася йїм лютою до такої свавольної республіки, як Січь. Як що козак попавсь у злодійстві, хоч-би-то тобі аби-яку дурницю халнув, то це вже вважалось за посорому усьому товариству: його, яко оганеного чоловіка, привязували до слупа, а біля клали кійі й ставили переріз горілки та решето калачів; жаден прохожачий повз його, випивши михайлик горівки, повинен був дати шкодникові ляща кием, та отак, поки шкодник й дуба дасть. У кого не було чим віддати боргу, того припинали ланцюгом до гармати, де він величався, поки хто з товариства незважувавсь його визволити, віддавши борг за його. Але білш від усього вразила Андрія страшна страта, що звичайно покладалась за забійство. Тут ж на його очі, викопали яму, спустили живцем у ню душоубця, а поверх його постановили труну з забитим тай закопали обох. Навпослі ще довго привиджовувався Андрійіві страшний отой звичай стратній та живцем закопаний чоловік з страшною труною.

Незабарилась обидва Бульбенки залучати добройі слави у Січового товариства. Почасту сокупно з де-якими товаришами з свого куріня, а иноді й з усім курінем тай з побічними курінями виражались вони у степ на полювання, по птицю, якої тись була тими часами, на дикі кози та свині; або ж ходили на заброди, на озера, річки й потіки, приділені по жеребку на кожен курінь. закидати сітки та неводи й тягти дорогі тоні, на харч

своєму куріневі. Хоч тутки й не було такої речі, на котрій спитує себе козак, але вони дали вже себе у знаки проміж іншими молодиками, яко завзяті, ручі й щасні на все. Добре й без обмилу стреляли навлуч, проти води Дніпро перепливали: а це такий вчинок, що за його новітнього приймали церемонно до товариства січового.

Але Тарас инчу працю йім лагодив. Дух його не терпів такого гулячого життя: йому бажалось справнього діла. Він виважував, що якби його справити Січове товариство на щире-лицарській вчинок, де можна, як слід, розійтись лицареві; врешті приходе якое одного дня до Кошового тай каже йому просто таку річ: „А що, батьку Кошовий, час, бацця, й погуляти Запорозьцям?“

„Нема де!“ одказав Кошовий, вийнявши з рота люльку-бурульку та чвиркнувши осторонь.

„Як то—нема де?“ спитав Бульба. „Можна піти у Туреччину або до Татарви.“

„Не можна ні туди, ні сюди,“ одкрік Кошовий, узявши легурно знов сука у зуби.

„Та що бо се ти каеш—неможна? як це воно так, що неможна?“

„Та ось ба як: ми в злагоді з Султаном.“

„Тривай!“ погадав сам собі Бульба. „Та, джеж він бусурмен, вражений син! а Бог і св. письмо каже бити бусурменів.“

„Не маємо права!“ одказав Кошовий. „Якби ми були незаприсягались своєю вірою, то може б воно й тее, а теперка ні, не тее, неможна, бач.“

„Та що там ка'—батька зна що каверзякати—неможна! Як це воно неможна? Як жеж це так—не маємо

права? неподобне вигадуеш, батьку Кошовий! не маємо права,—гм! Ось у мене два сини, обидва молодики, ще ні разу ні той, ні другий не був на войовищі, а ти каеш—не маємо права, нетреба розважитись Запорозьцям.“

„Ну, що ж будеш казати? нестатья річ, не чля!“

„То се-б-то чля, щоб марнувалась козацькая сила, щоб чоловік злиз з світу, як собака, ні слави, ні пам'яті, ані одного доброго діла незробивши; щоб ані Україні, ані усьому хрещеному мирові не було з його ані якої тобі користі? Так нащо ж ми живемо, на якого ката ми создаві? виклади ти міні. Ти чоловік розумний, тебе недарма обібрали за Кошового, розжуй ти міні своєю розумною головою: нащо ми живемо оце на світі?“

Кошовий ані телень на цей опит. Це був упертий козак. Трохи згодом знов додав: „А все ж таки войові небути.“

„Так ні?“ спитав Тарас.

„Авже ж ні!“

„То-б-то вже об вою шкода й гадки?“

„А то ж, конче, так!“

„Тривай же ти, бісів затязцю!“ погадав собі на думці Бульба. „Знатимеш же ти свого лисого батька!...“ тай поклав собі притьмом відскородити за сеє Кошовому.

Наклавши то з тим, то з другим, та щоб діло плавкіш йшло, утяв Бульба усім бенкет, і козаки, на підпитку скількоро чоловіка, попростували до майдану, де висів до стовпа прив'язаний „склик“, що йім звичме скликали на раду; незнайшовши цурупалків, що заведено були у Довбиша, вони ухопили кожен по поліну, тай нум скликати у раду. На склик прибіг Довбиш, чоловік

високий й з одним оком, але й те страшенно зо сну набубнявіло.

„Який тут біс не в своє діло встряв?“ гукнув він.

„Мовчи! бери-лишень своїй причандали та скликай у раду, коли тобі велять, оканю!“ одказала підпила старшина.

Довбиш виняв з кишені цурупалки, що захопив бігши, добре знаючи прикочечка таким причинам. Загуготів „склик,“ згодом й Запорозці хмарами стали схожатись у раду, як ярая бжола гудючи. Усі очертком по-стали, та як в-третє довбиш подав годло у раду, стала схожатись і старшина козацька: Кошовий з своїми клейнодами, яко ознака його уряду, суддя з військовою печаттю, писарь з каламарем й ножем і осаул з пірначем. Кошовий і старшина уклонились навхрест Запорожцям, що згорда хвертами стояли.

„Чого се ви, панове, у раду зібрались, що волите?“ спитав Кошовий. Галас та лайка не дали йому простягти річ далі.

„Клади клейноди, клади, вражений сину, зараз клади! вибуй своє, не хочемо тебе білш за Кошового!“ гукали з гурту козаки. Де-котрі тверезі куріні наважились були, здавалось, за Кошового обстати, та п'яні й тверезі куріні стали доходити правди кулаччям. Зчинився гуртовий галас, зик, гармидер.

Кошовий хтів був що-сь казати, але знаючи, що роздрочене свавольне Січове товариство! мало б його за це забити у смерть, — вклонившись в пояс, поклав клейноди та й покрився у гурті.

„Чи волите й нам, панове Запорозці, покласти клейноди?“ спитала старшина та були вже зараз налагодились вволити громацьку волю — покласти причандали до свого у ряду.

„Ба, ні, ні, ви старшинуйте!“ гукали Запорозці. „Нам треа було зкинути Кошового, бо він баба, а нам треба чоловіка.“

„Кого ж волите тепер обібрати за Кошового?“ спитала старшина.

„Кокубенка волимо!“ гукала одна частина.

„Не хочемо Кокубенка!“ гукала друга. „Нестече в його розуму за Кошового бути! Молодий розум має, звичайів козацьких гаразд незнає! До булави треба голови!“

„Хай става Шило за Кошового!“ гукали де-котрі. „Шило обрати!“

„В спину тобі Шило!“ вигукувала лаючись згряя Січовиків: „що він є за козак, сучий син, що, як Татарин, піймався у злодійстві? До дідька, кіями, опіяку, Шило!“

„Бородатого, Бородатого настановімо за кошового!“

„Нехочемо Бородатого! к бісовому батькові з Бородатим!“

„Гукайте Кирдягу“, шепнув Бульба де-кому.

„Кирдягу, Кирдягу, Кирдягу!“ гукали де-які. „Бородатого, Бородатого! Кирдягу, Кирдягу! Шило! чортові в зуби Шило! Кирдягу!“

Усі чергові, учувши, що вигукували їх прізвища, зараз вирізались з гурту, щоб ненавернути кого на думку, що вони підпомагали своєму обірові сами.

„Кирдягу, Кирдягу!“ покрило усіх. „Бородатого!“ Зачали вершити обір кулаччям, і нарешті Кирдяга переважив.

„А йдіть-но по Кирдягу!“ загукали. З десятеро чоловіка вирізалось з гурту, ледве на ногах стоячи — так обважились. сердеки — тай потягли, простуючи до Кирдяги, щоб ознаймити йому про його обір.

Кирдяга, хочень старий вже, але розумний козак, сидів собі у своєму куріневі, ніби нічого й не знає, й ні нащо не дбає.

„А чого вам треба, панове? спитав він.

„Тебе треба: іди, діду, тебе за Кошового обрали!“

„Змилуйтесь, будьте ласкаві, панове!“ промовив старий.

Де міні на старости літх бути дотепному до цього уряду! Чим я заробив собі таку повагу? та у мене й розуму не стече орудувати товариством. Хіба таки нікого вже й не вискіпалось здібнішого з усього товариства?“

„Та годі там каверзювати, йди, кажуть тобі!“ гримнули післаньці. Два козаки ухопили його за-під плечі, та вже як він там непручався, неопинався, а врешті притисли його на майдан у раду, лаючи, підштовхуючи та умовляючи. „Та неопинайся, бісів буйвіку! приймай шану, коли тебе шанують!“ Отак привели його у раду.

„А що, панове,“ погукнули зично поводитирі: „чи volete оцього козака старогє Кошовим настановити?“

„Волимо, усі волимо!“ гукала козацька громада, та й далеко гуготів подем гук.

Військовий бунчужний узяв клейноди тай подав їх до рук новому Кошовому. Кирдяга, як поводилось, одмовився зараз. Бунчужний удруге-він теж; Бунчужний у трете, та аж за третім разом прийняв клейноди. „Добре, до-ладу, гаразд!“ гукала громада, та й знов ген-далеко покотило степом козацьке гукавня. Тоді виступило зміжи козаків чотирі найстаріші, та сивовусі, та сивочубі Запорожця, й узявши кожен у жменю землі, що на той час з дощу розсякла, поклали ню на голову новому Кошовому. Калюка, стікши з голови, побігла по виду, по сивих ву-

сах, увесь вид покалявши. Але Кирдяга стояв ані зміста, та дякував козакам за додану йому шанобу. А надто ще й окрили його корогвами *).

Отак відбули козаки бучний обір; хто його зна, чи раділи йому так й інші, як радів Бульба: оцим він попимстивсь над прежнім кошовим. А надто й Кирдяга був давній йому товариш, укупі бували вони на походах морських і суходілних, укупі перемагали тяжке, злиденне життя войове. Порозволікалась козацька громада відбувати обір, та й зчинилось таке бенкетування, якого Остапові й Андрійові зроду-віку нелучалось бачити. Корчми зруйнували, мед, горілку, пиво позабірали задармо; шинкарі раділи, що хочень їх незаймали. Кріз усю ніч бенкетували Січовики, вигукуючи та співаючи заславляли лицарські вчинки; а зійшовши місяць довго ще бачив, як ходили бурсами музики з кобзами, торбанами, півторбанами та лирами, і церковні співаки, що мались на Січі задля співу в церкві та заславлення Запорожцям їх лицарських вчинків. Нарешті хміль та знемага стали переважувати місні козаці голови. Знати було як там, то інде падав козак до долу; як товариш з товаришем обійнявшись та почувшись жалібно, ревно плачучи наветь, сокупно чоломкали сиру землю. Там покотом полягала ціла юрма козаків; а ондечки хтось обірав собі ліжко, де б краще прилягти, та й ліг просто на колоду. Остатній ще сперечавсь з п'яним чолом, мугичучи яку-сь нісинитницю

*) Звичай Запорожській — обсіпати землю новітнього Кошового — ось що заважав: щоб Кошовий негордував козацтвом, добре щоб пам'ятав, що сама громада вшанувала його, воливши йому стати орударем козацтву; але та ж таки громада й принизе його, як що зволе йому залишити кошовіство.

собі під ніс, але врешті переважило й того п'яне чоло, зборовши під себе, та й заснула втомившись з бенкету уся Січь—мати.

IV.

Другого дві вже Бульба радився з новим Кошовим, що як би його підбити Запорожців до або-якої війовий речі. Цей Кошовий був собі розумний та з біса хитрий козак, вздовж і впоперек знав Запорожців, та попереду був замовив кажучи: „Неможна присяги ламати, ніяк неможна!“ А далі, мовчки собі погадавши, додав: „А проте, сількось, можна; ми присяги неполомимо, а так дещецю пригадаємо. Хай тіки громада зберецця, та не то щоб-то по моему загаду, а просто, самохіть, еге! Ну, та ти й сам гаразд знаєш, як це зробити. А ми з старшиною мірцій нагодимось до майдану, ніби нічого незнаємо й невідаємо.

Непройшло й години після ційі сповіді, як ось загу-готів склик. Де взялись на підпитку й необачні. Безліч Запорозця виройілося на майдан. Знявся гомін: „що це воно таке? на віщо скликають у раду?“ Але ніхто нічогісінько запевне не дізнався. На решті то там, то інде стало вчуватись: „Дурнісінько дурнує козацьство! марно згине козацькая сила: нема вою! От старшина розбаглювалася напропале, запливли очі салом! Либонь нема вже й правди на світі!“ Інші козаки попереду дослухались, а далі й собі стали казати: „Бо й правда таки, що немає щиройі правди на світі!“ Старшина здавалася здивованною з одих речей. На останне Кошовий ставши серед кола, запитав Січовиків: „Чи волете, панове Запорозці, річ зняти?“

„Волимо!“ загукала козацька громада,

„Вважайте-но, панове Запорозці, ось про віщо заїде тепера річ: Сами-сте *) свідомі, панове, краще за мене, що багацько козака завинуватило у корчми жидам, теж й своїм братам завинили стіки, що не один біс й віри тепера нейме. Далі, панове Запорозці, знов заїде річ проте, що чи-мало є таких хлопців, що ще й у вічі не-бачили, що то воно таке є за баталія, а молодикові, як сами-сте, здорові, знаєте гаразд, що без війового часу не-мож пробувати. Що то з його й за Січовик, як що він не разу неходив на ралець з залізним бобом до бусур-мена?“

„Добре він рече“, пометикував собі у думці Бульба.

„Непокладайте, панове, що я сее кажучи, мавсь собі на думці згону зламати—боронь Боже! Я тіки так це сам собі кажу, розважую. Надто, на Божім свідомі та й на вашім, панове,—у нас церква Божа, казати гріх, що таке. Кілька років, дяка Господеві святому.

*) У мові Подолян, Буковинців, Галичан здебільша ось яка одміна: вони кажуть—ходили-сте, купили-сте, як-исте йшли, ходили-сьмо, купили-сьмо, попасали-сьмо, як-исьмо йїхали, бачили-сьмо вовва, ходив-ись, купив-есь, хоть-би-сь рад піти, так немож; ходив-им, купив-ем. Це те, міні ся здає, що по церковному—ходили—есте, есьма, есь, есьмо. Намісь—цця, кажуть ся, але на відлуді, перед словом: бицця-ся бити, купацця-ся купати, ся засмутив-засмутився; намісь—вони роблять-робля', ходять-ходя', молотять-молотя', лагодять-лагодя', й надто. Замісь-буду орати, робити, бити—буду орав, робив, бив. Намісь—ходи-лишень сюди—ходи-но сюди,—мабуть-видей, хай-най, його-го, йому-му, тебе-тя, мене-мя, миліша-миліша; би й б ставлять у середині слова на приконецчі, саме: уже здався б дощ—уже здав-би-ся дощ-ска-зив-би-ся, й надто. Але й так кажуть, як і скрізь по Україні. Мова Подолян, Буковинців, а надто Галичан одгониця тією стародавністю, котру постережеш тепер поде—куди тільки по стародавніх наських книгах, церковною мовою писаних. М. Л.

стойить Січъ, а й дотепер не те що, а хочъ би тобі над-около була церква; образи святі навіть без жадної оброби й покраси; хоч би хто догадавсь скувати на їх срібну шагу; тільки й їх, що спаде через смерть козака, та й спадки були аби-які, убогі собі, бо ще за живота сливе що усе пішло на проїй,—непостав Боже сього перед їх душею! Еге, панове Січовики, бачте, моя сповідь не до того, щоб розпочати войовище: бо з Султаном тепера ми у згоді, та й нам би був великий гріх, як би ми тее,..... бо ми запряглися по нашому законі.

„До чого ж це воно такі закрутоси?“ погадав собі Тарас.

„Еге, панове, так, бачте, до вою ставати ніяково—неслушний час, бороне, бачте, лицарська честь. А я своєю старою головою от що гадаю собі: пустити на чайках саму молодь; най трохи призвичаюцца, пошарпають береги Анатолійі. Як на вашу думку, панове?“

„Веди усіх, усіх веди!“ загукала козацька громада: „за віру ладні й головами наложити!“

Кошовий злякався; у його й на гадці не було сколотити усе Запоріжжя: скасувати злагоду цим разом вважав він за несправедну річ. „Чи волете, панове Запорозці, вдруре річ зняти?“ запитав він.

„Шкода!“ гукнули йому Запорозці: „краще невречеш!“

„Як що так, то най буде так. Громацька воля над закон мині. Я крепак вапої волі. Це вже свідомо річ, і св. письмо теж доведе, що, мовляв, голос громацький—голос Божій. Вже разумніш за те не мож прирозуміти,

що громацькій розум прирозуміє. Громада—великий чоловік. Тільки ж от що, панове: ви сами звісні, що Султан не залишить не поцінствившись за розвагу, що розважущя козаки. А поки що тее, то б ми були на поготові, мали-б-ся на силах тай ніякого біса не бояли-б-ся. А надто й Тагарва: ми з Січі, а вона на Січъ, бо це турецькі хорти; вони прітьма не кинущя, тай до господи незважущя підійти, а зкрадущя тай глитнуть зпотеньга залитки, тай боляче глитнуть. Та вже як ймецца, щоб тее, то тра' всячину попереду по-приспособляти, бо в нас й човнів нема навіть стіки, й порошу ненамолото на таку силу, щоб можно було усіма виряжатись. А я, про мене, я радніший, я вволитиль вашої волі.“

Замовк хитрий отаман. Козаки стали кумами гомоніти проміж себе, курінні—радяться; п'яних було омаль на щастя, тим-то й наважили послухатись розумної ради Кошового.

Зараз вирядилось скількоро чоловіка на той бік Дніпра до військової скарбниці, де у недоступних під водою та в очеретах тайниках схований був військовий скарб та трохи зброї, по войовищах доскоченної. Йідні кинулись перегляджувати й споружати в дорогу чайки. Митьтю захряс беріг. Зъявилось скількоро чоловіка сокирників, теслів з сокирами. Старі, засмалені, плечисті, маслакуваті, дебелоні Запорозці, сивоусі й чорновусі, позасукувавши холоші, стояли по коліна у воді, стягаючи мотузом чайки у воду з берега. Інчі тисли злагожені сухі бервини й усяку деревню. Там обшивали дошками чайки, а там, перекинувши до—гори дном, конопа-

тили, смолили; ажонде, по козацькому звичаю, прив'язували до боків другим чайкам пуки очерету довгого, щоб незатопила чайок морська хвиля; а там далі, по всім узбережжю розіклавши костри, розтоплювали у мідняках смолу на засмолку байдаків, чайок, човнів. Бувальші та старіші, що пройшли, мовляв, кріз сито й решето, спитні у речах козачих, навчали молодших. Грюкотніва, гук геть усію кружиною знімався; увесь беріг ніби живий ворухився й колихався.

Тієї ж таки доби великий порон приставав до берега. Стовпище людей на йому ще оддалеки махало руками. Це були козаки у свитах, що рубедь до рубця з'язано, а лат—як на селі хат. Таке дрантя (а на багатьох опріч сорочки на хребті, що й ребра світяця, та люльки в зубах—нічогісінько не було) мусило навернути на такі думки, що вони або ж відбігли якоїсь халепи, або ж навзаводи бенкетували тай пропіячили усе, що ані було на хрептові. Зміжи їх вирізався, ставши по-сам перед, присадкуватий та плечистий козак, у діб, як з пів сотні років. Він гукав й мотав руками дущу від усіх; але ж за грюком та гуком робітним не було чути його речей ані же.

„А з чим прибули-сте?“ спитав кошовий, як порон вже приставав до берега. Усі робочі залишивши працю та попідіймавши сокири й долота, стояли мовчки дослухаючись.

„З бідою!“ гукав з порона отой принизистий козак.

„З якою ж саме?“

„Чи волете, панове Запорозці, річ зняти?“

„Волимо!“

„Чи може б у раду зібрались?“

„Кажі й так: ми озьденька усі.“

Усі Січовики ссукупились.

„А хіба ви нічого проте не чули, що койіцця на Гетьманщині?“

„Ба, ні! а що ж там за причина така? спитав Кошовий.

„Е, що! десь вам Татарин усім либонь позатикав вуха клингухами, що ви ані же нечули!“

„Та кажі вже, що там таке зпричинилось?“

„Що зпричинилось!... а таке, що ми й родились, й христились, а такого ще-кривбі—нечули й небачили: отаке-то койіцця, от що!“

„Та кажі хутчій, патяко, поки тобі язик не всох, що там робицця?“ гукнув якийсь з гурту нетерплячий.

„Такі злигодні, бездольні години тепера постали, що вже й святі церкви теперка не наші!“

„Як же ж це воно так сталось?“

„А так, що телеренька вони у Жидів під орандою. Як що Жидові незаплатиш поперед, той одправи святої неможна правити, от що!“

„Тю на тя, очмаво! що це ти блеш за нісинитницю, цаллєний!“

„Та як що гаспельській нащадок непокладе ознаки своєю псиною лапою на святій пасці, той пасок несвятитимуть!“

„Невже, чи справді?“

„Присяй-Богу, так!“

„Та бреше він, панове! нестатечна річ, щоб паскуда Жид значів св. паски!“

„Але ж тобі, нестатечна! Бігме, так! Ось слухайте-лишень далі, я ще вам й не те ознаймую: і ксьонзи тепера йїздять по всій Україні найтичанками. Та то щей не лихо, а що замісь коней впрягають вільне козацьство, християн православних. Постривайте, постривайте, брадці, я ще й не таке вам оповідаю: подейкують, що вже Жидівки спідниці собі шиють з святих ризів, от що воно, панове, дієцця на Вкраїні! А ви ту сидите собі на Запорожжі бенкетуючи; либонь Татарин завдав вам такого жаху, що у вас ані очей, ані вух-нічого немає, нечуєте що й на світі дійцця, а ще й лицарями, мовляв, величається!“

„Стривай лишень, тривай!“ увірвав річ кошовий, що поки-що, стояв собі слухаючи мовчки та уткнувши очі у землю, як і всі запорозці, котрі у важливих справах ніколи непотурали першому пориванню, але малися мовчки, а тим часом зтиха набігала з-під пня серця страшна сила гнівова.“ Тривай, дай же й міні хоч йїдно слово промовити. А що ж ви, сякі-такі сини,-біс бив би вашого батька! що ж ви сами робили? хіба у вас шаблюків чортмало, чи що? Як же ж таки ви потурали на таке безправья?“

„Е, як потурали!... а поткнулибся ви як пять-десять тисяч самих Ляхів було; та нікуди правди діти-були теж пси—зрадники й між нашими, вже перевернулись на йїх віру, покателичились.“

„Якого ж біса робив ваш Гетьман з старшиною?“

„Накойіла старшина такого, що рятуй Боже!“

„Може!“

„Присясто—Боже, так!“

„Але як же ж так?“

„А так, що вже Гетьман спечений у мідянім биці лежить у Варшаві, а старшинські руки й голови розвозять по ярмарках на дивоглядь мирові. Ось чого накойіла старшина!“

Взрушились Запорозці; спершу усюдою берегом ані телень, схоже на те, як от буває перед страшенною чварою, а далі вмент знявся гомін і загомнів увесь беріг: „Як це! щоб жиди держали під орандою церкви Христові? щоб ксьонзи впрягали православних Християн? Як це? щоб потурати на такі муки, на такий несвіцькій сором на славній Україні від триклятих недолюдків? щоб так згнущалися над старшиною, над Гетьманом! щоб стародавні наші права й привілля у нівець повертали? Та не буде ж цього, не буде! неждуть трикляті!“ Такі речі кружляли усюдою.

Загули Запорожці почувши на силах. Се вже не-легкодухий люд сколотився, сколотилися огненні, залізні натури, що нешвидко й розпікалися, але ж бо розпікшися, зятято й довго одержували у собі нутровий розпал.

„По перевіщувати усю смердючу Жидову!“ бовкнуло з гурту: „хай не шиють з святих ризів спідниць своїм жидівкам паскудним! Най не значать, свинячі пики, святих пасок! Перетопити усіх паскуд у Дніпро!“ Оці речі, проказані ким-сь з гурту, пронизали блискавкою усіх Січовиків, й Запорозці полинули у Присічче притьмом всю Жидову вирізати.

У бідолашного нащадку Юдового, що й так легкодухий, з переполоху й душі не стало! з переляку Жиди ховалися у порожні горілчані кухви, по печах, під спід-

ниці до Жидівок залазили навіть, але ж козаки звідусіль їх видерали.

„Ясновельможні пани Запорожці!“ галасав один довготелесий, як тичина, Жид, виткнувши зміжи своїх земляків ляком понівечену пику. „Пани ясновельможні! слово дайте промовити, єдне слово! ми вам, кохані пани, таке ознаймуємо, що ще ніколи й нечули, от яке пильне, таке, що неможна й казати, е, е, е, яке цікаве!“

„Тривайте, панове, хай кажуть!“ додав Бульба; він завше подобав вислухувати звинуваченого.

„Ясні паноченьки!“ промовив знов Жид: „таких панів осить світ стоїть, а ніколи ще небуло таких панів—отщо, далєбі, так! Таких добренних, гарних, а таких хоробрих—ой вей, яких хоробрих! що таких ніколи ще й не було на світі!“ Талалай у Жида, джергочучи сі речі, то як з пропасниці тримтів, то він бідаха з переляку пів слові промове, а пів-ковтне. „Ясні пани! як же ж можна, щоб ми мали на думці про Запорожців погане що, або що? Оті зовсім не наші, ті, що держать оранди на Вкраїні, далєбі не наші, то й не Жиди навіть, то чорзнає-що таке, а не ми; то таке, що тіки виплюватись добре на його тай уже! тай покинуть—от що, ясні пани! Ось івонитеж казатимуть. Аджеж правда Шльома, аботи Шмулю? кажіть, небійтесь бо правда, адже ж так, Шльома?“

„Йіжити—Богу, правда!“ одказали з купи два Жиди у подраних ярмулках, з переляку бліді, як крейда.

„Ми ніколи ще,“ простяг річ довготелесий Жид: „ніколи не лигались з ворогами, а кателиків ми й знати нехочемо. Хай вони біса у ночі побачять! А ми з Запорозцями як рідні брати.....“

„А сто сот кіп чортів круторогих тобі в груді! Тоб-то, щоб Запорозці побратались з вами?“ гукнув хтось з гурту: „недіждете, триклята Юдова порідня! у Дніпро йїх, панове, усіх паскуд у Дніпро чортякам на зйідень!“ Ся річ сталась за гасло. Жидів розхапали по руках та й почали шпурляти у воду на прохолоду. Усіма сторонами розотнувся жалібний галас; але запеклі Запорозці тіки реготались, дивлячись, як Жиди летіли сторч у Дніпро, дригаючи ніжками у довгих панчохах та черевиках. Бідолаху речника, що накликав на свою голову таку халепу своїми речами, схопили були вже за поли, але роздягшися з капітана та в узенькім підкаптаньці дерешуватому він кинувсь до Бульби та й ухопив його за ноги, жалібно благаючи: „Коханий паноченьку, пануню мій милий, ясновельможний пане полковнику! Я знав і брата вашого, покійного Дороша! дуже гарний був лицарь з його, краса на все лицарство козацьке! Я дав йому вісім сот цехинів, як йому треба було викупитись з брану у Турка.“

„Так ти знав, кажеш, брата?“ спитав Бульба.

„Бігме, знав; щире-добряча душа був пан Дорош!“

„А тебе як дражнять?“

„Янкіль!“ відказав Жид.

„Гаразд!“ промовив Тарас, та погадавши, обернувся з такою річчю до козаків: „на те, щоб повісити Жида, завше, панове, буде час і мотузка, як того буде треба; а на ниньки віддайте його мині.“

Сее проказавши, Тарас повів його до своєї валки, де й козаки його стояли. „А ну-лишень лізь під віз, Жиде, та лежи там а ні чичирк! А ви, хлопці, пильнуйте мині Жида обома!“

Упоравшись з Жидом, він потяг собі до майдану, бо вже Запорозці давно зачали схожатися в раду. Вмит злюднів беріг й споряжати чайки облишили; тепер бо вже суходілний, а не морський поход мав бути, тай не до плаву треба було справи, а знадобились теперенька вози та коні. Тепереньки уже всі хтіли у поход, й старі, й молодь, усі, з поради старшини козачої, Кошового й з волі усього війська Запорожецького, покладали простувати на Лядчину, попимститись за все лихо: за наругу над вірою й козацькою славою, набрати здобичі з міст, пустити червоного півня у села та хліба, розвіяти геть далеко степом про себе славу. Тута ж усе взброювалось, споружалось до вою. Теперенька зверхність Кошового одна стала на стану. Це був вже не той плохута-вволи-тиль сваволі вихровитих Запорозців—ні; тепер став він самоправний орударь, це був деспот, що умів тіки орудувать, як хотя, як поводитарь сліпцем. Усі буяві лицарі Січові вихровиті тепера шиком стали в лави і ані же! покірливо, схиливши гуйливі голови, очей не зважаючи підвести навіть, як Кошовий давав загад: казав він зтиха, не вигукуючи, нехапаючи, але поважно та розважно, як старий, знаючий козак, добре спитний у справах козацьких, котрому непервина вивіршувати розумно виміркуваний розмисл.

„Обдивіцця, панове, усі гаразд обдивіцця!“ так розпочав він свій загад: „полагодьте вози та мазниці, візьміть до спитку зброю. Та не набірайтесь багацько одежі: по одній сороцці на козака та по двое штанів, той досить; по горщику саламахи та пшона, й білш щоб ані у кого не було. Про запас у возах буде усякій потріб. Пара ко-

ней щоб у кожного була; пар сотень зо дві волів мусимо узяти, бо по переправах та багновипах ця річ знадобіцця. А надто дбайте, панове, білш за усе про лад, бо це річ найважливіща. Я знаю, що між вами є такі, що як пішли тіки Бог яку поживу, пішли зараз дерти на онучі китайки, оксамити дорогі, паволоки. Залишіть, панове, оцей поганий звичай-не козацька річ!-кидайте геть усякі лахмани, а саму зброю беріть, як що лучицця добренна, та червінці або срібло, бо це найпохватніща річ та повсяк час й здасця. Та ось, панове, задалегідь наказую вам: Як що хто в дорозі нап'єдця, то нема йому змилування: як собаку, за шияку звелю припнути, й хто б він там небув, хоч шонакращий лицарь з усього Запоріжжа-сількось! як собаку, кажу, звелю його застрелити на місці тай покинути без жадного похорону й поминок, на зйідень вовкам-сіроманьцям та хижій птиці; бо п'яниця у дорозі не мусе того мати нічого. Молодики запобігайте розуму у старих. Як що лизне куля, чи то удряпне шаблюка по голові, чи по чому там влуче, то не дуже потурайте на таку річ: розпустіть набой пороху у чарці горілки та мірцій випейте, той усе минецця-непристане й пропасниця; а на рану, як що недуже велика, покладь просто землі, замісивши ййї на сам-перід слиною на долові, той присхне рана. Теперенька нумо, хлопці, до праці, та не хапком, а розважно та щиро беріцця за діло!“

Отак казав Кошовий, та як довів до краю тую оповідь, усі козаки зараз стали до праці. Уся Січ витверезіла і ніде немож було знайти ні одного п'яного, буцім йїх ніколи й небуло проміж козаків. Йідні направляли

обіддя, другі підроблювали вісі; а ті зносили на вози мішки з харчю, а знов ті накладали зброю, а там-ті пригнали коней, волів. Усіма сторонами залунало: тупотніва, стрільня спиткова, шаблева брязкотня, воли ревуть, вози риплять, гомін, гукання з опалу, гейкання, й ажось трохи згодом ген-ген подем вистягався табор козачій. Чи-малоб упало бігти тому, хто наважив од краю до краю пробігти довжником козачій табуру. Уневеличкій церковці ченець молебствував до походу, покропив усіх святою водою, усі познаменувалися до христа святого. Як рушив табуру й вистягався з Січі, усі козаки, обернувшись назад головами, праказали сливе усі враз: „Прощавай Січмамо! доглянь тя, милий Боже! Най заступит тя, Божа Мати, від жадної причини!“

Йїдучи Присіччам, Тарас побачив, що його Жидик Янкель, вже й ятку напьяв, й розташувався з кремінцями, завертками, порохом й з усяким військовим потрібом до походу, книші й палявиці навіть продавав „Чи балот бісів парх!“ погадав сам собі Бульба, та підїхавши до Жида, додав: „Тютя з поливьяним носом! якого біса сидиш тутки, хїба вже тобі гроші оцрикїлись, що сам під кулю лізеш? за цим ділом нестане! хто-сь залюбки дасть тобі покуштувати смашної кулі!“

Одказом на се Янкіль зближився до його й обома руками давши знак, ніби мав що-сь потаємне сповістити йому, зацвенькав: „Ви, преможний паноченьку, тіко мовчіть і нікому некажіть: проміж козацьких возів є й мій їден віз; я везу усяку потрібку; а дорогою постачатиму усяку харч, та так дешево, як ще ані їден Жид непродавав—Бігме, так, мій пануню гарний!“

Стиснув плечима Тарас, здивувавшись з Жидівської натури, тай поїхав собі геть до табуру.

V.

Швидко усеї південно-західній край Лядчини здригнувся з ляку. Бо усюди ослинулось: „Запорожці їдуть, Запорожці!“ Усе що малось на силі зарятуватися—зарятувалося, усе знімалось й розбігалось навзаводи, як поводилось за тих безладних та недбалих часів, коли небудовано ані гардів, ні замків, а як попало ставляв собі чоловік про час курінь соломляний. Він собі міркував: незанапащати ж дарма працю й гроші на той курінь, коли ось-ось татарський наскок знесе його. Усе сполохалось: хто мїняв воли й плуга на коня та рушницю тай виряжавсь до полку; хто ховався женучи товар, забравши з собою усе, що тіки бралось. Іноді шляхом лучались й такі смїляки, що наважувались збройною рукою (хоча й дарма) на гостей стати; але білш було таких, що завчасу ще наківали пятами. Усі добре знали, як важко справуватись з тією зграєю, загартованою у войвищах безугавних, що свїдома була на прїзвище-військо Запорожецьке, котре у своїм з-окола свавольнім безладдю мало у собі лад, вирахований, як слід, до батального часу. Комонники їхали необважуючи й нероздрочуючи коней; піші їшли собі тверезо за возами, і весь табор поступавсь далі тією вічної доби, в день пільгували, обїраючи на спочивок пуці, безлюддя, байраки, ліси, що як за тих часів, то малось їх й геть-то досить. А тим часом засилали уперед шпигів, пластунів на розглядини, щоб довідатись де, що й як. Та вчасту там, де шона-

менш мали їх сподіватись, там вони й вродяця нагло, мов з землі вийдуть, і вже тоді усе прощалося з світом: у села червоного півня пускали, товар і коні, що не займали з собою, тут ж на місці забивали. Здавалося, що верстаючи дорогу до Ляхів, Запорозці білш бенкетували собі, аніж чинили поход. Страшними прикметами добре дала себе узнаки тая лютість запеклого того віку; тепер волосся б до-гори-диб полізло з тих прикмет, що покладали по всіх-усюдах Запорожці. Повбивані діти, пообрізувані перси у жінок, червоні на ногах чоботи у тих, що пускали на світ спокутувати гріхів; таки добре й геть-то добре віддячили запеклі Запорозці Ляхам за колишню ласку. Прелат одного монастиря, учувши про їх зблиз до себе, заслався до їх двома ченьцями сказати козакам, що вони не як слід поводяця, — що Запорозці з панами орударями у злагоді, що вони ламають свою повинність королеві та при купі й усяке народне право. „Одвістїть за мене з Запорозцями вашому архирейові,“ відказав Кошовий: „що, він незнатъ - чого сполохався: дурниця, панотці! Це козаки ще тіко запалюють та розсмоктують люльки!“ Трохи згодом жеручий полемінь обгорнув гугочучи величне абаство; озійні його вікна готичні похмуро зяли кріз розшарпані поломъяні хвилі. Утікаючі стовпища Жидови, ченьців та жіноти вмент налюднили тійї міста, де хочень або-яка малася сподія на залогу та міське рушення. Висилана інколи лядьким орударством пізня підмога, невеличкими полками, абож незмагала зпобігти Запорозців, абож торопіла і вперве зустрівшись, показувала потилицю тай геть навзаводи на прудких коніх. Лучалося й так, що багацько привідців

королевських, котрі замагали до того часу на пред—сих баталіях, згуртувавши свої війська, зважувались опір стати просто Запорозців.

Отут шо-набілш зважували свої сили наші козаки-молодики, цураючись грабування, здобичі й вутлого во-рога; вони жадали дати себе взнаки сивому лицарствові, стати на герць, йіден на йідного, з хвастовитим Ляхом-джегирем, що красувався на пишнім коні, у кунтуші з вильотами, літалими по вітру. Наука була за розмай; йідні вже чи-мало добули собі збруї, дорогих шабель і рушниць. Вони за йіден місяць станівними стали й зовсім поинчали, бувши допіру орлятами, тепер стали орлами до-стоту. Обличча йім, що попереду значило їх м'якими молодиками, тепер грізне стало, осилніло. А старому Тарасові залюбки було бачити, що обидва сини його з-міжи шо-наперших першими стали. Здавалося, що Остапові зроду призначена була войова путь і важке знаття, як вивіршувати войові справи. Ані раз не зпантеличившись, ні зторопівши ані з якого випадку, впокійно так, як би й не сила молодикові дватцяти-дворішному матись, він у-в одну міть здужував збагнути усю небезпешну годину, усю непевну постать або-якої речі, та зараз же добрати способу як одсахнутись від неї, але одсахнутись на те, щоб нав-послі вже запевне замогти ню. Уже кожен рух його визна-чався, як у допевного бувальця, і по його вчинках не можна було непометати натуру будучого орударя. Міццю одго-нилось його тіло і його лицарські звичайі добрали собі ле-вової сили розлогої. „Е, та з його, бачу, колись буде щирий полковник!“ казав старий Тарас: „присягай-Богу! далєбі до-брячий отаман, а надто такий, що й батька геть заломить!“

Андрій мав огненну вдачу. Він опріч чарівливої музики кульової та мечової ні нащо нечувсь. Байдуже йому проте, щоб вилічувати, або прирівнювати, а чи вважувати свої й чужі сили. Розвагу та втіху мав він собі на буйному войовищі; веначе на бучнім бенкеті удавалось йому у той час, як розпалиця у чоловіка голова, у-вічу мигтить, усе йде мішма, летять голови, гримлячи падають на землю коні, а він жахом виграває, мов п'яний, на коні літає у свисняві кульовій та у блискавицях шаблевих; то того утне, то другого, а й непочуваєця на тебе, як його тнуть. І не раз батько дивувався й з Андрія, вбачаючи, як він з йідного тіки опалу кидає на тебе, на віщо обачний та легурний чоловік ніколи незважав-би-ся, та як йідним скаженним стусом він виробляв такі дива, що й загартовані вже войовики мусили здивуватися. Дивлячись на його казав батько: „тай це, бачу, добрий войовик! (крий його сила Божа!) не Остап, ба, ні! але ж добрий—нівроку, таки добренний войовик!“

Запорозці наважили простувати на місто Дубно, у котрому, як подеїкувано, багацько було скарбу та й люду заможного теж. За півтора дні козаки сповчили свій поход, тай от виявились перед містом. Жительці наважили, поки очі дивитимудця, боронитись, бажаючи краще усе місто своїм трупом вслати, наложити головами на порозі у своїй хаті, боронячись, ані ж впустити в нього ворога за живота свого. Високий вал земляний оточував місто; де вал низчав, таменьки виступав мур або хата, що повернено ню намісь батарейі, або ж дубовий полісад. Міська залага була чи-мала й розуміла добре важливість у своїому ділові. Запорозці були шпарко

кинулися на вал, але ж їх звідтіля привітали смашним залізним бобом. Городищане теж, баця, недумали святувати, мовляв, очима тіки допомогати, й стояли стовпищем на міському валу. По очіх їх можна було визнати, що вони поклали— „йідної смерти неминеш, другої не буде!“ Жівота теж і собі наважила пристати до гурту, тай полетіло на голови Запорозцям каміння, цегла, смола гаряча, а врешті оклунки піску, що запорошував очі козакам. Не до внодобы було Запорозцям добуватись гарду; додержувати облогу не козака річ також. Кошовий казав залишити, додавши: „Сількось, панове братове, облишмо! але-ж пек їх матері! хай я буду паскуда татарин, а не християнин, коли ми їх хоч одного випустимо з міста; нехтять по-ческі, то буде по-пеські: хай же повиздыхають, коли ж так!“ Військо відступилось та й облягло навкруги місто, та з-незнать-що робити, зачало руйнувати околицю: випалювали села околичні та хліб на поду, а на той, що на пні ще стояв, нагонили табуни коней. Хліб же, як на ту лиху годину, хвилювався повним колосом, бо того року несказаний дорід був; щедро й геть-то щедро приспорив Бог хлібом усім хліборобам. З ляку омлівали городищане, вбачаючи, як збавляли їх живність. А проте Запорозці, вистягавши у дві батові навкруги міста свої ковані вози, стали, як би й на Січі, курінями, смоктали люльки, мінялись здобутою зброєю, гуляли у ціта, в дамку, в шістя, та не ситими очима позирали на місто. На—ніч розкладали огнища; кухарі варили кашу у кожному куріневі, в привиліченних мідняках; а біля палаючих крізь усю ніч огнищ стояли, несклепляючи очі, вартові. Але

швидко Запорозці почали потроху нудьгувати з безділля та з тверезу давнього, що був тепера овсім недослушного часу. Кошовий звелів удвоїти порцію навіть, що інколи поводилось у Запорозців, як що немалось ніякого важливого діла. Молодики, а надто Вульбенки, несподобали отакого життя. Звати було, що Андрій нудьгував. „Голово ти необачна!“ казав йому Тарас: „терпи козак-отаманом будеш! То ще недобрий козак, що неспантелициця ані у яким пильнім ділі; а ото щирий козак, що й з безділля ненудить світом, усе переваже, і хоч ти йому там що хоч, а він все таки на своє поставе.“ Але ж не рівня дідові парубок палкоюй вдачі; жоден має собі особну натуру, та й на йдну ж річ не йднатовими очима дивляцца вони.

А тим часом нагодився Тарасів повк за приводом Товкача. З йім було ще два осаули, писарь та й інша старшина повкова; усіх козаків набралося поверх чотирьох тисячь. Було між йїх нетрохи й охочих, що піднялись самохіть, без жадного закликання, скоро учули, про що зайшла річь. Осаули привезли Вульбенкам благословення від старейї неньки, ще й по кипарисному образкові з Межигородського монастиря Київського. Почипили обидва брати на себе святі образки та й силоміць загадалися, зпогадавши стару неньку. Що ж то воно пророкує, про віщо дає на догад сее благословення? Чи благословить воно гору над ворогом, та навпослі веселе повороття до рідноїї Вкраїни з здобичю та славою на вічні думи кобзарям, а чи?... Але невидко чоловікові, який саме талан його придбання; стоїть він перед його, ніби туман в осини, що піднявся з озер; а між

тими туманами несамовито шугають то до гори, то до низу, черкаючись крильми, птиці, непізнаючи в вічі одна одну, голубка—не бачучи яструба, яструб—голубки, та й ніхто невіда, як далеко літає від своєїї загибилі.

Остап вже своє робив тай давно геть пішов собі до курінів; Андрій же, сам не знав з якоїї речі, почувавсь на серці яко-сь душно. Козаки вже повечеряли, смеркалося, вже ранні лягма були; чудовна липцьова нічь окрила світ; але Андрій ще не йшов до куріня та й не лягав спати, очі йому силоміць брало тее диво, що діялось навіч йому. Оболоками безліч зірок мигтіло, блиськаючи тонким та гострим промінням. А поле ген-далеко позастановлюване було возами з мазницями позаду, з усяким добром та харчю, що здобуто у ворога. Біля возів, попід возами й оддалік возів, усюди розплатались на траві Запорозці. Спали вони хвигурно: хто помостив собі куль у голови, хто шапку, а хто припав до бока своїому товаришові. Шабля, рушниця, пістоль, люлька-бурюлька з протичкою, бляхами, крицею, усе оде конче було при кожному козакові. Важкі воли полові, підобгавши ноги, лежали великими білястами купами, здаючись оддалеки сірим камінням, розкиданим степом по спогіррах. Відусіль з трави вже підіймалась густа хропотнява сплячого козацства, а на ню відгукувались з поля коні, гучно ржучи та ремствуючи на спутані ноги. А проте чим-сь страшеним та величним підмалювало красу тій липцьовій ночі. То червоніло небо від ген-ген догораючоїї околиці. Онде тихо собі та велично стелицца поломйя по небові; а он ба! спіткавши що-сь палке, вмент шугнуло вихром, гучучи та свистячи, аж під самі зорі, далі по-

шматувавшись, гасло ген у високій високости; ажонде огар—монастирь, як насупуватий ченець-картизіянин, грізно виставився, за кожним виблиском вискалюючи з пітьми свою почорнілу величність; а тамки горів манастирський садок; здавалося, що чути навіть було, як зповиваючись димом, шишили дерева; а як вихоплювалося поломья, то воно вмент осявало хвосхворичним лилово-вогняним світлом постиглі грони слив, або ж повертало у жар-злото груші, по-де-куди жовтіючі; тутки ж між їх чорнів толуб жидівський або чернечий, висячи на мурі або на дереві за сучка й гинучи вкупі з будищем у вогні. Над огнищем оддалеки кружало птахство, здаючись купою маленьких темних хрестиків на вогняному полі. Місто здавалось заснуло; штилі, дахи, полісад, мури, помалу виблискувалися у йому від поломья на пожежижчах далеких. Андрій обійшов козачий табур. Огнища, що піля їх сиділа сторожа, ось-ось згаснуть, а сами вартові вже спали, підживившись саламахою та галушками з усього козацького смаку. Здивувався Андрій на таку недбалість, погадавши: „добре, що нема поблизько дужого ворога тай нема кого опасуватись.“ Врешті й сам підійшовши до одного воза, зліз на його тай ліг горілиць, позакладавши під голову руки; алеж не зміг заснути тай довго дивився на небо: воно все навич йому розпістерлося зоряне та ясне; „чумацький шлях“, що поясом густо зірками цвяхованим оперізує небо, сьав, неначе річка світова протікала по небові. Часом Андрій ніби забувсь, та якийсь дрімотній туман прозорий на хвильку заступав йому небо, по тому знов ся омана зникала та й знов йому вияснювалося.

Цим же ж таки часом Андрійові забачилося, що мелькнуло перед його яке-сь дивне людяче обличча. Міркуючи собі, що се просто сон його обмарив, що ся заморока зараз зникне, він розплющив очі, аж до його справді зхилилося яке-сь знівичене, висхле лице, дивлячись простісінько йому в вічі. Довге та чорне, як вуголь, волосся, неохаячене, розтріпане вилазило зпід чорного накриття на голові; до того якийсь дивний виблиск у погляді й мертвецька смагляватість на виду, котрий дуже вирізувався з темноти,—усе оце білш звертало думку на те, що це бути має мара. Силоміць порвало йому руку до підстоля та й проказав він тримтячим голосом: „хто се? коли біс,—счезай з-перед очей! а як справжній чоловік—вогнем граєш! з йідного приміру вбью!“

Одказом на сее мара притулила пальця до вуст тай неначе благала замовчати. Залишивши підстоля, став він пильнувати. По довгому волоссю, по шийі та по розхрістаних грудіх смагляватих постеріг він, що це жінка якась; але ж була вона нетутешня родичка: увесь вид йій смаглявий й зтяжений хворобою; ягоди йій дуже випялились над позападалими під йіих шоками; вузенькі очі йій підіймались луком вгору. Що пильніш придивлювався він йій до виду, то все білш нагадувала йому тая манія щось по знаку. Нарешті не стерпівши, спитав йій: „хто ти еси? щось мині здайецця наче я тебе знаю, або десь бачив?“

„Еге, років зо-два тому буде, у Кійіві!“

„Років зо два? у Кійіві!“—підхопив Андрій, перебіраючи усе, що зосталось йому в голові з бувальщини за школярського життя. Знов Андрій спильна поглянув на ню та вмент згукнув на весь голос: „Ти татарка! слуговниця панянки, войіводовойі дочки! адже так!“

„Цить!“ промовила Татарка, склавши руки й видом благаючи та тримтячи усим тілом, а тим часом обернула голову назад себе—чи не прокинувся хто з гучного погуку Андрійівого.

„Кажи ж, чого й як се ти ту?“ Казав Андрій, сколотившись, пошипки, сливе задихаючись і що-хвилини, уриваючи річ. „Деж панянка, чи ще жива вона?“

„Вона тепер у містові.“

„У містові, кажеш, вона?“ проказав Андрій, ледьві знов не згукнувши, та й почувсь, що вся крив вмент збіглася йому до серця: „чого ж вона там, кажи, чого?“

„Бо старий пан таменьки: він вже півтора року войоводує у Дубні.“

„Щож вона заміжня? та кажи бо! яка ти химерна! як там вона тепер?...“

„Так, що другий день як й крихта була йій у роті.“

„Мабуть? чому?“

„Бо ані в кого з городян ані однісінького тобі шматка хліба немає; усі давно вже йїдну землю йїдя“.

Андрій остовпів.

„Панянка бачила тебе проміж Запорозцями з міського валу та й сказала міні:“ піди до лицаря та накажи йому, що як він ще не забув мене,—хай прийде до мене, а як забув,—най дасть шматок хліба старій мойій неньці, бо не хочу я бачити, як поміратиме вона на мойі очі. Хай краще по міні вона вмре! Прохай його, за ноги, за руки хапай його: у його теж є питимая матінка старая, то най ради йїї дасть хліба!“

Багато усякого почування прокинулось й зорнуло у молодих грудіх козакові.

„Але яким же ти побитом тутки опинилась, як ти сюди прийшла?“

„Печерою!“

„Хіба є ту де печера?“

„Ба, є!“

„Де ж само?“

„А не зрадиш, лицарю?“

„Ба, ні! от тобі хрест святий!“

„Як зійти у балку та перейти потік, то отам само, де очерет.“

„Тай виходе вона у саме місто?“

„Просто до міського монастиря.“

„Ходімо, зараз ходімо!“

„Алеж дай, лицарю,—на мення Христове і його Матері святойі! дай шматок хліба!“

„Добре, добре. Стій же отут кіля воза, або ні! краще лягай на віз: небійсь, тебе ніхто не вгляде, бо всі сплять; я міттю звернусь.“

Пішов Андрій до возів, де був усякій потріб йїх курівня. Серце йому колотилося в грудіх. Усе колишне, усе, що були пригнітили походи козацькі та хмурне, злиденне життя войове, тепереньки знов все зорнуло разом, затопивши натомісь усе теперешнє. Мов з чорної ковбані морської знов зорнула йому дівчина гордівниця, знов лиснули йому білі гарнесенькі ручинята, карі очі, знов замигтіли йому смажні вустоньки оскіряючись, рясна коса чорна, кучирява, як, бачь, хміль ростилаючись по білому лоні, складний та гнучкий дівочий стан звабливий. Оце усе не згасло, не зникло з його серця, ба, ні! воно тіки осторонь собі стало, щоб дати на час простор

инчим думам—хвилям встати погуляти, зтурбувати молодечу силу; алеж почасти таки он-те усе турбувало місний сон козакові, тай неврідь бувало, що прокинувшись, лежить було він на ліжку не зводячи очі та й не тямлючи збагнути. з чого йому таке поробилося.

Йшов Андрій, а серце усе душе йому колотилося з одній тій гадки, що побаче йїї знов, та аж дриготів. Дійшовши до возів, він овсі забув чого прийшов: підвівши руку до чола, довго він тер його, силкуючись згадати, що треа було йому чинити. Нарешті здригнувсь та аж ляком поняло його: вмент спало йому на гадку, що вона з голоду вмірає. Кинувсь він до воза, ухопив скількоро хлібин житніх під плечі, але туж погадав собі: „чи ж пристане до йїї пещеноїї натури паньскоїї оця страва, хочень й здатня вона місному Запорозцеві невередливому.“ Цим же таки часом згадав він, як учора Кошовий докоряв кухарям, що вони витребили доразу усе гречане борошно на саламаху, а його б стало на тричі й геть-то. Маючи певну надію, що знайде досталь саламахи у казанах, він узяв батьківський подорожній казанок та й потяг до кухаря свого куріня, що спав у двох казанах десяти-відерних, а під йїми ще жевріло. Зазирнувши у казани, здивувався він, що обидва були порожні. Це було над чоловічу силу—вийісти усе, а надто що у йїх куріні було меньч козаків, аніж по инчих. Зазирнув у казани й по других курінях-аж нема тобі ніде нічогісінько таки. Сама спала йому на думку приказка: „козаки, як діти: хоч багато-пойідають, хоч трохи—найідяця!“ „Що ж тут його робити? Був десь, здаецця, на возі батьківського полку оклунок паляниць, що знайшли, пограбувавши чернечу

хлібопекню. Він попростував до того воза,—аж нема оклунка, бо Остап поклав його собі в голови, та розплатавшися долі, затавав хрופака на весь степ. Узявшись однію рукою за оклунок, Андрій сіпнув його зразу зпід голов, а голова Остапова упала на земљу. Остап схопившись з-просоння та сидючи заплющившись, зарепетував навзаводи: „гей, бра! держи вражого ляха, держи! лови коня, коня лови!“ „Цить! а то я тебе ту вбью!“ гукнув з ляку Андрій, замахнувшись на його оклунком. Але ж Остап й без того замовчав: вгамувавшись він так захріп, що аж ряст розлягався біля його. Андрій боязко озирнувся округи: чи не розбуркало бува кого Остапове верзіння зо сну. Бо справді один чуприндарь у близькому куріні підвів був голову та, повівши очима, зараз й ліг собі. Хвилини зо дві перечасувавши, він потяг собі з хлібам геть. Татарка на возі ледьві дух переводила. „Уставай, ходімо! не бійсь, усі сплять! чи підіймеш ти хоч один хліб, як-що мині неспособно буде забрати усі?“ Оде проказавши, він наклав собі на спину усі мішки, а надто, йдучи по-при віз який-сь, він ще поцупив йіден мішок з пшоном, та взяв навіть ті хлібини, що мав був віддати татарці, та уклякнувши під вагою, йшов собі відважно проміж Запорозців сплячих.

„Андрію!“ гукнув Тарас, саме як той ішов проз батька. Андрійіві й у грудіх похолонуло; спинився, весь тримтячи, й проказав зтиха: „чого?“

„З тобою жінка, га? Ой гляди! як устану, нагодю карбачами до несхочу! Не доведуть тебе до добра жінки!“ Сеє мовивши, він підпер голову ліктем, тай став пильнувати на татарку запнуту накріттям.

Ні живий, ні мертвий стояв Андрій, не насміючи й очей звести на батька. А далі підвівши, побачив, що батько вже спав, поклавши голову на долоню.

Андрій перехрестився. Вмент перенявся йому ляк, ще швидче, ніж поняв. Як же ж обернувся, щоб подивитись на татарку, то вона, ніби гранитова статуя темна, стояла перед його, уся завинута накриттям, а одсвіт від пожежищ далеких, мигтнувши, осяв їй тіки очі, що позахмарилися, ніби у мерця. Він смикнув ню за рукав тай пішли обое поруч, раз-на-раз озиралючись, й нарешті спогіррям спустилися в балку; балкою легурне протікав потік, заріспи осокою та засіявчись купинами. Зійшовши у балку, вони овсі покрилися від поля, що заняли Запорозці отаборювавшись. Принамне Андрій, озирнувшись, побачив, що позад його, заввишки з чоловіка, була узбочь, поверх їйї коливалося скількоро стеблин степового зела, а над їїх, неначе серп з червоного злата, місяць на скрузі підбивався по небові. Вітрець, дмухнувши з степу, дав їїм навішки, що вже недовго й до світання. Ані де не було чути далекого кукурікання: бо ані у місті, ані по зруйнованій околиці не зосталося ані однісінького півня. По невеличкій кладці перехопились вони через потік, а ту знов просто їїх стояв кручою, як утятій, другий бік балки, неначе вищий за того, що був їїм за плечима. Отуто, бацця, само по собі було саме найзахистніще та найпевніще місце міського гарду; вал тут, принамній, був низчий тай не визирала зза його залага. Алеж далі за те витикався товстий мур манастирський. Крутий цей беріг весь обріс бурьяном й насподі у бальці, по цей бік потіка, ріс високий очерет

увішки з чоловіка сливе. Поверх кручі видно було розламану лісу й по ній знати було, що ту коли-сь був город; біля ліси ріс листатий лопух, зза його витикалась лобода, будяк, соняшник, що вище за всіх підіймав свою голову. Отутеньки татарка скинула черевики тай пішла босоніж, підібравши сохранно плахиття свое, бо ся містина була грузький мочар. Пройшовши кілька-сь очеретом, вони зупинились перед купою хворосту та хвашини. Відхиливши хворост, побачили вони діроху, на кшталт, як от устя у печі, алеж білш трохи за його. Перш пішла татарка, нахиливши голову, а слідом за єю й Андрій, зігнувшись як мога, щоб можна було протистись з мішками, тай хутко опинились вони у прикрій пїтьмі.

VI.

Темною та вузькою печерою, тиснячи на собі мішки з хлібом, ледьві посувався Андрій слідком за татаркою. „Ось-ось повідніша!“ промовила поводитарька: „ми доходимо вже до того місця, де я покинула каганьця.“ Печера справді стала потроху осяватись. Вони допхались до невеличкої наче-б-то кімнати, буцім-би-то до каплиці; принамне біля стіни стояв вузенькій стілчик, наче-б-то престол у вівтарі, а над їїм образ Богоматері, що овсі сливе стерся й полупався. Невеличка срібна лямпа миготіла перед тим образом, ледьві-не-ледьві осявлюючи його. Нахилившись узяла Татарка отой каганчик мідяний на тоненькій та височенькій ніжці, з кліщиками, копирсточкою та гасником, що висіли округи каганьця на ланцюжках, та й засвітила його з лямпи. Світу прибілшилось, пішли вони по-руч; то їїх освіте дуже, то знов

прикре-чорно затінить. На вроду прихороше лице лица-реве, як то кажуть—молоде та зелене, дуже одходило від звиченого, збляклого виду його товаришки-татарки. Печера попросторішала так, що Андрійові можно було розігнутись. Пильно розгледжував він тую печеру. Так само як і в Київських печерах, видно було улоговини в стінах, подекуди й труни стояли, часом траплялись й просто чоловічі кістки, що з вохкості м'які стали й зпорохніли. Либонь і ту були Богові приподобники, що одбігаючи світових покусів, омани й усякої сквапної речі гріховної, приподоблювалися собі у затишку. Сировість місцями була дуже велика, часом припадало бристи калюжою. Нераз Андрій йдучи печерою мусив перечасувати, поки оддише Татарка; бо вона так розвемошчала, що втома раз-на-раз валяла ню з ніг. Шматок хліба невеличкий, що зїла вона, ззавдав тіки болю болющого йїї животові, що за кільканадцятьоро днів одвик від їїжі, та й мусила вона скількоро хвилин на їїднім місці стояти.

На-решті забачили вони невеличкі залізні дверці: „дійшли, славити Бога!“ промовила татарка ледьві чутно тай зняла руку, щоб постукати, але ж нездужала. Натомісь Андрій стукнув дуже у двері; пішов гук. давши на догад, що по той бік дверей було дуже просторо. Далі гугот отой знов поинчав, набігши либонь на стелю з високим склепінням. Хвилин зо дві згода брязнули ключі й наче-б-то хто-сь зходив по сходах. Як от і дверці одімкнено й ченець стоячи на сходах з ключем та світлом у руці впустив йїх туди. Силоміць спинило Андрія, як побачив ченьця-кателика; бо й геть-то на-

стирились тїї ченьці козакам, і вони лютіші були до йїх, аніж до жидів. Теж й ченець поступився, зудрівши Запорозця; алеж татарка щось шипнула ченьцеві і він вгамувався. Він присвітив йїм, замкнув двері та й повів йїх угору по сходах, й ось опинились вони у чернечій церкві з високим та сумним склепінням. Біля одного вівтаря, позастановлюваного високими свічниками та свічками, стояв навколюшки ксьонз, нишком собі молячись. Обіч його обома сторонами також навколюшки стояло два клирошанини молоді, у вишневих мантіях та плетених станках з кадилами у руці. Ксьонз благав Бога явити свою силу чудовную: зарятувати гард від обляглих його ворогів, надати сили й терпіння знеміглим людім, відігнати перелесника-диявола, що навчаєє нариканья і насилаєє бойазкий дитячий плач від злигоднів світових. Скількоро жінок, як поторочі, стояли навколюшки, спершись й овсі припавши знеміглими головами до спинок кріселкам та лавам темним, перед йїх стоячим; кільканадцятьоро чоловіків, притулившись до стовпів, що на йїх злягало побічне склепіння, стояли, журно ся мавши, навколюшки. Як ось у надвівтарне вікно, з хварбового скла, лиснула червона зоря, та й упав від його до-долу жовтий, блакїтний і иншого колїру кружалками світ, несподівано осявши темну церкву. Увесь вівтарь у далекїй улоговині вмент осяло, а куриво хмарою—веселкою стояло по церкві. Чудувався Андрій з темного кутка на сее диво зорею подїяне. Як ось заграв вигран постогнуючи. Залунало по церкві вигранове стогнання, воно гуетішало, грїмнішало, розросталось, обернувшись тяжким грїмом, вигрїмляло по церкві; а далі знов вмент

обмінившись у чудовні музики, пішло високо по-під склепінням, співливими голосами, скидаючись на тонкі голоси дівочі; а по-тому знов перейшло у густий рик та грім та й ущухло. Та й довго ще той гугот грімовий ходив тримтячи по-під склепінням; чудувався Андрій, розтуливши уста з тій величній музики.

Цим часом почувсь він, що хто-сь сіпнув його за полу. „Йдімо!“ промовила Татарка. Вони перейшли церквою ані в знак нікому, а далі й вийшли на майдан біля церкви. Вже давно розпустилися парости ясної зорі; усе віщувало про схід соньця. Отой майдан був квадратною картою й овсі таки пустісінській. Посеред його стояли ще штандари, нагадуючи, що мо' з тиждень тому, як був тутки торг. Вулиця, котрих тоді ще не кували, була просто засхле багновище. Майдан оточували невеликі, в йідно п'ятро, кам'яні вальковані хати, що знати й слупи з глищами навскоси, йак під гурт будувався собі люд за тих часів, що й тепереньки ще можна подекуди побачити по Литві та Лядчині. Усі вони мали дуже стромкі дахи, а в йіх багато віконьців, продуховин. На йіднім боці біля самісінької церкви сливе, над усі будилиця вище, витикалась яка-сь озія, овсі одмітна від инчих будинків, десь либонь міській магистрат, амож яка-сь будівля за-для уряду. Вона збудована була двома п'ятрами, а надто й поверх йійі у дві челюсти башта з ганком, де стояв вартовий. Великі дзигарі уроблено було в дах будилицеві.

На майдані, як у домовині, ані телень! алеж Андрійові вчулося, що ніб хто зтиха стогне. Розгледжуючи укмітив він по тім боці зо дві, чи зо три людини, ле-

жачих нерухомо сливе на землі. Тим часом як пильнував він йіх, щоб дізнатись, чи сплячі вони, а чи померли— цоп! натрапилось йому що-сь під ноги; коли зирк! аж жіночій толуб, либонь жидівка ще. Здавалося, що була вона ще молода, хочень по зопсованному, понівиченному йійі обличчі того й неможна було дісне вбачити. На голові йій була червона шовкова хустка; жемчуг, чи буси у два ряди покращали йій навушники; дві чи три довгі кучирі обідцями випадали з-під навушників на висхлу шию з напруженими жилами. Біля ейі лежала дитина, корчавими ручинятами упнувшись йій у висхлі перси та зкрутивши йіх силоміць зо зла, незнайшовши в йіх покорму. Дитина вже не лементувала й не рюмсала, а тіко живіток ледьві зводила; це й давало навзнаки, що вона ще невмерла, або ж принамній ще тіки доходе. Повернули вони вулицею, коли цоп! який-ся бісновитий запинив йіх. забачивши у Андрія коштовну собі річ, та мов тигр той, кинувсь на його репетуючи: „кете хліба, пробі хліба!“ Алеж не мавсь він на силах рівних до сказу; Андрій штурхнув його, той гепнув. З жалю він кинув йому одну хлібину, а той кинувсь на ню, неначе скажений пес. погриз, покусав, поінив той хліб та й тутаж на улиці страшенно корякуючись, дійшов сердека, бо давно одвик від йіжі. Що ступінь, той лихо, а другий-то й занадто лютіше лихо натраплялось йім на очі: усе свідкувало, що тяжкий голод лютує у містові. Здавалося, що багацько людей не здужуючи перемогти тяжких мук по хатах, навмисне вибігало на улицю: чи ни нажене чого вітром покрипляючого сили. Біля воріт однійі хати сиділа баба, та й немож було казати дісне, чи спить вона, чи вмерла

а чи мо ї так собі замислилася та ї забулася; вона принамній вже не чула ї не бачила нічого, а схиливши голову на груди, сиділа, ї як пень, неворушачись. Ажон під стріхою на мотузці висе толуб, вже витягся ї висх. Незмагала, бідасі, сила дотерпіти до краю муки з голоду, таї зволися самозабійством збутись лихого лиха.

Бачучи усюдою по містові оті страшенні прикмети на люту голоднечю, порвало Андрія запитати Татарку: „чи невже ж таки справді не знайшли вони нічогісінько таки, щоб підтримати собі життя? Як припаде чоловікові прикро, тоді мусе він годуватися тим, чим доти гидував, що має робити? він повинен тоді годуватись тїєю тваррю, що в законі непоказана, яко їїстинвна, усе тоді мусе піти йому на зїїдень.“

„Усе попередідали!“ промовила Татарка: „всю скотину: ані коня, ні собаки, миші навіть ^{на}знайдеш у цілому місті! У нас у містові ніколи не було ні яких запасів: усе навожувано було з сіл.“

„Але як же ж ви, отакою лютою смертю полягаючи, думаете оборонити місто?“

„Ба, войвода мо ї прохав би згоди, та учора враньці Бужанській полковник пустив яструба в місто з листом, щоб не пускали міста, що він їде з своїм повком визволяти, та, бачте, жде другого ще полковника, щоб сокупно б-то з їїм їти, ї тепереньки що-хвалини сподіваюцца їїх..... аж ось вже ї подвірря наше!“ Ще оддалеки бачив Андрій будилице не схоже на їнчі, та, як здавалося, то ї будував їого якийсь итальянській будовничий: будилице тее було вимуроване у два пїятра з тонкої гарної цегли. Вікна у спідньому пїятрі об-

роблено гранитовими хутринами; верхнє пїятро вимуровано невеликими челюстами, а з їїх складався ганок; проміж челюстами було видко гратки з клейнодом, ї на рогах будилицеві теж були клейводи. Задвірні широкі сходи з цегли мальованої геть аж на самий майдан простяглися. Знизу на сходах по одному по-обіч вартовому сиділо, держачись картинно та семетрично однію рукою за келепи біля стоячі, а другою-підпераючи свої похилі голови, ї отако вони, баця, скидались білш на хвигури людячі, аніж на спражні людини. Вони не спали ї не куняли, алеж, як здавалось, той непочувались ні нащо, вони невважили ї на тее навіть, що хто воно їшов по сходах. Угорі сходів побачили войовика у дорогім убранні, усього озброїного, а в руці держав молитовника. Він був звів на їїх очі, але татарка що-сь бовкнула їому, то він ї знов уткнув їїх у розігнений молитовник. Ажось увїшли вони у першу кімнату, досить простору; це була прийомна ача передник; у їїй повно було жовнірів, слуговників, псюрників, шапарів таї инчої челяді, що потрібна була аби-б-то у знак дати величність ляцького дуки. У хаті чаділо згаслою сьвічкою, а дві сьвічки ще осередь хати горіли у величених сьвічниках, у чоловіка завшки сливи, хоч у гратчасте широке вікно осить вже як зазирає разок. Андрій вже був наваживсь простувати у дубові двері з клейнодом та з безліч різі, але татарка смикнула їого за рукав, показавши на маленькі дверці у побічній стіні. Через їїх пішли вони сутками, а далі ввїшли у кімнату, ї став ню Андрій пильно розгляджювати. Світ, пройшовши кріз шілину у віконниці, осяв завісу кармазинову, позолочувані карунки та малювання на

стіні. Отутеньки казала татарка зітатись Андрійові, а сама відчинила двері у другу кімнату, звідки лиснуло світло. Він почув шипотіння та тихий голос, що усього скологив його. Кріз розчинені двері бачив він, як прудко шугнула жінка, як тополя, з довгою рясною косою, що оповила зняту до гори руку. Поворітьма татарка покликкала у тую кімнату Андрія.

Не зтямивсь Андрій як він увійшов, не знамйатавсь як і зачинились за їм двері. Дьві свічки горіло в кімнаті, лампа михтіла перед образом, а під єю стояв височенькій стілчик з двома приступками, як звичайно по кателічі, щоб молячись, навколюшки на їх ставати. Але ж не того шукали його очі. Повернувшись на другий бік, він уздрів дівчину, що прудко була куди-сь кинулась, але вмент зкамьяніла на прудкім яким-сь поступі. Здавалося, що неначе була зважилась вона вся кинути до його, але туж мить зпинилась. Він теж стояв перед аї здивований. Не такою він собі міркував бачити ню: це була не вона, не тая, що перве знав, схожого навіть нічого не було на тую, алеж удвоє кращіца й геть-то чудовніша тепереньки, аніж перве: тоді вона мала у собі що-сь невивершене, несповчене, а тепереньки аж диво няло! казав би, як малюнок, що маляр в останне додав пенцелем та й решта! Тая була гарненьке жваве дівча; а це краля жінка на прочудо, світові на диво! То була нецвічена квітка, що тіки починали ще розпукувацця, а це — цвічена, вже розпустилась пишним цвітом на всю вроду. У підведених їй очіх виступало почування не натяком, не порівці, але зповна усе почування. Ще на їх тримтіли слъози, заволікши їй очі сяючою вохкістю, що аж душу

(4) на умі

вражала; шия, плечі, перси вправилися вже у ті принайкращі рямця, що призначені розцвіченій достоту красі; волосся, що перве легенькими обідцями розкочувалось по личеньку, тепер сталось густою та рясною, довгою косою, частина їйї була зібрана, а друга вздовж по всій рупі пославшись, кучирявим хмелем на груди спускалась. Здавалося, що обличча їйї таки зо всім поиначало. Андрій спогадував його колишнім, рівняв до того, але ж ні, й трохи навіть! Дуже вона зблідла, але той зблід не шкодив їйї чудовній вроді, а надто ще либонь надав їй що-сь орляче, силоміццю чарівливе. Почувсь Андрій, що острах побожний поняв його, тай став перед єю нерухомо, як перед святою. Але здавалося, що таки і їй завдав дива орел-козак вродою та міснотою молодечойї сили; хочень стояв Андрій перед єю ніби зкамьянів, але знатно було й так його орлячу вдачу, — що був він хисткий, жвавий, як дастівка. Гостро дивилось ясне його каре око, оточене оксамитовою чорною серпом-бровою; на засмалених жоках джерелом грала йому, як, бачь, калина, молода крив, а шовковий чорний вус, як, бачь, колосок, аж вилискувавсь.

„Ні, не сила моя дякуватись за твою послугу, козаче — лицарю!“ розпочала вона й срібний їйї голос хвилею котився. „Бог їйдиний зможе нагородити тебе, а не я нікчемна....“ тай уткнула у діл карі очі, а принайкращі, як сніг, білі віки з довгими віями, як стріли, їй окрили; схидилась їйї головонька-маківонька, а чудовний їйї вид, як, бачь, квітка рожева, зачервонівсь зтиха. Не тямив Андрій, що й відказувати їй; він жадав вимовити що ані є в серці, вимовити так щиро, палко, як і було воно йому в яровитому серці, але не зміг. Почувсь, сердека,

на якусь заставку на своїх вустах, річ йому стала безголоса; почувсь він, що не йому, мовляв, бурсакові, бурлацюзі-козакові одповідь давати на такі речі та й розгнівався на свою натуру козачу.

В той час увійшла й татарка у тую кімнату. Вона, накрайавши Андрійівого хліба на золотий полумисок, принесла й постановила перед панянкою. Вродливиця подивилась на ню, на хліб, а далі підвела очі на Андрія, — тай багато, багато малося в тих очіх! Оцей їйї примилений погляд вдячний уявляв втому й несилу їйї викласти тійї почування, що поняли ню; але ж Андрійіві погляд той дівочий ближче припадав до тямі, аніж тійї-речі. Наче вага йому одразу з душі спала; здавалося, що все йому одвілжало. Його думи, почування, що наче хтось держав на припоні доти, почувлись тепера на волю тай мались були вже пробитись джерелом-річчю, як ось панянка зтурбувавшись спитала татарку: „А мати?! ти вже віднесла матусі?“

„Ба, ні!“

„Чому?“

„Бо спля?“

„А татові?“

„Ба, віднесла; він казав, що сам прийде подякує лицареві.“

„То й гаразд, добре.“

Стала вона той хліб їсти. І неспогадати, як то люба та мило було Андрійіві бачити, як ламала вона білими рученьками хліб той та їла. Як ось згадав Андрій про того чоловіка, що напав його сказ з голоднечі, та що, проковтнувши шматок хліба, згиб на його очі. Зблідши,

ухопив він ню за руку тай згукнув: „годі, годі, нейіж, лебедонько білш, бо ти давно їла, то хліб тобі отрутою стати має!“ Опустила вона руку, поклала хліб на полумисок, як дитина покірлива, в вічі йому дивилася. Але ж хай би хто виклав річчю те, що..... та чи то ж можна? куди на світі! не здужа ані хто ні різцем, ні малюванням, ані тію річчю уявити те, що инколи бачиш ув очіх дівочих, а ні того, на віщо так люба й мило почується, дивлячись у тійї очі чудові дівочі!

„Зоре моя вечірняя!“ згукнув Андрій, упившись чарів-любощів: „чого тобі треа, чого ти бажаеш, квітенько рожева? Загадай мині послугу надзвичайну, яка тіко є на світі-ту ж міть уволю твою святу волю! загадай зробити тее, чого не зможе ані хто—я вроблю! я занашу себе, запакую, згублю! занаштати себе за-для тебе мині залюбки, святим хрестом свідчусь, люба мині, мило... але ж тривай-но... ба, ні, ні, немож тее викласти! Але ж бо ні, тривай... у мене три хутори, половина батьківських табунів—мойї, усе матирене віно, навіть, що й втаює мати від батька, й то мое, усе мое! Нема ані в кого з козацьства такої зброї, яку я маю: за їден тільки держак шаблевий дають мині добірній табун і три тисячі вівці. Усе занедбаю, занехаю, спашу, затоплю, як тіки промовиш їдине слово або поворухнеш своєю оксамитовою брівонькою чорнесенькою! А проте збачь, будь ласко, лебідонько цанно! мо' я верзу невідь що, не до речі кажу; бо таки нема що, не мені, бурлацюзі, зріспи в бурсі та на Запорожжі казати такеньки, як звичайно треба казати таменьки, де бувають королі, князі тай усе, що є понакращого з вельможного лицарь-

ства. Бачу, що ти esi инча людина божа, аніж ми усі, тай далеко до тебе усім паням і панянкам.“

З оцих речей Андрійових панянку де далі, усе дужче понімало диво, й опріч йїх ні на що вона не почувалась; ані слова непрокинувши навіть, пильно слухала дівчина-ляхівка щирю сповідь, що як, бачь, у прозорій воді відбиваецця ясне блакїття, то оттак і речі Андрійови значили його молоду душу щирю, тай кожне слово його мови, що джерлом грала зпід серця, міццю дихало. Випъялось у перед прихороше йїї лице, одкинула вона геть надвисаюче волосся, розтулила вуста тай довго отак вона дивилася; далі була наважилась щось замовити, тай ту ж мїть спинилася, згадавши, що инчою стежкою тра йти козакові, що батько, брати, Україна, лютими месниками позад його стоять, що Запорозці хижими орлами обсіли місто навкруги, що люта смерть призначена усьому містові... тай вмент очі йїї слїзьми налилися; вхопила вона шовком шиту хустку, накиннула собі на вид й за хвилину зросила ню слїзьми; довго сиділа вона, закинувши назад себе голову, придавивши собі білими, як, бачь, сніг, зубоньками пишну губоньку спідню, неначе вмент почувалась, що углитнула ню гадюка, тай не скидала хустки з виду, щоб небачив Андрій. яка люта туга гризла йїї.

„Хочь слово йїдине промов до мене, зернятко мое!“ проказав Андрій тай взяв ню за білу ю рученьку оксамитову. Як, бачь, блискавиця, лиснуло йому по жилах, скоро він доткнувся, тай стискав він йїї рученьку зівъялу.

Алеж вона мовчала, хустки з виду не здїймала і неначе зкамъяніла.

„Чого се ти, квітенько рожева засмутилася? кажи бо, голубонько білесенька! зъяси міні, свято мое, чого журна esi?“ казав Андрій.

Кинула вона геть від себе хуску, одгорнула понадвисале на очі довге волосся тай затужила зтиха, як от принайкращого вечера зхопицця вітер тай повійне очеретами по-над берегами: зашумить, зашелестить, засичить пелехатий очерет, залунають тихо-сумні голоси, а прохожачий спинившись дослухаецця до йїх, яка-сь туга обійме його, й байдуже йому, що вже повечорило, що ген женці, косарі, йдучи з поля, затинають веселойі, аж лунає, а десь ген-ген віз торохкоче.

„Матусе моя, безталаннице! чи ж не на жальности повічні спокохала мене, матїночко ж моя питимал! чи ж не на поталу пестила мене! Чи не гірка ж міні трапилась доля? Дсле моя, кате мій, вороже, гадино люта! Усіх ти підхилила, усіх ти привернула до мене: шонакращих з усього шляхетства, шонайзаможнїйших панів, граїв, баронів-чужоземців, тай все, що ни на є кращого з наського лицарства. Ніхто йїм неборонив кохати мене, тай кожен би кохавня зо мною за привилике щастя уважив би. Тїки б руку зняла, то принайчеснїшого роду, шонакращїй, найвродливїший ставсь би міні дружиною! але ж ані до однісїнького не причарувала мого серця, доле-гадино! а поминувши шонакращих наських лицарів, причарувала esi мое серце безталанне до чужого, до ворога нашого. За віщо ж се ти, пречистая Мати Божа, отако збагнїтувала мене, за якїї вчинки, за які припогані огрїхи отак неощажно, так зле-люто караєш мя? Що я проступила тобі й Сусові, синові

Твоєму, Причистая? У добрі, у роскошах виростала я; найсолодчі меду, вина, шонакращі страви вживала я, алеж нащо все оце було? дочого воно йшлося? чи дотого; щоб врешті вмерти мині такою лютою смертю, якою й остатній старець у нашім королєвстві невмірає? Але ж ще й недосить! дарма, що призначена мині отака таландоля люта, дарма, що на приконеччі своїому я мушу бачити, як уміратимуть в зле-тяжких муках мойї мати й тато, що двадцятьма разами воліла б я своє життя віддати, аби б йїх зарятувати — сількось! ще ж треба, щоб на приконеччі життя свого довелось бачити й чути такі речі, таку щироньку, таке кохання, якого й бачити-небачила, й чути-нечула! Ще треба було, щоб він своїми щирими речами пошматував мое лихом бите серце; щоб ще гірш було мое гірке надбання; щоб ще шкодніш було мині мого віку молодого дівочого, щоб здавалася мині ще страшнішою моя смерть, надто, щоб уміраючи нарікала я на тебе доле-гадино! тай на тебе, пробачь мині, Мати Божа!“

Як замовкла вона, сумний, мов чорная хмара, сумний, став йїй вид; лютою тугою гризучою взялось йїй обличча; все, і журно похиле чоло, і пониклі карі очі, і застигли й засхлі сльози на почервонілих йїй зтиха щоках, здавалося, усе казало: „чи ба! врода — світові на диво! та здалася лихому лихові на втіху!“

„Як світ світом, не було чути, та неможна й бути тому,“ казав Аддрій: „щоб принайкращій, найвродливішій між жінками випала така гірка доля — ні, неможна! Бог йїй создав на радість, на диво людім, на те, щоб усе, що ни на є кращого на світі, підхилилось йїй, як

святощі. Ні, ти невмреш, не тобі вмірати; закликаюся душею й тілом, усим, що ані є наймилїйшого мині на світі, ти невмреш. Як що вже так тому бути, коли ні силою, ані молитвою, ні хоробрістю немож буде одвернути лихойї години, то вмеремо вкупі, та на сам-перед умру я на твої очі, наляжу головою біля твоїх білих ніг, тай мертвого хіба вже розлучуть з тобою.“

„Ні, жаданий лицарю! ні себе недурі, ні мене!“ казала вона, похитуючи своєю головою-маківкою: „знаю, на привелике моє лихо, дуже добре знаю, що тобі неможна кохатись зо мною, знаю яка твоя повинність, який заповіт твій: тебе кличуть батько, товариші, Україйна, твоя отчизна, — а ми тобі вороги.“

„А хіба мині що батько, товариші, Україйна“? проказав Андрій, струснувши головою тай виправив, як, бачь, осокор той, весь правий стан свій: „так коли ж так, ось що: немає у мене нікого! таки нікого, нікогисїнько! — усіх цураюсь! „додав він наважним голосом, а надто й рукою махнув, як звичайно робе огненний чоловік, наповажуючись на вчинок надзвичайний, що иншому й нездужати тее вчинити: „хто казав, що Україйна мій рідний край? хто дав мині ню за отчизну? Отчизна те, чого жадає наша душа, що йїй милїйшо над усе. У тобі мині Україйна, у тобі моя отчизна! ти мині за все усим еси. Заховаю сю Україйну під самий пень мого серця, тай носитиму ню під серцем, поки й віку мого зайде! Побачимо, чи здужа хто з козацького лицарства добути зпід пня мого серця тую Україйну, побачимо! Усе, що ані є, віддам, продам, усе заналацу за таку Україйну!“

На мент остовпівши, як тая статуя прихороша, в вічі йому дивилася, далі, заривавши, вмент орлицею спала йому на шию, як стати зробити зважидця тіки прищире добряча без вивагу жінка, що вродилася з серцем до шонакращого почування; як хмилина тая, оповила вона його білими, як сніг, чудовними рученьками тай заривала. В той час на улиці забубнено, засурмено й загукано, алеж Андрій нечув того нічого; він почувавсь тіки на те, як чудовні вустоньки обвівали його пахучим теплим духом, як слъози дзюрком бігли йому на вид, а надвисле пахуще волосся, як шовк горний та блискучий, окрило його.

В той час вскочила до їх Татарка, радісно вигукуючи: „зарятувались, зарятувались!“ аж незтямицця, вигукуючи: „наші прийшли в місто, привезли хліба, пшона, муки і зъязаних Запорозців!“ Але вони обоє не чули, які там наші прийшли в місто, що привезли з собою і яких зъязали Запорозців. Повний тих почуваннів, що, бацця б, й не на землі на їх почуватись, Андрій поцілував рожеві вустоньки, що прилипли йому до лица, та й невмовчали й рожеві: вони одказали теж, і в цім ссукупнім цілуванню почувилось те, на віщо один тіко раз за життя має почувись чоловік.

Та й згиб козак! загиб на жаль усьому лицарьству козачому! небачити йому білш ні Запорозжя, ані батьківських хуторів своїх, ні церкви Божойі! Україна також не бачитиме найхоробрійшого з її синів-орлів, що знялися обороняти ню. Вирве старий Тарас жмут волосся з сивойі своїй чуприни тай проклене день той і годину, коли на позору собі сплотив такого сина!

VII.

Клекотнява й розрух великий чинилися у запорозькому табурі. Спершу ніхто не міг зъясити, як це воно скойлось, що вразьке військо пройшло безборонно у гард. Вже аж по тому виявилось, що увесь Переяславській курінь, котрий стояв просто побічної гардової брами, смертенно пъяний був; то нема чого й дивуватись, що половину куріня забито, а другу-повъязано й бранено попереду, аніж довідались усі, про віщо річ. Поки ближчі куріні, прокинувшись від гармидеру, встигли зброю вхопити, а вразьке військо вже увіходило в браму, а задні лави давали одсічь Запорозцям, що з просонку та невитверезившись гаразд, розгардіяшем кинулися на Ляхів.

Кошовий загадав схожатися веім в раду, та як зійшовшись козаки очертом стали, поздіймали шапки й ущушли, Кошовий розпочав оповідь: „Еге, панове Запорозці, так отаке-то спричинилося сю нічь! так ось воно до якого пугтя горілочка-матіночка довела! Ось яким не-свіцьким соромом вкрили нас Ляхи! чого й краще? Гайгай! у вас мать вже такий звичай, що як попустиш удвойнити порцію, то приміли б так налігались, що ворог війська Христового не те що штани з вас поздійма, а й у самісіньку пику начха вам-за всі голови! й не зчутите! Не гаразд, панове, дуже погано!“

Добре знаючи свою вину, козаки стояли мовчки, по-никши головами; йіден тіко Кокубенко, Незаймаківській курінний отаман, обізвався: „Гетьмане Запорозькій, батьку козацькій! тривай-но!“ розпочав курінний: „хочень воно й не до-звичаю змагатись, як каже що пан Кошовий во

ушію усьому козацству, але й те ж таки, що правду тра казати: душі невбивай—правду виявляй,—давня приказка, діло таки не так було-ні, батьку. далєбі не так! Ти, батьку, не стотно по правді докорив нам. Козаки були б винні і горлом би карані мусили бути, як би вони понапивалися у дорозі, або на вою, на тяжкій та важкій якій праці козачій, ну, то инша річ; але ж ми сиділи без діла, манячили перед містом дурнісінько. Ні постування, ані инь-якої такої християнської речі не було показано; як же ж таки можна, щоб з безділля не розваживсь чоловік тію ледащицею. Огріху ту, мині ся здає, нікоторого! А ось ми краще покажемо вражим Ляхам, як нападати на непривинні люди! Перш добре пришанували, аж не здякуюцця й досі! а що вже теперечки, то завдамо такого гарту, що й ніг відбіжать вельможні пани!

Вподобали козаки річ курінного отамана. Вони вже були й овсім підвели свої похилі голови, а багацько де-хто й головою ківнув згідно, додавши: „Добре каже, Кокубенко! Бігме, добре!“ А Тарас Вульба, стоячи неподалєці від Кошового, додав надто: „а що, батьку Кошовий! одже либонь Кокубенко в цітку влучив! що ж ти маеш казати?“

„А що ж мині казати? казатиму, що блажен й батько, що породив такого сина-от що! Невелика мудрація докірливе слово сказати, але ото добре-замовити таке слово, щоб-то не шкилюючи з чоловіка у пригоді, підвело б його, додало б йому сили, як гострі остроги коневі, що покрипивсь порожою водою. Я сам мав розважити вас звичайною річчю, але навпослі, та Кокубенко попереду догадавсь.“

„Що правда, то правда, батьку!“ відгукнулось проміж Запорозькими лавали. „Звичайна річ!“ додали ще де-котрі. І сиво-чубі навіть, що стояли, мов тійі сизі голуби волохаті, й ті ківнули головами й усом сивим моргнули, доказавши зтиха: „свята правда!“

„Теперенька ось що, панове!“ простяг річ далі Кошовий: „добуватись гарду, деручись на мур та підкопуючись, як от робля' чужоземні німецькі митці-цурйому пек! най його дідько мордує! неподобна річ, некажаче діло. А вважаючи на тее, що Ляхи увійшли в місто не з великими запасами, возів бо було з йми намаль, а городищане й чорта б зйіли, коли б тее, то, значицця, що усе духом зметуть, тай конім теж сина.... незнаю вже, хіба що з неба кине йім на вила який там йіх святий.... тілко ж про цее казав сліпий-побачимо! а що ксьонзи йіх, то то побрехачі гарні, тай годі! Чи круть-верть, чи верть-круть, а вже ж вони та мусять вийти з міста по віщо-сь там. Пакуйтеся ж, панове, на три гурти тай ставайте трома шляхами просто трьох брам. Просто чоловії п'ять курінів, просто других по три куріні. Дядьківській та Корсунській на залогу! Полковник Тарас з своїм полком теж на залогу. Татарівській та Тимошівській куріні про запас-цабе табуру, Щербанівській та Стеблківській-соб табуру. Та обірайтесь з гурту котрі жалчіші на язик, щоб гедзя завдати вражим Ляхам. Бо вони недотиркливі, лайки нестерплять, то мо' шей сьогодні вмаємо йіх з гарду. А курінні отамани, чи чуєте, панове курінні! жоден перегледіть свої куріні: у кого не в ціткудобавте рештою з Переяслівського. Та-чи чуєте? усе знов перегледіть та обома. На похмілля дати усим по михай-

лику гострогляду та по хлібині на козака! А про те, мо'ще й учорашнього не тее, невидихали; бо несховати ж правди за халяву, мовляв, усі дуже доброго чаду ухопили! дивниця, що як це ще у ночі ні один й нелуснув! Та ось ще один загад: як пархачь-шинкарь продасть козакові хочень йіден михайлик горівки, так я йому прибью на самий ніс свиняче вухо, собаці, та провітрю гориніж на шибиниці. Тепереньки нумо до праці, панове, до праці та щиро!“

Отак давав повід Кошовий, й усі козаки, вклонившись йому в пояс та не надіваючи шапок, пішли до возів та курінів, та вже ген відійшовши, понадівали шапки. Усі зачали споружатись: спитували зброю, насипали порох у ладівниці з мішків, обірали коней, рихтували вози.

Тарас, йдучи до свого полку, міркував за Андрія, тай жадною мірою не мав збагнути, де він ся подів; чи не бранили його часом з иншими, чи не зъязали бува сплячого; так ні ж, нетаківській Андрій, щоб давсь Ляхам живцем до рук. Проміж забитих теж небуло його. Дуже замислився Тарас та йшов повз свій полк, нечуючи, що його давно вже хто-сь гукає: „а хто мене кличе?“ спитав він врешті оханувшись. Перед його стояв Жид Янкель.

„Можний пане полковнику!“ казав Жид хапаючись та уриваючи голосу, ніби наважував оповістити важливу річ: „я був у місті, пане полковнику!“

Подививсь Тарас на Жида тай здивувавсь, що він вже й у місті встиг побувати: „який же тебе біс туди завіс?“

„Я зараз усе розповідаю панові,“ проказав Янкіль. „Як тіки почув я зорею крамбой, а козаки счинили стрільню,

я ухопив каптан та невдягаючи й побіг туди мірщій, та аж у-бізі вже удяг з рукавами; бо міні ся хтіло довідатись хутчій, через віщо це воно счинено крамбой, з якої речі козаки зачали стріляти. От, коханий мось-пане, я узяв тай прибіг до самісінької міської брами, а решта війська вже входила в місто. Коли я зирк! аж попереду лави йде пан хорунжий, Голяндовичь. Він чоловік міні знайомий, ще зпозаторіку винен міні сто червіньців. Ото, мось-паночку, я й собі за йім, начеб-то щоб виправити червіньці, тай увійшов поруч з йім у місто.“

„Як же ж ти й у місто ввійшов та ще думка була виправити й борг?“ проказав Бульба: „що ж й байдуже, не звелів він тебе, як цуцика повісити?“

„Де вам, мось-пануню, не звелів! наваживсь був пробі повісити-далебі-вже челядиньці його були й злапали мене, й налигали за шию мотузом, але ж я зачав благати хорунжого, казав, що й гроші піджду й пообіцяв ще позичити, як що пан допоможе міні повиправляти борги з инших лицарів; бо у пана хорунжого—я нічим нетаюсь від вас, мось-пане, я вам, можний полковнику, усе викладу, еге,—так, бачте, у пана хорунжого у кешені аж ні однісінького тобі червіньчика, хочень е в його й хутори, й садиби, й чотирі замки е, й степу до самого Шклова, а не гурт-то грошій! однаково, як і в козака-дасьбі! От і теперка якби були невзбройли його брацлавські жидки, то ні з чим би й до вою було стати. Він і на сеймі через це саме не був.....“

„Що ж ти робив у місті, бачив наших?“

„А як же! наших багато там: Іцько, Рахум, Самійло, Хайвальх, Мойса, жид орандарь.....“

„Та хай вони тобі счезнуть, пархачі твої погані!“ гукнув з серця Тарас: „на якого гаспеда здалось міні твоє жидівське кодро, удоде смердячий! я тебе питаю за наших, про Запорозців, очмано!“

„Наших Запорозців я небачив-я кохаюсь в правді, мось пане,—а одного тіки пана Андрія бачив.“

„Андрія, ти кажиш, бачив?“ згукнув Тарас: „ну, кажи, що ж він? де ти його бачив? у льоху либонь, або в арештарні сидить, га? додали йому десь, клятї ляхи. наруги, десь зязаний мать, бідаха, га?“

„Хто ж би насмів зязати, пана Андрія? він теперичка такий важний, дуже важний лицарь!... далєбі, я його й непізнав зразу. І черезплічники у золоті, і на поясі золотого, усюди золото, усе золото; як от сонце по весні, що нав городі усяка пташка пищить, співає, й жодна травинка пахощами подиха, то отак і він увесь у золоті сяє, ой вейзмир, як сяє! ще й коня дав під його войвода, що ни на є кращого: двї сотні червіньців йїден кїнь коштує,—е-е-е, який кїнь!“

Бульба остовпів. „На віщо ж він удяг чуже убрання?“

„Бо краще, на те й удяг. І сам на коні поїїжжає, й инші поїїжжають, і він вчить, й його вчать: як най-заможнійший з ляцьких дуків!“

„Хто ж його присилював до цього?“

„Яж не кажу, мось-пане, щоб його хто присилював. Хїба ви, добродїю, не знаєте, що він самохїть перейшов до йїх?“

„Хто перейшов?“

„А пан Андрій!“

„Та кудиж він перейшов?“

„Таджеж до йїх, до Ляхів, він теперенька вже йїх.“

„Та брешеш ти, гаспедє!“

„Навіщо б я мав брехати? хїба я дурний, чи що, щоб брихав на свою голову? хїба я не знаю, що Жида, як собаку, повісять, як що він збреше панові.“

„Так це б-то, як ти кажеш, він зрадив Україну, запродав, віру зламав, га?“

„Або ж я кажу, мось-пане, щоб Андрій пан продав що, або-що? я кажу тіки, що він перейшов до йїх.“

„Брєшиш, чортів парше! цього ще-осить світ стоїть-не було на Вкраїні! Ти, свиняча пико, як той заєць, петлі кладеш, гляди!“

„Хай трава поросте на порозі у мойїй хаті, як що я кладу які—небудь петлі-отцо, мось-пане полковнику! Хай весь мир виплюєцця на могилу батькові, матері, свєкрові, і батькові батька мойого, й батькові матері мойейї, тестеві моему, й усім, усім, як що я петлі кладу які-отцо! присяй-Богу, правда, ясний мїй пане полковнику! Як що, пане, zvolите, я виялю навіть ще, через віщо це він і перешов до ляхів.“

„А через віщо?“ спитав Бульба.

„У войводи та є дочка вродливиця,—милий Боже!—навдивовижу усім! що то воно вдасця за хороше!“ проказавши сєє, жид додав надто щей свого виду, кількс зміг, щоб-то виявити своїм обличчам вроду тїї панян-ки-ляхівки: роставив руки, заскалив око та ще й рїт на бік скривив, ніби чоґо скуштувавши дуже не в смак.

„Ну, горазд; то що?“

„Він оде усе за-бля ейї зробив й перейшов за-для ейї. Як що чоловік закохаєцця, то він тоді йїднаково,

що підешва, що як їй розмочиш у воді, візьми тай зігни, то вона дурна й зігнецця.“

Бульба дуже замислився. Згадав старий, що кохання багато зможе й занадто. Згадав Тарас яку силу має у собі жінка, що яко жінка — вона блага собі, вугла, алеж врода жіноча надзвичайну силу має. Згадав Бульба про тее чарівливе кохання, про тійї любовці-милощі, про тую їй силу зваблыву, що силоміць причаровує чоловіка, заковує неначе й не в залізні кайдани, але ж ще міснїші й занадто. Згадав Тарас, що закувала блага жінка тай чи-мало ще щирих лицарів. Згадав старий батько, що похила на цю річь Андрїїва натура, тай довго стояв він, неначе вкопаний.

„Ось слухайте сюди, мось-пане, ясний полковнику, я нічого не потаю, далєбі, усе на ваші очі викладу,“ казав Жид: „скоро я учув крамбой та побачив, що йдуть у башту, я захопив про всяк час з собою разок жемчюгу, бо там дівчата вродливі й шляхтянки, а коли вже — така, бачте, мось-пане, у мене думка була — кралі й шляхтянки, то хоч і йїсти їм нічого, а жемчюг купля, така вже в їй вдача погана. Та ото як пустила мене челядь хорунжого, я мірщїй до войїводи у двір, жемчюг той продавати. А між челяддю там є татарка, от я у єї усе й випитав: каже, що скоро впораюцця з Запорозцями, то зараз й весїлля буде. Пан Андрїй обїццїв протурити Запорозців.“

„І ти не вбив його там на місці, дияволенного сина?“ гукнув Тарас.

„За віщо ж, мось-пане, мав би його вбити? аджеж він перейшов самохїть? Яка ж ту його вина? там йому краще, от він туди й подавсь.“

„Ти його в вічі бачив?“ спитав Бульба.

„У самісїнькі таки очі бачив, присясто-Боже! та такий з його важний лицарь! над усіх показнїйший; мене зразу пізнав, щастя його Боже! а як я підїшов до його, він і каже мині...“

„Що ж він тобі таке казав?“

„Він казав, ба, ні! по переду кївнув пальцем на мене, а навпослі вже — „Янкелю!“ каже. А я: „пане Андрїю!“ кажу. Янкелю! накажи батькові, братові, накажи усім козакам-Запорозцям, усім накажи, що батько — тепер мині не батько, брат — не брат і товариші — не товариші, і що я битимусь зо всіма, таки з усіма битимусь — от що, мось-пане шановний!“

„Брешиш, триклятий Юдо!“ грїмнув, не при собі мавпись, Тарас. „Брешиш, парше смердячий! ти й Христа розпьяв, проклятий від Бога Юдо! Я тебе вбью, сатано! Утікай відци, поки живий, а то й ноги ту протягнеш!“ та сєе проказавши, вже був і шаблю вихопив.

Переляканий Жид, як опечений, чкурнув геть навзаводи від Тараса, кїлько снаги було у прудких його индичих нїжках. Довго ще біг він козацьким становищем без огляду, а далі знов степом, хочь Тарас овсі й не гнався за ним, розваживши, що неподобна річь, опалчившись, зганяти серце на першому, хто підскоче під гарячу-руч.

Отепереньки згадав Бульба, що бачив Андрїя учорашньоїї нічі, як йшов він табуром з якою-сь жінкою, — тай прибило ік долу сиву голову, але всеж таки не няв віри, щоб-то мало скластись таке ганєбне діло, та щоб його рідний син запродав душу й тіло.

Нарешті повів він свій полк на залогу тай покривсь лісом, котрого козаки якось ще не випалили. А Запорозці пішо й кінно вже виступали на три шляхи до трьох баштів. Один за одним посунули куріні: Уманьській, Прилуцькій, Полтавській, Миргородській, Ніжинській, Чорнигівській, Кронивинській, Брацлавській, Чигиринській, Корсунській, Черкаській, Канівській, Київській, Кальницькій, Білоцерківській, Кролевецькій, Глухівській, Незаймаківській, Суражській, Титарівській. Тіки одного Переяслівського й не було. Добре, дуже добре лигнули козаки, тай залигали свою долю. Хто зйазаний прокинувся у вразьких лапах, а хто за сна ще пішов на той світ. Сам отаман Хліб без штанів й жупана опинивсь у Лядькому таборі.

Учувши з міста козацьке рушення, Ляхи на вал виройілися, й от навіч козакам така постала дивоглядь. Ляцькі лицарі один одного вродливіші стояли вздовж валу. Мідяні шапки, обтикані білим, як лебидь, піррям, сяли на їх, як сонце. На інших були легенькі шапочки-огулярочки: червоні, сині з заломленими на бік верхами; кунтуші з вильотами, гаптовані і просто виложені пругами. У тих шаблі й рушниці у коштовній обробі, що недешево ставала вона панам, тай чи-мало було усякого дорогого убрання. По сам-перед стояв пихою у червоній шапці, виложеної золотом, Буджацькій полковник. Заважний був отой полковник, велич-чоловік! від усих вищий й товщий, а широкий дорогий жупан ледве стікався на його. По другий бік, до побічної башти сливи, стояв другий полковник, невеличкий з себе чоловік, коцавий; але малі очі пронозувати гостро

дивилися з-під густих понадвисалих брів; моторно він повертався на всі боки, показуючи бойко сухорлявою та тонкою рукою, та даючи повід; зараз було знатно, що не вважаючи на мале тіло, добре він собі уняв справу войову. Неподалеці від його стояв Хорунжий, довгий, мов тичина, довгий та рясновусий, а з лица собі, ніби буряк, червоний; щиро кохавсь пихатий хорунжий у добрих медах та бучних бенкетах. А по-за йми чи-мало ще манячило усякоїі шляхти, що взброїлася, хто на своїй гроші, хто на королевські, а хто й на жидівські, позастановлювавши усе, що познаходилося по батьківських замках. Чи-мало також було й усяких сенаторських похлібців, що брали їх вельможні на обіди з собою на пиху собі, на честь, та що гостюючи, порозкрадали дорогої срібні кубки, й після учорашньої шаноби сідали сьогодні за хурмана у або-якого пана. Чи-мало там було усяких! Як коли, то й чарки нізавіщо було випити, а до вою усі повбірались он як!

Козаки тихо перед муром лавами стояли. На жадному з їх не було злота, хіба що подекуди лискало воно по шабльових хрестах та рушничих обробах. Не подобали козаки, стаючи до вою, вбіратися шатно та пишно: вони були у мисюрках та телягах, та простих керейх, й ген-далеко чорніли й червоніли чорні червоноверхі смушеві їх шапки.

З запорозьких лавів вийіхало наперед два козаки. Один ще й геть-то молодий, а другий старіший, алеж обидва горлові й дуже жалкі на речах: Охрім Наш і Микита Голокопитенко. Слідою за оцима вийіхав ще й Димид Попович. Цей був собі присадистий; давно вже

вів манявив на Січі; був під Адріанополем, та й чимало прийняв, сердєка, лиха на своїм віку: якось опалило його вогнем і прибіг він до Січі, мов головня, з осмаленою й почорнілою головою і вуса козацького збувся, бідаха. Але-нівроку-знов відкохався Попович, пустив за вухо довгу чуприну, зростив ряні смальові вуси, і влаха був з його на зле-шкульні речі, з зубами, мовляв, родивсь.

„Е, бра, чи ба! які кармазини на Ляхах! хтів б я дізнацця, на яких завбілшки силах маецця сеє заквітчане військо?“

„Ось я вам!“ гукав з валу місний полковник. „Тривай, тривай! усіх поперевайазую! віддавайте, псяюхи, рушниці! Бачили, як поперевайазував я ваших лицарів? А вивідить-но їм на вал Запорозців!“

Й от виставили навіч Запорозцям товаришів позкручваних мотузами. Посам-перед стояв курінний отаман Хліб: без штанів і жупана, так само, як збігли його п'яного. Соромлячись перед товариством своєї нагоди та що віддавсь у бран, як пес поганий, поник отаман головою. За йідну ніч посивіла йому місна голова.

„Не журися, отамане, визволемо!“ гукали козаки. „Не журися, пане-брате!“ обізвавсь курінний Бородатий. „Нема в тому твоєї вини, що злапали тя голого: лихо має спіткати жадного чоловіка, не стямисся, мовляв, й відки лихо складецця; але сором Ляхам, що непокрили звичайно твого тіла!“

„Ви десь на сплячих хоробре військо!“ казав позираючи на вал Голокопитенко.

„Ось тривайте-но, стривайте, обріжемо ми вам чуби!“ гукали Ляхи.

„А хтів би я подивицця, як там вони обріжуть нам чуприни!“ казав Попович, повертаючись перед їй на коні, та подивившись на товариство, додав надто: „А що ж, панове, бо й правду Ляхи кажуть, як набрешуть: як виведе їй отой черевань, то буде їм усім добра затула!“

„Або що, хіба той череватий пан характерник, чи що?“ запитали козаки, добре знаючи, що Попович запевне мав що-сь утяти.

„Але вам! те, що за його усе військо сховаецця, і вже чорта зйіси-а зза його черева списом недістанеш Ляха!“

Зареготали козаки, тай довго ще де-які похитуючи головою казали: „Ну вже оцей навісноголовий Попович! невзяв його біс! коли закруте кому закрутьку, то тіки ну....“ тай недоказали козаки, що то воно є таке тє „ну.“

„Гей, мірщій від муру, назад хлопці!“ гукнув Кошовий; бо здавалось, що Ляхів, як гедзь утнув, вразило тє шкилювання, а надто ще й полковник махнув рукою.

Скоро поступились, як грюкнуло з валу картечю. На валу счинилася біганина, й сам сивий войвода на коні виставився. Аж-ось відчинилась брама й стало військо виступати. По-сам-перід рушила гусарія шиком верхи, а далі у мисюрках, а там знов у телягах та з списками, а за їми у мідяних шапках усе, а нарешті йїхали особше собі шляхтечі, кожен одягнений по своєму. Не зволились гордовиті шляхтечі стати у строці з іншими; хто ж не мав собі кравчини, той йїхав один з своєю челяддю. А за ними знову військо лавами виступало, а там хорунжий, а за хорунжим знов батови, а далі вийїхав

отой дужий полковник, а позад усього війська вийхав отой принизистий полковник.

„Недавайте, хлопці, Ляхам ладнатись, не попустить у лави ставати!“ гукав Кошовий. „Гей, хлопці, крутніть веремія, та раптом усі куріні! А ви облиште башти! Татарівській курінь стусони з боку! Черкаській заходь з другого! Кокубенко й Паливода, надто з причілку налягайте! зробіть замішку, зкуйовдїть, розшарпайте!“

Стусунули козаки Ляхів з усіх боків, збили, вчинили їм мішанину, тай сами пішли мішма. Недали Ляхам й стрелю навіть розчати, узялись за шаблі, списи та келепи. Усі збились до купи й жодному довелося дати себе в знаки.

Демид Поповичь трьох простих шляхтюків заколов, а надто ще й двох кращих збив з коня, кажучи: „От так коні, добрі коні! Давно вже гострив зуби на такі коні“ Та й вигнав їх геть у поле, гукаючи на козаки переняти; а навпісля знов протисся у гущину, знов наскочив на тих же таки збитих з коней шляхтеців, одного забив, а другого налигав мотузом за шию, та припнувши до кульбаки, поволік його усим полем; зняв з його шаблю з дорогим держакон, ще й черес з чорвінцями відъязав.

Кебета також добрий козак і молодий ще, счепився й собі з одним найхоробрішим з усього ляцького війська, та й чи-мало часу вони змагалися. Зійшлися вже на зручсічу й добрав був козак вже гори, та переваживши ляха, заситив йому гострого турецького ножа у самісінкї груди. Алеж невстерігся й сам: туж мить глигнула його запекла куля у висок. Скосив його найзначніший з панів.

найвродливіший, давнього князьского роду лицарь. Ставний, як тополя, вигравав він буланним конем. Дуже добре давсь він в знаки своїм шляхецьким, щире лицарським завзяттям: двох Запорозців на двоє розтяв, Коржа Хведіра, доброго козака, перекинув з конем, коня ж кулею влучив, а козака зза його списом достяг; багатьом повідтинав він руки й голови, неминув і Кебету,—занизав йому кулю у висок.

„Ось з ким жадав би я поспитувати сили!“ гукнув Кокубенко, Незаймаківській отаман курінний. Давши коневі острогами, наливув хижим орлогом на нього просто ззаду, тай гукнув так, що аж здрігнулись усі, хто тіки близько стояв, з нелюцького погуку. Наваживсь був Лях повернути свого коня та стати передом до нього, але ж бо не послухавсь кінь: злякавшись надзвичайного гуку, кинувсь він на бік, а лицаря кулею дістав Кокубенко. Увійшла йому між лопатки запекла куля, тай упав Лях з коня. Одже ж й ще ж таки не покоровся вражій Лях, все ж таки силкувався, щоб дістати ворога, але ж зівъяла рука укупі з шаблею упала. А Кокубенко взявши обируч свою важку шаблюку, загнав їйї Ляхові у самісінкї зблідлі уста. Вибила йому два, як сніг, білі зуби шаблюка, розтяла на двоє язика, та кріз горло заглебилася в землю; так і пристромив його там ік дому на віки. Заграла джерелом червона, як калина в лузі, честного, шляхецького роду крив та й почервонила йому жовтий кунтуш гапопований. А Кокубенко, залишивши його, протисся вже з своїми Незаймаківцями до другої купи.

„Ех, необачна голово! покинув не прибравше таке дороге убрання!“ казав Уманській курінний Бородатий,

одїїздячи від своїх козаків до того місця, де саме лежав забитий Кокубенком шляхтичъ. „Я семеро шляхтичів власною рукою забив, але ж отакого убрання ще ані на одному небачив!“ Поважився на здобичь Бородатий, та нахилившись, став здіймати з Ляха дорогу справу; зняв уже турецькій ніж в обробі самоцвітнього каміню, відъязав черес з червінцями, зняв з грудей сакву з тонкими сорочками, сріблом та з дівочою кучіррю, що сохранно бералася на згад. Не почувъ Бородатий, як знобіг його ззаду червонодзобий хорунжий, що вже раз він його вибив з сідла, та надто ще дав доброго зазубня на зпогад. Розмахнувся хорунжий на всю ручь тай чеснув його шаблюкою по вигнутій шийі. Не довела до добра здобичь: відлетіла рясна верховина з місцевого дуба, упав кряжем безголовий толуб, далеко зросивши землю козацькою кривью. Полинула похмура душа козацька у високу високість, хмурячись та гніваючись, та надто чудуючись, що так порано вилинула з такого примісного тіла. Ще не встиг хорунжий ухопити за чуприну отаманську голову, щоб причипити ню до кульбаки, аж ту й нагодивсь вже запеклий месник.

Як яструб по-під блакїттям пливучи, округившись скількоро разів на місних крилах, вмент зупиняєцця, розплатавшись серед неба, далі опукою звідти на підпідьомкаючого при самій дорозі перепела,—отак саме й Остап Бульбенко орлом наливув й налігав мотузом за шию хорунжого. Ще дуще побуряковів червоновидий хорунжий, як стягла йому горло цупка петля; ухопивсь був він за пидстоль, але тіпаючись з корчу рука не здужала налучити й куля дурнісінько задзижчала степом. Остап

відъязав біля його кульбаки шовкову мотузку, котру мав собі хорунжий, щоб в'язати браньців, та йогож мотузкою, зъязавши йому руки й ноги та припнувши до луки край мотузки, поволік Ляха за собою полем, гучно скликаючи усих козаків з уманського куріня, додати в остатне шаноби своєму отаманові.

Як зачули Уманьці, що курінного їх отамана, Бородатого, вже немає на світі, збіглися, облишивши січу, взяти його тіло, тай тут ж стали раду радувати, кого б їм за курінного собі обрати. Врешті покладали: „школа радувати! краще не винада нікому стати за курінного, як Бульбенкові Остапові: нема що, він від усих молодчий, але ж бо за те в його й розуму стече за старого чоловіка!“ Знявши шапку, Остап звичайно подякував всім товаришам за таку псагу, не вимовляючись ані молодістю літ своїх, ані молодим розумом, добре знаючи, що час войовий тай не до того теперенька, а зараз повів їх просто на вражі лави, та вже уявив їм усім навч, що недурно його обрали за отамана. Почулись Ляхи, що непереливки, та відступивши перебігли полем, щоб-то зібратись на другім крайі. А принизистий полковник подав гасло чотиром свіжим сотням, що стояли собі осторонь гону біля самої брами; загуло відти картечю на козаки, але мало кого влучено: кулі дістали козацьких волів, що здичівшись, дивилися на криваву тую бучу. Страшенно ревонули злякані воли, повернувши на козачий табур; поламали ковані вози й чи-мало козаків задавили. Але Бульба вихопившись тим часом з залоги з своїм полком, кинувсь, тюкаючи, навперейми їм. З переляку завихрився навідвороть увесь скажений гурт тай натисся прости-

сінько на ляцькі полки, збив верхівнів, всіх зкуйовдив й розпудив.

„Ой спасибі ж вам сірі воли половійі!“ гукали Запорозці: „то все у дорозі услугували, а теперенька й на вою у великій пригоді стали!“ Та й налягли чим дуж на Ляхів знов. Багацько тоді полягло ворога. Чи-мало залучило собі добройі слави: Метелиця, Шило, обидва Писаренки, Вовтузенко, та й не трохи було й інших. Побачили Ляшки, що на решті скрутно припадає, та викинувши корогов, гукнули відчинити міську браму. Відчинилась, скриплячи, окута залізом брама, та й прикрила тиснячихся-мов овець тих у кошару — потомляних, та пиллом припалих верхівнів. Багато Запорозця погналось було за йїми, але Остап зупинив своїїх Уманьців, погукнувши: „Гей, панове! не зближайтесь до муру, шкода, не безпешна річ!“ Щира правда, бо з муру грюкнуло й сипнуло чим попада, й чи-мало козаків здобулось лиха. А Кошовий, на той час нагодившись, вшавував Остапа, додавши: „От і новий Отаман, а герує військом як би й старий!“ Озирнувся Бульба подивитися, хто там такий новий той отаман, коли зирк!-аж посам-перед Уманьців на коні жахом виграває Остап: шапка йому на бік й отаманський пірнач у руці. „Чи ба який!“ змовив старий, дивлячись на його. Зрадів батько, та й став дякувати усім Уманьцям за додану повагу його синові.

Козаки знов відступились, лагодячись йти до табуру; а по валові знов виставились Ляхи вже у подраних опанчах. На багатьох дорогих жушанах запеклася крив, і пиллом припали гарні йїх мідяні шапки.

„А що, Ляшки, поперецьязували?“ гукали йїм Запорозці.

— Ось я вам! віддав з гори той же таки черевань-полковник, показуючи мотуз: іще таки не перестали похвалятися закурянні та потомлені Ляхи; і хто був завзятіший, перекинулись з-проміж себе шкульними речами.

На решті усі розійшлись. Хто ліг випочіти, втомившись з баталійі, хто присипав собі землею рани, та дер на пов'язки хустки, дороге убрання, поздіймані з забитого ворога; а хто чувсь ще на силах, стали порати труп, додавати остатньоїї поваги козакам. Шаблями та списами могили копали, шапками та приполами землю вибірали, та склавши коштовно козацьке тіло, присипали сирою землею, щоб не довелось крюкам та хижим орлам висмикати з лоба козацьких очей. А толуби ляцькі прив'язувавши, як попада, десятками дикім конім до хвостів, пустили коней світ-за-очі, тай собі за йїми, стьобаючи по боках забитих Ляхів. Вихром підхопились скажені коні, поцупивши ріллями, горбами й балками через рівчаки й потіки, вкрівавлені та вкурені ляцькі толуби.

У вечорі сів собі жоден курінь очертою, прогомівши чи-мало часу про вчинки, про зусилля козацьке, що випало на кожного долю. Тай пішла спадком, рід-кріз-рід, із уст до уст, про йїх слава, й поки світ сонця, густиме тая слава. Довго вони не лягали, а надовше від усіх нелягав старий Тарас, усе міркуючи, що то воно значиця, що Андрія не було проміж ворожих вояків. Чи посоромивсь Юда стати на своїїх, ачи пархач збрехав, що ніби він зрадив, а попався він просто у бран. Але туж згадав він, що Андрій через край був прихильний серцем до речей жіночих; обняла журба старечу, биту тугою, голову, та й запрягся він на вік-віки на Ляхівку,

що причарувала його сина. Вивершив би був він свою присягу, не вважив би навіть й на ййї вроду; витяг би ййї за рясну та пишну косу, та й волік би ййї за собою усим полем проміж козаками. Зсинули-б-ся й вкривавили-б-ся бьючи об землю ййї неказано гарні плечі й лоно, білі та ясні, мов сніг той, що зукрашає тімья горам високим, та й припала б пилом ййї чудовная врода! Розшматував би й порозволикав би прехороше ййї тіло! Але темно було Бульбі, що лагодив Біг чоловікові на завтра, а проте дрімота стала заступати йому думки й нарешті заснув Тарас. А козаки все ще гомоніли проміж себе, і через усю ніч стояли біля огнищів тверезі вартівники, не склепляючи очі, та зпильна на вкрути пильнуючи. (мислючи)

VIII.

Ще сонце не звернуло з другого упруга, як усі Запорозці у раду зійшлися. З Січі прийшла відомість, що Татарва тим часом, як виройілись козаки, пожакувала на ййї усе, викопала військового скарба, що потаємне держали козаки під землею; забила й бранила усих, хто зоставався, та зовсіма нагарбанними табунами та гуртами попростувала до Перекопу. Один тіко козак, Голодуха Максим, вирвався у дорозі з лабетів татарських, заколав мурзу, відъязав у його сакву з цехинами та на коневі татарському і в татарськїм убранні півтора дні и дві ночі утікав від здогону; загнав у смерть коня, донав другого, додав й тому, та вже аж на третім прибів до табуру, звїдавши дорогою, що Запорозці були під Дубном. Тїки й встиг він ознаймити, що скоїлась халепа

така; але з чого вона склалась, чи гульнули Запорозці по козацькому звичаю, та з п'яного мать чола дались у бран, та як воно Татарва взнала про місце, де закопаний був військовий скарб,—про це анічого не зъясив він. Дуже знемігся козак, роздуло його усього, вид по-смалало й попекло йому вітром; упав він тутаж й заснув мертвецьким сном.

У такому випадці в Запорозців поводилось мїрщїй наздоганяти хижаків. дбаючи за те, щоб збігти йїх у дорозі; бранці бо як раз мали б опинитися по торгах у Турещині, у Малій Азїї, у Смирні, на Критськїм острові и бозна якими б місцями не виявилибся чубаті голови Запорозьскї. Так ось чого зїбрались Запорозці. Усі до однісїнького стояли вони у шапках, прийшли бо не за-для того, щоб слухати отаманьскїй загад, але радитись яко рівня. „Давайте-но поради на сам-перед, панове отаманя!“ загукала громада.

„Давай повід, батьку Кошовий!“ казали пичі. И Кошовий зняв шапку, вже не так яко орударь, а яко товариш, та подякувавши козакам за честь і повагу, розпочав: „Чи-мало проміж нас, панове шановне козацтво, є сивих порадників, радою й геть-то за мене розумніших, але як що вже мене пошанували, то моя рада ось яка: не гаяти, панове, час марне, а на здоганяти мерщїй Татарина; сами бо ви здорові знайте, що є воно за людина Татарин: він не ждатиме з нагарбанним добром нашого повороття, а духом розмантаче його так, що й слїду не спадеш. Еге, панове, моя порада, кажу, хутчїй виражатись навздогін! Ми тутенька достоту погуляли, Ляхи добре знають, що то воно таке є за річ козаки; за на-

ругу над вірою ми скільки снаги стало помістивились. З голодного міста малий вожиток. От така моя рада, шановна громадо, — пробі виражатися!

„Виражатись!“ розотнулось грімно Запорозькими курінями. Але Тарас не вполюбав пораду тую; насупив він ще вижче на сумні очі з-під-чорна-сиві брови, як от кущі, що поросли високим тімьям горовим, а верховиння їм вслало голлистим инеем.

„Ба-ні, неправедна твоя порада, бацьку Кошовий, ні, невгаразд!“ проказав він: „ти бо не так кажиш: десь ти забув еси, що у неволі застаютьця наші, Ляхами захоплені. Ти бажаєш, мабуте, щоб-исьмо не поштили шонапершого закону товариського, покинули б своїх побратимів на те, щоб з них живцем шкуру зідрали, або, почверткувавши козацьке біло тіло, розвозили по містах та селах, як от вже й зробили вони з гетьманом, та з шонакращими лицарями українськими. Хиба ще трохи й так додали наруги святині нашої Ляхи? Що ми таке е? питаю я усіх вас: щож то за козак, що покинув у пригоді товариша, кинув його—як нікчемного пса—згинути на чужій-чужині? Коли вже на те пішло, що кожен у-нівець повертає козацьку честь, не побороне собі наплювати у козацькі чесні вуси сиві, та докоряти собі доткливими речами, так най же ніхто міні не до-ріка. Йїден застаюсь!“

Поколихнулись Запорозьці.

„А хіба ти забув-еси, голінвий полковнику,“ — одказав тоді Кошовий, — „що в татарських лабетах теж наші товариші, та якщо тепера їй не одзволимо, то мусять бути запродані у вічну неволю бусурменам, що гірш

воно е від усякої смерті лютой? Хіба забув еси, що у їй лапах тепера увесь наш скарб, добутий через християнську крив?“

Замислились усі козаки тай не знали, що й казати. А ні кому з їй не бажалося запобігти собі поганої слави. Тоді став перед громаду найстаріший з усього війська Запорізьького, Касян Бовдюг. Великої паноби зажив собі старий у всього козацтва; двічі уже обірали за Кошового й по буйних воях теж був дуже щирий козак; але вже давно підтоптавсь, тай не бував ані у яких походах. Не подобав теж старий раду давати ані кому, а вполюбав старий завжди лежати боком край козацької збірки, слухаючи розмови про билицю та козацькі походи. Ніколи не втручався він у беседу до їй, а все тільки слухав, та притоптував пальцем попіл у своїй коротенькій люльці-бурульці, що ніколи нію не виймав з рога; довго сидів він, прищуривши трохи очі, тай не знали козаки, чи він спав, чи все він ще слухав. Кріз усі походи заставався він на Січі; а цим разом розволожило старого. Махнувши рукою по козацькі, додав:

„А гинь його голова! чи вмрещ, чи повиснеш—раз мати родила! Піду, що буде, те й буде; йїдної смерти не втечеш, другий не буде. А мо' здамсь на віщо-сь й товариство!“

Усі козаки ущухли, як став він тепера перед громадою, бо давно вже не чули від нього а ні же. Кожен жадав знати, що то нарає Бовдюг.

„Прийшла й до мене черга річ зняти, панове лицарі,“ так він розпочав: „послухайте, діти, мене старого. Нема що казати, дуже грече доладу казав пан

Кошовий, бо-яко батько козацькому військові—повинен він стерегти його й дбати за військовий скарб, розумніш нічого не випада йому й казати,—ось що, панове-братове. Це хай буде моя перша річ; а тепера слухайте, що казатиме друга моя річ. А казатиме моя друга річ ось що. Як твердо кажучи, то щирю правду виклав і Тарас, полковник,—продовж, Боже, йому віку! щоб таких полковників родило рясніш на Україні!—Перша повинність і перша козацька честь є—щоб не дати зради товариству. Осить живу я на світі, славити Бога, не чув я, панове шановне товариство, не чув—кривбі—щоб козак покинув де, а чи зрадив або-якого товариша свого. І ті й інші нам товариші—чи менч їх, а чи білш—зарівно, усе товариші, усі нам любі, милі—от що, еге! Так ось яка моя порада, чесна громадо, вважайте-но: котрим милі позахоплювані Татарвою, хай виражаютьця навздогін за Татариним, а котрим миліці бранені Ляхами, та що не бажають занехаювати праведнее діло, хай зостаютьця. Кошовий повинен йти з однією спілкою Татарву наздоганяти, а друга спілка обере собі отамана наказного. А наказним отаманом, коли бажайте послухати сивойі голови, не припада бути нікому инчому, як що не Тарасові полковникові. Нема з нас нікого подобного до його у щирому лицарстві, от-що! Як на мене, то отак-о й зробімо, панове!

Так казав Бовдюг, тай замовк. Зраділи усі козаки, що справив їх старий на таку тропу. Усі кинули догори шапки, гучно погукнувши:

„Спасибі тобі, батьку! мовчав, мовчав, довго мовчав, да ось на останне й бовкнув; не дурно казав еси. збі-

раючись у поход, що мо' здамся, мовляв, козацтву—так воно й сталося.“

„А що, панове, чи волите отак зробити?“ спитав Кошовий.

—„Волимо, усі волимо!“ гукнули козаки.

„Так і раді решта?“

—„Решта раді!“—гукали козаки.

„Слухайте-ж теперінька, панове-молодці, військового загаду!“ проказав Кошовий, виступивши по сам-перед у шапці, а усі—до однісінького—Запорозьці, поздіймавши шапки, та уткнувши очі у діл, стояли нишком, звертаючи увагу на оповідь Кошового, як звичайно поводилось завше у козаків, коли наважувала що казати старшина. „Тепера паюйтеся, панове-браття! Хто бажа йти,—відходь цабе; хто зостаецця—відходь цоб; куди більша частина куріня переходе, туди й лишка приставай! якщо ж менша частина переходе, приставай до других курінів!“

От стали переходити, хто на цабе, хто на цоб. Куди якого куріня білша частина переходила, туди й отаман куріний; якого менша частина, то приставала до других курінів. Трохи не нарімно на обідьві спілки упало козака. Забажали зостатись: сливи увесь Брацлавський курінь, більша половина Кальницького куріня, увесь Уманський курінь, увесь Канівський курінь, білша половина Ніженського куріня, білша половина Черкаського й Кропивинського куріня, а решта наважила собі здогін за татарвою. Багацько було обома сторонами дужих та хоробрих козаків. Проміж тими, що наважили наздоганяти татарина, був Череватий, Пере-

котиполе, добрий старий козак, Леміш, Прокопович Хома; Демид Попович теж перейшов туди, бо дуже завзяту й непосидячу мав собі натуру. З Ляшвою поспитав долі, забажалось ще й з Татарвою. Курінні отамани були: Ностюган, Покришка, Нечаєнко й багацько ще інших славетеніх та хоробрих козаків забажало поспитувати шаблі та незрадливойі міцнойі руки в січні з татарвою лихою. Не трохи було теж дуже добренних козаків и між тими, що покладали собі зістатись, — курінні Демитрович, Кокубенко, Вертихвіст, Балабан, Бульбенко Остап. Ще чи-мало було других значних та добрячих козаків: Вовтузенко, Черевиченко, Степан і Охрім Гуска, Вакула Густий, Задорожній, Метелиця, Йван Закрутигуба, Мусій Шило, Дігтяренко, Сидоренко, Писаренко, потім другій Писаренко, далі знов Писаренко, і багацько інших славних козаків. Усі на своїм віку багато світу побачили, були у бувальцях; навідувалися до Анатольських берегів, блукали кримськими солонцями й степами, усіма річками великими й малими, гилками Дніпровими, по усіх сагах та подніпрянських островах; Завітали й у Молдавщину, у Волощину й у Турещину, виникали усе Чорне море козацькими-у два демени-чайками. Налітали лавою пятьдесятьма чайками на найбагатші й здебільші кораблі і нетрохи затопили турецьких галер й занадто багацько вибавили пороху за свій вік; не раз дерли на онучі дорогі паволоки й оксамити; не раз череші набивали усе самими цехинами. А кільки жоден пропив та прогуляв добра, що инчому стало б його на весь вік, тому й ліку чортмало. Усе промантачили, як звичайно козаки, частуючи увесь мир, та наймаючи музики, щоб усе раділо, що

ані є на світі. Ще й тепера урідь де-вкого не було закопувано усякого добра: коновок, срібних ківшів, та шпоньок.-по-під очеретами на подніпрянських островах, щоб не довелось татариніві/цагибати його, як-би, лихим часом, випало йому напасти знебапки на Січ; але важко було татариніві нагибати, бо сам господар навіть вже став забувати, у яким саме місці закопав теє добро. От такі—то були оті козаки, що покладали зістатися та дати пімсти Ляхам за щирих товаришів та віру Христову. Старий козак Вовдюг теж наважив зістатись з йми, додавши речі: „тепера вже не такі літа мойі, щоб гонитись за татарвою; а ту є місце, де спочити доброю козацькою смерттю. Давно я вже благав Бога, щоб як прийде коли черга й до мене на той світ, то щоб сконати на войовищі, за святе християнське діло. Так воно й склалось. Надславетнійше конання старому козакові вже ніде не буде, як озденька.“

Як відлучились усі, та як стали по обидва боки у дві лаві куріннями, — Кошовий пройшов проміж лавами, опитуючи: — „а що, панове-молодці, чи не ремствуєте спілка на спілку?“

„Ба-ні, не ремствуємо, батьку!“ відказали козаки.

„Ну, так почоломкайтеся ж та попрощайтесь!“

Во'зна бо, чи доведеться ще раз навіку побачитись.

Послухайте свого отамана, а робіть те, що й сами гаразд знайте; сами бо, здорові, знайте, чого чивити казує козацький звичай “

От усі козаки до однісінького почоломкалися один з одним. Розпочало насам — перід отамання, розвівши рукою сиві довгі вуси, почоломкалися навхрест, далі, сти-

снувши один одному щиро руки, на думці жадав один одного спитати: „А що, пане-брате, чи побачимось, а чи не побачимось?“ та й не спитали, замовкли й загадалися обидві сивочубі голови. А козаки усі до одного прощалися, добре знаючи, що велика приспіє праця й цим і тим, алеж не покладали зараз розлучитись, а наважили рушити перечакувавши, темної нічної доби, щоб не дати ворогові на догад про зменчення козацького війська. Потім обід вживали покурінно.

По обіді усі подорожні лягли спочивати; добре й довго спали, ніби почувуючись на те, що останнім може сном доведецця їм смакувати на таким дозвільлі. Спали до самісінького заходу, а як зайшло сонце та трохи примеркло, стали вози рихтувати. Спорядившись, пустили по-сам-перед вози, а сами пошпакувавши ще раз з товариством, тихою ходою пішли слідком за возами, комінники горазд, без гуку й без свисняви на коні, поволеньки закопотіли слідом за пішими, тай хутко покрилися утемряві. Тільки зглуха лунала тупотніва, скрип від иншого колеса, що ще гаразд не розмолось, абож не гаразд було підмазане поночі.

Довго ще останьці—товариші махали їм отдалеки руками, хоч вже нічого не було видко. Як же повернулись до курнів, як же ж уздріли при ясних зарях, що спіл возів уже не було, що багацько де-кого, багацько не має, у жодного серце туги налилося й усі силоміць замислились, гуйливими головами до-долу поникши.

Бачив Тарас, які смутні стали козацькі лави та який сум неподобний хоробрим, почав з-тиха понімати козацькі голови, але мовчав: він бо хотів дати на все час, щоб по-

нялися вони й з тугою, що нагнало опрощення з товарищами; а тим часом нишком лагодивсь, щоб враз та несподівано й вмент, гейкнувши по-козачі, розбити тугу усім, щоб знов тай надто, аніж перше, повернулось жодному у душу завзяття лицарське, на віщо здатна одна тіки славьяньська натура, разлога та місна над инчі, як море, мовляв, над маловодні річки; як от часом непевна доба,—буйно грає воно, скаженіє безкрайє, реве та стогне, та шпуге, коте хвилі-гори, яких не підняти малим річкам; як же ж постане тиша,—ясніш від усіх річок стеле воно без краю свій кришталевий поверх, вічне любовання за—для очей.

Й от звелів Тарас наймитам розпакувати один віз, що стояв собі особше. Більший та дебелиший від усіх був він з козачої валки. Двойною добрячою шиною пообтягвані були дебели колеса, заважно був він накладен, укритий дергами та воловими шкірами й туго ув'язаний обсмоляними мотузами. У возі були все барила та боклаги з старим вином добрим, що довго лежало у Тарасових льохах. Він його взяв про-запас на величний час, щоб саме як випале велика хвилина та приспіє усім діло, що варт воно переказуватись рід-кріз-рід, то щоб жодному козакові довелося випити того заповітушого вина доброго, щоб величньоїї години поняло чоловіка величне почування. Учувши полковничий загад, наймети метнулись до возів, шаблюками поперегинали міцні мотузи, поздїмали шкіри й дерги й постягали з воза барила й боклаги.

„А беріть-но, хлопці, добрі молодці,“ згукнув Бульба: „усі до однісінького беріть що у кого є: чи ківш,—той ківш, ачи черпак, що напува коня, рукавицю, ачи шапку, а коли що, той просто підставляй пригоріть!“

Й от усі козаки до одного побрали, хто ківш, хто черпак, а хто рукавицю, а хто шапку, а хто й просто пригорщ підставляв. Усім їм наймети Тарасови, ходячи проміж лавами, наливали з боклагів та барил. Але не звелів Тарас пити, поки не подасть гасла, щоб випити їм усім разом. Знатно було, що він наважував що-сь казати. Знав бо Тарас добре, що яку б там не мало у собі міць тее вино добряче, та як би там воно не було здатне підбичувати душу чоловікові, одже як до нього надто ще й звичайної речі, то удвое буде місніща сила вина й душі.

„Я частую вас, панове - братове,“ так розпочав Бульба: „не за тую шанобу, що настановили-сте мене своїм отаманом, яка б там ані була велика, мовляв, тая шана, тай не шануючи й прощавання з нашими товаришами, ба, ні! иншим часом воно подоба те й друге; не така ж бо теперенька стоїть перед нас година! Перед нас, миле браття, праця-крівавиця діло щирого козацького зусилля. Еге, так випиймо, шановне товариство, разом, випиймо по-сам-перед за святу православну віру, щоб прийшла на останне така доба, щоб усім світом стала та щоб усюди була одна свята віра, і усі, кілько ані на є бусурменів, щоб перевернулись усі на християн! Та за одним заходом випиймо за Січь-мати, -поздоров ню Боже! щоб непорушно стояла вона на погібель усьому бусурманьству, щоб що-року вилинали з ейі один одного кращі, один одного славетніші лицарі. Та вже вкупі випиймо й за нашу славу власну, хай піде горою! щоб казали онуки й правнуки, що були, мовляв, колись-то такі, що не попустили у поталу товариства тай не зрадили своїх. Так за віру, панове, за віру!“

„За віру, за віру!“ загомоніли усі, що поблизько стояли, густими голосами. „За віру!“ підхопили дальні—і усе, що ані було, і старе, й молоде випило за віру.

„За Січь-мати!“ згукнув Тарас, високо над головою знявши руку.

„За Січь!“ відбилось гучно передніми лавами. „За Січь!“ проказали зтиха старі, моргнувши сивим вусом. „За Січь!“ підхопили молодики, стрепенувшись, як молоді орли-соколи. Тай далеко вчував степ, як вславляли козаки свою Січь-мати.

„Теперенька, миле-браття, останій ковток за славу і усіх християн, які ані живуть на світі!“

І всі козаки, до останнього, випили за славу й за всіх християн, які ані живуть на світі. І довго ще схоплювалось усіма лавами проміж курінями: „за усіх християн, які ані є на світі!“

Уже порожньо була ківш, а все ще козаки стояли, знявши до гори руки; хоч з вина й зоряно їм стало, розвиднилось, мовляв, але вони дуже загадалися. Не про користь, не про здобичь войову дбали вони собі тепера, тай не про те, кому пощастить набрати червіньців, здобутись доброї зброї, гаптованих жупанів та черкеських коней; але ж замислилися вони, як тійі орли, сівши на тійі кам'яних гір, бескедистих та високих, з котрих ген-далеко видно розлоге, безкрайє море. засіяне, як дрібною птицею, галерами, караблями, та усякими суднами, оточене по краях, ніби вузькою стрічкою, ледві-ледві мріючим приморр'ям, з узбережними, як мошка, містами та лугами, що схилились, як малий ряст. Як сизі орли, обкидали вони очима округи себе усе поле, й ген-ген

(+) Уже порожньо було у ківш

буваніюцю своєю долею. Біло, тай дуже біло умиєдця увесь степ, з облогами й шляхами, козацькою кров'ю! Пишно, занадто пишно завітчаєдця він жовтою козацькою кістю! А надто додадуть покраси його пишній вроді, зарябивши, попереросколювані та покрівавлені шаблюки та списи, та порозламувані ковані козацькі вози. Ген-ген усим степом скалитимуєдця козацькі голови з чупринами, мов гадина, та з поперекручуванними вниз довгими вусами. А хижі орли налетівши заграватимуть з йїми, заглядатимуть у вічі, та пристромивши пазурами за чуба до долу, висмикатимуть й видиратимуть, клекочучи хижо, з чола козацькі очі—та сількось! Привелике добро на такій смертній ночівлі, що розкидалась широко та вільно! Не згине ані одно великої душі діло, тай не счезне, мов порошина з рули, та козацька слава, що по всьому світові дивом стала, що по всьому світові степом розляглась, простяглась, та по всьому світові луговим гоміном розотнулась. Буде, певно буде сивоголовий дідуган—кобзарь, з сивою по груди бородою, але з душею свидовою, станівною, душі пророчої людина, і викладе він про йїх голосну та рясну думу. Тай піде горою усим світом про йїх слава, і усе, що по тому ані сплодиєдця, казатиме про йїх; бо й геть-то далеко лунає тая дума, скидаючись на гудючу дзвінову мідь, у котру майстро багацько вкинув щирого срібла, щоб ген, яко мога далі, містами та селами, хоромами та халупами лунав найкращий дзвін, усіх заспіль до святої молитви скликаючи.

IX.

У місті ніхто недовідавсь, що спіл Запорозця виридлилось навздогін за татарвою. Тільки вартові з маги-

стратської башти постерегли, що вистягалось кілька надцятєро возів за ліс, але про те вони собі погадали, що то козаки лагодяєдця зробити залогу; таку ж гадку мав собі й хвранцузький інженір, а про те річь Кошового непішла марне; у місті справді стало омаль харчі, бо військо, як поводилось за перейшлих часів, не зраховало завчасу скільки йому було чого треба.

Поквапились були з міста на здобитки, але спіл сміляків забили там же козаки, а спіл прогнали у місто з тим, з чим й прийшли. Алеж Жида покористували цими здобитками, й про все пронюхали: куди й чого виридлились Запорозці, і з якою старшиною, і які саме куріні, й скільки йїх, і скільки зосталось, що вони зважуюєдця вчинити; одно слово, через кілька там хвилин у місті, про все, як є, дізналися. Полковники очунали, лагодились до баталії. Тарас постеріг тєє по рвзруху та торохнечі, що счинились у місті, й собі теж обома дививсь, рихтуючи своїх козаків на Ляхів, прилагоджував усячину, загадував, отаборивсь трома таборами. Се була войова справа у Запорозців, саме: навкруг вози, одия по-біля одного, проміж возів гармати, а посеред— військо. При таборі над Запорозцями ніяк було гори добрати. Двом куріням звелів стати залогою; кілька гонів степу повбивав гострими палями, поломленою зброєю, зламками з списів, поробив перекопи, щоб слухним часом натурити на тєє непевне місце вразьких верхівнів; та коли все, як треба, полагожено було, зняв до козаків річь не до того, щоб-то додати йїм сили і одволжити, знав бо, що й без того вони не зторопили, а просто самому забаглось викласти усе, що на серці малось.

„Жадаю я з'ясувати вам, миле браття, що воно таке є наське товариство. Чували-сте від батьків й дідів ваших, як поважали усі нашу Україну: і Грекам дались знаця, і з Царь-града брали ми червіньці, тай міста з церквами святими у нас пишні були, і князі, князі українського люду, притаманні наші князі кривні, а не кателицькі недовірки. Усе сплюндрували бусурмени, усе пропало; тілки ми зістались сиротами, та ніби удовиця тая після доброго чоловіка, сирота теж як і ми, наша рідна мати Україна. Ажось якої непевної доби далисьмо, панове товариство, руку на братерство, ось воно на чому снастиця наське товариство! Нема счалу святішого над побратимство! Батько кохає свою дитину, мате кохає свою дитину, дитина коха батька й матір, але це не те, браття, ба, ні! коха й звір своїх звірят! але породатись душею, а не тілом, зможе йіден тіко чоловік. Бували й по инчих землях товариства, але такого, як у нашій славетній Україні, не було таких товариств, ні, віде, ніколи! Багатьом з вас, панове, доводилось чимало часу гібити на чужій чужині: дивися-й таменька люде! теж Божій чоловік, і розбалакаєсь з йім, як з кривняком; але як дійде до того, щоб серцем поділитись — бачиш, що ні, не тее. Розумні люди, та не ті, ба, ні! Ні, примиленне браття, так кохати, як кохає українська душа, кохає не то щоб розумом, а чи инчим чим, а усим, чим Бог обдарив нашу натуру, що ані є у тобі — а!...“ вимовив Тарас, махнув рукою, зструснув сивою головою, та, вусом моргнувши, додав надто: „Ні, так кохати ніхто не зможе! Знаю, падлюшно тепереньки на Україні по-стало: тілки й гадки у йіх що про стоги та скирти хліба

про табуни коней; пильнують запечатаних медів своїх по льохах, перенімають чорти-батька-зна які бусурменьські звичайі, гидуять рідну мову, свій з своїм цураецця розмови; свій свого ж брата продає навіть, як продають бездушну товаряку на торговийці. Ласку чужого короля, та коли б короля, — ще сюди-туди, — а то нікчемну ласку ляцького вельможного пана поганого, що самьянцем по йіх же пиці затина, — тую огиду — ласку вважають вони собі за дорогшу над всяке братерство. Алеж й ув останнього падлюки, який він ані є, хоч увесь він попаскудивсь, збагнітувавсь підлестюючись, та показуючи гидким гробаком перед вельможними, й у того, братове, є крихта українського серця, істотна оскалка наського кривного чуття, і коли — небудь та схаменеця він, ударецця, бідолаха, об поли руками, ухоне себе за голову необачну, проклявши гучно падлюшню своє життя, ладен би муками спокутувати ганебне діло. Хай же знають вони усі, що то воно важе на Вкраїні товариство! Вже коли ймеця чам полягати, так ані кому ж з їх не доведеця так полягти, нікому, ні, нікому! не вистаче на те мишачойі йіх натури! ні, панове товариство, присясто-Боже-ні! Тим-то й сталась по всьому світу страшенная козацькая сила, що у нас, панове Запорожці, була воля і дума єдина. В той час була у нас честь, слава і козацька справа, сама себе на сміх не давала, а ворогів під ноги топтала!“

Отак казав отаман, й як довів до краю тую оповідь, то ще скидавсь все головою, що посивіла у козацьких вчинках; усіх, хто ані стояв, дуже вразила казань тая, мов ножем шпигнувши глибоко у самісіньке серце; які

були у лавах самі найстаршіші, мов прикипіли, журно сивими головами поникши до-долу; сліза зтиха набігала їм на старечих очіх; помалу обтирали вони ню рукавами, та по-тому усі разом, неначе змовившись, махнули руками й похитали бувалими сивими головами. Либонь багацько де-чого нагадав їм старий Тарас знайомого й найкращого, що часом буває на серці чоловікові, котрого лихо, праця тяжка, завзяття, та злигодні, бездольні години на розум настановили, або котрий хочень й не дізнав їх, за те прищире почувся на все тее молодю кришталевою душею, на довічну радість старій родині, що породила їх на світ.

набавив А вразке військо уже стало виступати з міста, торохкочучи у котли, та виграваючи у сурми; вельможне панство й собі теж хвертами виїздило з ордою челяді коло себе. Порядкував черевань-полковник. Ажось прудко стали вони тиснутись на козацькі лави, погрожаючи та примиряючись пістолями, дивлячись дзизом, та лискаючи очима й мідяною зброєю. Як тілко зуздріли козаки, що зблизились Ляхи, як достягти кулею, — усі раптово з семип'ядних гаківниць повіяли густо, та, не вгаваючи, усе витались з гаківниць. Ген-далеко над-около усім степом розітнулось грімве грюкання, гуртуючись ув один стугон без угаву; усе поле димом заснувалось; а Запорозьці все раз-кріз-раз посилали Ляхам гостиньця-залізного бобу; задні одно знали — налагожували то передавали переднім; дивом дивували Ляхи, не второпуючи, що як то воно стреляли козаки, рушниць не набиваючи. За превеликим димом, що поняв обидва війська, уже не видко було, як то одного, то другого не ставало у лавах; але чулись

Ляхи, що густо летіли кулі, що пекельна счинялась баталія; як же ж поступились назад, щоб, осторонь диму ставши, обдивитись, то багацько де — кого не долічилися зміжи своїх лавів; а у козаків либонь другого, третього забито на всю сотню. Козаки все ж таки своє робили, безпереч витали з гаківниць, й ані на хвилину перейми не роблячи, Навіть сам чужоземній інженір, бачучи вперше такий лад войовий, дивом дивовав й тут ж перед усіма додав: „от войвики Запорозьці, так войовики! отак треба й другим битись по інших краях!“ Тай дорадив намірити гармати на козацький табур. Тяжко ревули на все широке горло чугунні гармати, і здрігнулась земля, гендалеко застугонівши, тай удвоє густіш заснувалось усе поле димом. Далекими й близькими містами по майданах то вулицях почули пороховий пах. Але гарматі налучили високо й геть-то, й вогняні ядра дали високо горою кряка; страшенно задзижчавши по вітрові, перелетіли вони горою по над усім табуром козацьким, тай углебились далеко у діл, зірвавши та швиргонувши високо до — гори чорну землю. Бачучи тую недотепність, ухопив себе за волосся хвранцузькій інженір, тай став сам наміряти гармати, не вважаючи на тее, що козаки чим-дуж пекли, сиплючи, як град, кулі без відгалу.

Тарас оддалеку ще постеріг, що має скластись тяжке лихо усьому Незаймаківському й Стебликівському куріневі, тай погукнув гучно: „Гей, мірщій тікайте зза возів! на коні, хлопці, жоден на коня мірщій!“ Оджеж не встигли б були козаки зробити ні того, ні другого, як би був Остап не кинувсь ворогам у саму середену; в шистьох гарматів гноти вибив; штиром тіки не зміг вибити, бо Ляхи

збили його навпаки. А тим часом чужоземній капітан сам узявсь за гніт, щоб висмалити з превеличєнной гармати, якої ані хто з козаків доти й небачив. Страшенно, ніби прирва тал, зяла вона широким горлом, тисяча смертей пильнувало відтіля. Як грюкнула вона, а за нею три інших, то чотирма разами здригнулась земля застугнівши. Багацько лиха вони накоїли! Не за одним козаком заплаче стара мати, бьючи кистлявими руками у старі груди; не одна зостанеця удовиця у Глухові, Немирові, Чорнигові, таї чи-мало де. Вибігатиме, бідолашна, що-дня до торгу, кидаючись до всіх прохожачих, та пізнаючи жодного у вічі: чи нема проміж їх одного наймилішого, найлюбішого над усіх: але багацько пройде містом усякого війська, та ніколи проміж їх не буде одного наймилішого від усіх її милодана.

Так наче й не було половини Незаймаківського куріня! Як от грядом вибива до разу усю ниву, на котрій, як той заважний червінець, красуецця жоден колос, то оттак й тую частину війська вибило, лоском виложило.

Як скинуцця ж козаки, та як схоплюцця ж усі, як розлютуецця курінний отаман Кукубенко, зуздівши, що накращої частини з його куріня немає. Пробивсь він з рештою своїх Незаймаківців у самісіньку середину, посік з опалу на капусту першого, хто підскочив під руч, чи-мало комонників позбивав з коней, діставши списом і комонника, й коня, протисся до гармашів і вже відбив був в одного гармату, коли дивицця, аж там вже пораецця Уманьський курінний отаман, та й Степан Гуска теж урвав вже здебільшу гармату. Покинув він тих козаків, та повернув з своїми у другу вразьку гушавину: так,

де пройшли Незаймаківці, то там і вулиця! а де повернули зкрута, то там вже й перевулок! Так і знатно, як рідшали ляцькі лави, та як лягали Ляхи, як снопи. А біля самих возів повертаецця Вовтузенко, а попереду Черевиченко, а біля дальніх возів Дьогтяренко, а за їм курінний отаман Вертихвіст. Дьогтяренко двох шляхтичів на спис підхопив, та на—решті наткнувсь на завязаного третього. Хисткий та дужий був вражий Лях, красувався пишною зброєю, і пів-сотні одних челядинців привів за собою. Укляк під ним дуже Дьогтяренко, збив його Лях до долу і вже гукав, замахнувшись на нього шаблею: „нема з вас, псюків, ані одного, хто зважив-бися стати супроти мене!“

„Одже, Ляше, губа бреше!“ гукнув Мусій Шило, виступивши на-перід. На силі мавсь собі Мусій. Не раз на морі отаманував, таї чи-мало натерпівся усякого лиха. Біля самісінького Трапезонда збігли їх Турки й усіх забрали у неволю на галери, окули їм руки й ноги залізними кайданами, по цілим тиждням їсти бідолахам не давали, напували гидкою водою морською, кайдани біле їм тіло пошмуляли. Усе переважили й усе витерпіли бідолашні бранники, аби-б тільки не зламати православної віри. Не перемігся отаман Мусій Шило, стоптав й зламав святий закон, поганою чалмою пов'язав грішну голову, дійшов віри у баші, став шапарем на кораблі та старшиною над усіма бранниками. Дуже з того засумували сердешні бранники; добре бо знали, що як свій зраде віру та пристане до триклятих утисників, то й надто важче й гірше бути у його руках: так і сталося. Усіх заклинцював Мусій Шило у нові кайдани по

трое рядом, придурував їм до самісінької білої кости цупкі мотузи; усім довелось чи-мало викуштувати з його рук добрих запотилишників. А як махомети, зрадівши, що придбав собі такого чуру, стали бенкетувати, та, занехавши свій закон, усі поперепивались, він приніс шістьдесят і чотири ключі, тай роздав бранникам, щоб відмикалися, та щоб кидали кайдани у море, а брали б натомість шаблі, та рубали б у пень Турка. Багацько добули тоді козаки здобичі, тай повернулись з славою на Вкраїну; довго кобзарі вславляли за той вчинок Мусія Шило. Були обрали його кошовим, але був дивний собі козак. Іншим часом вивіршував таку річ, що й найрозумнішому не сила, а іншим просто дурість понімала козака. Усе пропив та прегуляв, у всіх напозичавсь на Січі, та надто ще й прокривсь як поганий злодій: нічної доби хапнув у чужому куріні усю козацьку зброю, тай застановив ню шинкареві. За таке діло, прив'язали його на торзі до стовпа, поклавши звичайно біля його кія, щоб жоден, яко мога, відважив йому бебеха; але не вискіпалось такого зміжи усіх Запорозьців, щоб знялась рука на Мусія, добре пам'ятаючи про його колишні послуги товариству. Такий то був собі козак Мусій Шило.

„Так е-ж такі, що й вас б'ють, цуцманів нікчемних!“ згукнув він, кинувшись на Ляха. Та вже ж й тьлись вони! Наплішники погнулись від шаблі у обох: розрубав на йому вражий Лях мисюрку, добувсь жалом самого тіла: зачервоніла козацька сорочка, але не вважив на тее Шило, а замахнувшись з усїї жилавої руки (важка була дебела рука!) хекнув по голові знебашки й запаморочив шляхтюка! Аж шапка мідяна розлетілась!

Захитавшись, гепнув Лях, а Шило заходивсь недобитка добивати. Гей, чи чуеш, козаче, облиш, не добивай ворога, а краще озирнись, бо смерть за плечима! Не послухав козак, не озирнувся і туж один з челядинців забитого чеснув його ножякою по шийі. Повернувся Шило, та вже й достав був сміляка, але той зник в порохів димові. Повіяно усіма сторонами з самопалів густо. Похитнувся Шило, тай почувсь, що вражено його в смерть. Поклавши руку на рану, ував, бідолаха, тай прорік, обернувшись з річчю до товариства: „прощавайте, панове-братове, чесне товариство! Хай живе на вічні віки славутиця—Україна! Хай шаноба їй поки світу й сонця!“ Тай склепились, знемігшись, очі. Вилинула козацька душа з тіла, загартованого лихом! А он ба! виступає з своїми орлами Задорожній, а онде шарпає ляцькі лави курінний отаман Вертихвіст, ажось і Балабан от-от-от розпочне шаткування з своїми соколами.

Як гукне-погукне Тарас на отамани: „А що, панове, чи ще є порох у ладівницях? чи не охляла козацька сила? чи не гнуця козаки?“

„Ще є, батьку, порох у ладівницях, ще свіжа козацька сила, ще не гнуця козаки!“

А козаки чим-дуж налягли: зпантеличились Ляхи, зчинилася мішанина по всіх лавах. Принизистий полковник подав гасло до—гурту, звелівши виставити вісім мальованих корогвів, щоб зібрати своїх, роспужених ген усім степом. Всі Ляхи побігли до корогвів, але не встигли вони щеї влаштуватись, як вже курінний отаман Кокубенко, мов орел хижий, знов налетів з своїми Незаймаківцями на саму середину Ляхам та й наскочив

просто на череватого полковника. Не здержав черевань, а повернув коня геть мірцій навзаводи; а Кукубенко собі за ним усім степом, та таки й не дав йому злучитись з своїм полком.

А Степан Гуска, з побічного курія приздрівши тее, полинув собі за ним навздогін з мотузом у руці, припавши коневі до гриви; та, постерігши слухного часу, враз накинув йому мотуза на шию: увесь збуряковів черевань; ухопився обируч за мотуз, силкуючись перервати: але Гуска з усієї сили заглибив йому надто у саме черево згубного списа. Таменька й прикіпів він, пристрошений до долу. Але ж й Гусці не послужила хвортуна! не встигли озирнутись козаки, як уздріли, що вже піднято Гуску на чотирі списи. Тільки й устиг, сердєка, вимовити: „Бодай счезли усі вороги й най радіє до віку вічного Україна!“ Тай зацімів на списках!

Коли глянуть козаки, аж там з-боку козак Метелиця вже частує Ляхів, то того, то другого по голові, а ондечки з другого—підсолужує, намагаючись з своїми, незвичайний отаман Невеличкий, а біля возів порецця й улагоджує ворога Закрутигуба; а ще біля там-тих возів Писаренко третій уже цілу зграю випроводив звичайно з дарунками; ажон ще далі біля других возів счепились козаки з ляхами, чолом даючи шаблями на самих возах.

Знов гукне-погукне Тарас, пройїхавши поперед усіх!“
А що, панове? Чи ще є порох у ладівницях? чи міцна козацька сила? чи не гнуцця козаки?“

„Ба, ще є, батюку, порох у ладівницях; ще змагає козацька сила; ще не гнуцця козаки!“

А вже политів з воза Бовдюг; просто під самісіньке серце улушила його куля; але, зібравши на решті усі сили, прорік старий: „Не шкодую, що світ покидаю! Дай, Боже, й жодному таку смерть! Хай заживає слави довіквіку Україна!“ Тай полинула до-гори по високій високости Бовдюгова душа оповідати давно помершим дідам, як уміють битись на Вкраїні, а надто, як уміють Українці помірати за святу віру.

Не за великий час, за малую годину після сього курінний отаман Балабан теж политів стрім-голов. Трьох карбунів смертельних добувсь: з-під списа, кулі, та з-під важкої шаблюки, а був він щонайславетніший з лицарів козацьких; багато походів вчинив він за свого отаманування; найславніший від усіх походів був до Анатольських берегів. Багацько добулись вони тоді цехинів, дорогої турецької габи, киндяків і усякого убрання. Але чи-мало добулися й лиха на відвороті: ускочили сердєки між турецькі ядра. Як увірвало ж їх з корабля, половину чайок закрутило й поперевертало, затопивши не одного в ковбаню. Але ж привязаний обіч чайок очерет зарятував від потону. Балабан, відпливши хутчій, яко мога, став за сонцем, та через це стало не видно його турецькому кораблеві. Навпослі усю ніч ківшами та шапками вибірали вони воду, лагодячи пробойі, та поробивши з козацьких штанів паруси, майнули собі морем й утекли од найпрудчішого турецького корабля. І не тіки що прибули до Січі не бідкаючись, а ще привезли гаптовану ризу архимандритові Межигорського Київського монастиря, і на Покров, що на Запорожжі, сутосрібні шати. І по тому довго кобзарі заславляли щасну козацьку долю.

Повик він тепера своєю головою, почувшись на муки на смерти, тай проказав зтиха: „Бацця, полягаю, панове-братове, гарною смерттю: семеро зарубав, девъятеро списом добув, досить конем потоптав. а вже не знаю скількох кулею влучив. Хай же до віку вічного пишно цвіте, пишайочись, Україна!“ Тай приручив Богові свою душу.

Гей, козаки, панове-молодці! добре дбайте, найквітнішого цвіту з свого квітника на поталу Ляхам не віддайте! Вже облягли Кокубенка, вже тіко всіх-на-всіх восьмеро чоловіка з усього Незаймаківського куріня зісталось, тай ті ледві-не-ледві одсіч додержують, а що сам курінний отаман. Кокубенко, то й одежа вже йому в крєві окіпіла. Сам Тарас, забачивши його лихо, пристиг на визвіл. Але спізнались з поміччю козаки: спис бо ветиг застромитись під самісіньке серце Кокубенкові по переду, а ні ж як відігнали вони округ його ворогів. Тихо схилився він козакам до рук, тай поринула цівкою молода крив, як от дороге вино, що несли його з льоху у сулейі необачні слугувники, та, підсковзнувшись тутаж на порозі, розбили коштовну сулею; розлилось по землі вино; ухопив себе за голову, прибігши, господарь, що приховував тєє вино про найкращий випадок на віку своєму, щоб, як приведе Біг на старости літях побачитись з товаришом ще зза парубоцтва, то щоб за чаркою доброго вина спогадати з йім про пред-сю инчу добу, святу бувальщину, коли онакше, краще й веселіще жилося на світі. Повів Кокубенко округи себе очима, проказавши: „Дяка Господеві, що довелось міні вмерти, миле браття, на ваші очі! Хай же по нас живуть краще, ані ж ми, і красуецця до віку вічного с

покохана Христом, наша мати, Укайна!“ Тай вилинула з тіла молода душа. Підхопили йїї янголі по-під руки, тай понесли до неба; добро йому привелике таменька буде! „Сідай, козаче мій любий, праворуч мене!“ загомонить до його Сус Христос: „ти не зрадив еси товариства, ганебного діла не вчинив еси, не попустив еси в пригоді чоловіка у поталу і щиро пильнував мойей Церкви! Усім завдала привеликого жалю смерть Кокубенкова. Вже дуже порідшало у козацьких лавах; багачько не долічувались щирих лицарів; алеж ще стояли твердо козаки, ще держались постаті.

„Ащо, панове!“ перегукнувся Тарас з останніми курінями, „чи ще в порох у ладівницях? чи не визубились шаблі? чи не знемоглась козацька сила? чи держуця постаті козаки?“

„Ще вистаче, батьку, пороху; гожі ще шаблюки, ще не охляли козаки, ще й постать за нами!“

Тай гунули знов козаки, наче й шкоди йім аніже! Курінних отаманів вже три тільки зісталось; усюдою вже червоніли криваві річки; високі бурти нагачено з козацького та вразького труцу. Поглянув Тарас блакіт-тям, аж по-під оболочками вже снують кроки з орлами, пильнуючи хижо! Ну, буде ж кому-сь ласий попас! А вже онде підняли на спис Мегелицю; вже голова другого Писаренка, давши крутька, залупала очима; вже підкосило й Охріма Гуску: гецнув до-долу, сердека, перетятий на четверо.

„А гей, хлопці!“ гукнув Тарас, тай махнув хустиною. Узав собі на догад Остап тєє гасло і, вихопив-

пись з залоги чим дуж, грюкнув на комонників. Не здержали Ляхи важкого стусу, попудив він Ляхів та й натис простісінько на те місце, де позабivano було у землю палі та списи поламлені. Пішли коні спотич потоптом, а Ляхи нум летіти шкереберть через коні. А тим часом Корсуньці, стоячи останні за возами, зуздрівши, що вже дістане куля, чхнули з ружниць під ніс Ляхам. Усі збились до купи Ляхи й зпантеличилися, а козаки почувись на силах.

„Наша гора над Ляхами! наша перевага!“ розігнулись усіма сторонами запорозькі голоси, засурмили у сурми та й виставили коргов на ознаку переваги. Усюдою бігли й ховались Ляхи, куди луча. „Тривайте лишень, тривайте, не овсім ще гора!“ проказав Тарас, дивлячись на міську браму, тай щирю правду мала собі його річь.

Розчинилась брама й вихопивсь відти полк гусарійі, краса на всі комонницькі полки. Під усіма верхівнями були все, як один, бурі огирі; по-сам-перед линув завзятіший та вродливіший лицарь від усіх; а чорне волосся так і має, так і має, йому з під мідяної шапки; надто майталає навйазане на руді коштовне завиття, шовком шите, гаптоване рученьками найвродливішої панни. Так і зкамйанів Тарас постерігши, що то був Андрій його. А він про те понявсь, опалом войовим та роздротом кривавойі бучі, жадён заробити того дарунка, тее завиття, підхопивсь вихром до гону, як молодий хірт, найкращіший, найборзіший та наймолодчий з усії зграї. Гей-тюкнув на його мисливець—завихрився він, простягши ноги струною по-над-землею, та збакаривсь трохи, збиваючи сніг, та згарячу у навздогоні десятьма разами

спережаючи зайця. Зупинувся Тарас, дивлячись, як пробірав він собі шлях, розпужував, тьяв та роздавав бебехи то на доб, то на цабе. Взяло за серце старого батька та й згукнув він: „Як це! своїх? своїх, бісів сиңу, своїх бьеш?“ Алеж Андрій не дбав на тее, хто поперед його був, чи своїї, чи які інші—однаковісінько!—нічого не бачив він! Довгу та рясну косу, чорну, кучиряву бачив він, біле, як, бач, лебедиця, дівочее лono, шию, плечі, як сніг, білі та й усе, що создано до палкого кохання, на цілування—милування.

„Гей, хлопці! завабте його до лісу, до лісу завабте!“ гукав Тарас. Й того ж часу обралось тридцятєро козака, щоб завабити Андрія до лісу. Та оправивши на собі високі шапки, шугнули кіньми навзаводи просто навперейми гусарійі. Натислись з боку на передніх, зкуйовдили їх, відлучили од задніх, давши звичайно по лящу; а Голокопитенко як утне Андрія по спині шаблюкою та мірщій чим дуже на втеки. Як скинувся ж Андрій! Як заклекаче усіма жилами молода крив! Стиснувши коня гострими острогами, гунув він безогляду навзаводи за козаками, не бачучи того, що тільки двадцятєро чоловіка, ледве вистигало позад його, а козаки гули вихром навзаводи, просто до лісу привертаючи. Розігнався Андрій, тай трохи був не нагнав Голокопитенка, аж трах! чия-сь місна рука ухопила його коня за повід. Гульк! аж перед його Тарас. Затрусився він, як лист на осиці усім тілом і вмент зблід, неприємкома, як той школяр, що необачно зачепивши свого товарища, та зхопивши від його за те ляща по лобу, приснув, мов огню на його скинено, зхопивсь, як скажений, з осліва й женецця за зляканим

товаришом, ладен десь би пошматувати його, коли зирк! аж на порозі вчитель: вмить ущухло роздратоване серце й зникла дитяча лють. Оттак саме й Андрій вмент вгамувався, наче й роздроту того не було. А бачив він перед себе тільки одного страшного батька.

„Ну, що тепера маємо чинити, любчику?“ загомонів Тарас, зпилна дивлячись йому в вічі. Алеж Андрійові й мову умкнуло, стояв він, як укопаний, уткнувши у діл очі.

„Ащо, синку, підпомогли тобі твої Ляхи?“

Андрій німував.

„Так продавати, ламати віру? своїх зражувати? Тривай же, геть з коня!“

Покірливо, як мала дитина, зліз він з коня, та й став ні живий, ні мертвий перед батьком.

„Стій і не ворущись! Я породив тебе на світ, я й зжену з світа!“ проказав Тарас, та відступивши на кілька ступнів, зняв з пліч рушницю. Андрій зблід; знати було, що зтиха ворущились його вуста, та що він вимовляв чие-сь мення; але ж то не було мення рідного краю, або матері, ачи братів—ні, то було мення кралі ляхівки. Тарас стрелив.

Як колос пшениці, підтятий серпом, як ягня, почувши під серцем згубний ніж, схилив він голову на груди та й упав кряжем на траву, жодного слова не промовивши.

Зупинивсь дітозабієць та й довго дивився на мертвого сина. Він і мертвий був, як живий, прихороший; козачий його вид, що був допіру повен сили й уразливих чарів, силоміць привертаючих жіноту, ще й тепера виявляв чудовну його вроду; чорні брови, як черня оксамитова, виставляли зблідле його обличчя. „Орел—ни козак!“ про-

мовив Тарас: „і станом високий, і чорнобривий, й вид панський, і рука місна, незрадлива була в січі! згинув, згиб, ні слави, ні пам'яті, як пес падлюшний!“

„Тату, тату! що се ти наробив? це ти вбив його!“ промовив, надійшовши тим часом, Остап.

Тарас тіко головою хитнув. Остап пильно подивився забитому в вічі. Жалко йому стало брата, та й промовив: „Тату! поховаймо його, як слід по закону, щоб не знущались над його вороги та й хижі птаство щоб не поростягало козацького тіла.“

„Поховають його й без нас!“ проказав Тарас: „знайдуща до його жалібниці й утішниці!“

Хвилин зо дві зважував він: чи покинути його на поталу вовкам сіроманцям, ачи по йому вчинити шанобу лицарському завзяттю, що лицарь мусе його поважати, у кому б воно не було. Як ось баче, летить конем Голокопитенко: „Лихо, отамане, подужчали Ляхи, прийшла на підмогу свіжа сила!“ Але ще не доказав Голокопитенко, коли скоче й Вовтузенко: „Лихо, пане отамане, нові потури до Ляхів сунуть!“ Не встиг вимовити Вовтузенко, як вже й Писаренко біжить пішком: „Батьку! тебе козаки шукають! Уже вбито курівного отамана Невеличкого, Задорожного вбито, й Черевиченка теж; але ще опір стоять козаки, не хочуть полягати, тебе в вічі не вздрівши: жадають, щоб поглянув ти на їх на смерти!“

„Остапе, на коня!“ гукнув Тарас, поспішаючись щоб застати ще козаків, щоб ще полюбувати їх, та щоб і вони наприконеччі на свого отамана подивились! Коли ж не вийіхали ще з лісу, а вже вороги облягли ліс усіма сторонами і проміж деревом усюдою виставились верхівні

з шаблями та списами. „Гей, Остапе, Остапе, держись, не давайся!“ гукав Тарас, а сам, вихопивши шаблю з піхви, почав сікти на всі боки, кого попадає. А на Остапа вже наскочило вмент аж шестеро; десь мабуть лихим часом вони нарвались: з йідного злетіла голова, другий відступившись, полетів сторч; третій зкуштував списа у ребро, четвертий був відважливіший, вильнув головою від кулі, але поминувши його, улучила запекла куля коня; ставши дуба, скажений кінь грякнув об землю, задавивши під собою верхівця. Добре, синку! добре, Остапе!“ гукав Тарас: „ажось я слідом за тобою!“ А сам усе одсіч давав наполягаючим ворогам. Тне Тарас, обдарює щедро гостинцями то того, то другою по голові, а сам все дивиця вперед на Остапа; коли гляне, аж уже з Остапом знов зчепилося мало—мало не восьмеро зразу. „Гей, Остапе, не давайся, Остапе!“ Але замагають вже Остапа, уже один накинув йому на шию мотуз, в'яжуть, беруть Остапа. „Ех, Остапе, Остапе!“ гукав Тарас, тиснячись до його, та шаткуючи Ляхів. „Ех, Остапе, Остапе!..“ Але тійі ж таки хвилини, ниначе важкою камінюкою, клизнуло й його. Усе пішло обертом йому у-вічу. На мент йому замихтіли мішма голови, списи, дим, вогнянній блиск, сучки з листям. Грякнув Тарас до долу, ніби дуб підтятий, тай зтуманіли йому очі.

X.

„Тай довго ж я спав!“ проказав Тарас, прочумавшись та почуваячись важко, як на похмілля, та силкуючись дізнати речі навкруг себе. Дуже він рознемощів. Стіни та кутки якої-сь незнайомій світлиці ледве миг-

тили у-вічу. Врешті укмітив він, що перед його сидів Товкач, та либонь до кожного подиху його дослухався.

„Еж, кажи собі!“ погадав сам собі Товкач: „десь заснув би ти й на віки!“ але нічого непромовив, посварився пальцем і подав йому знак замовчати.

„Алеж бо з'яси міні, будь ласкав, де се я тепреньки? далєбі. ніяким побитом незбагну!“ спитав знов Тарас, розважуючи та силкуючись пригадати пред-сю річ.

„Та замовчи!“ грімнув з серця на його товариш: „що тобі ще треба? хіба тобі повилазило, що ти увесь покарбований? Вже два тижні, як ми скачмо з тобою неспочиваючи та мордує тя огневиця, а ти з огню верзеш нісинитницю, мов божевільний! Ось вперше гілки заснув, впокійно. Мовчи ж, кажу тобі, коли не хочь накликати на себе халепу!“

Але Тарас все ж таки змагався й силкувався зібрати думки й зпогадати пред-сю річ. „Та'дже ж мене, здаєця, збігли були Ляхи... тривай.... еге! були злапали! еге ж, еге! Ані яким побитом не мож було вихопитись з рук у Ляхів?“

„Та мовчи, коп'ях тобі чортів!“ грімнув з серця на нього Товкач, як нянька, нестерпівши, гріма на гульвісу-дитину. „Що там тобі з того прибуде, як знатимеш, яким способом вихопивсь з лиха? чи так, чи інак-за всі голови! аби вихопивсь! були, значиця, такі, що тебе не зрадили-ну й досить з тебе! Ще нам з тобою випада не йідну ніч линути! Ти покладаєш, що збрів за простого козака-еж! ні, голубе сизий, твою голову оціновано за дві тисячі червінців.“

„А Остап?“ згукнув Тарас зразу, посилкувавсь підвестись, але туж мить згадав, як схопили і з'язали Остапа на його очі, та що він тепера вже у ляцьких лапах. Та й обняло лихо старечу голову. Зірвав він усі пов'язки з своїх ранів, кинув їх геть від себе; ще наваживсь був що-сь грімно проказати, та натомісь став блудить словами; знов кинуло його в огонь й верзлось йому невідь що, тай забалакав наче несамовитий. А проте щирий його товариш, стоячи над йім, лаявся, дорікав йому шкульними речами. Врешті ухопив його за руки та за ноги, сповив, як дитину, полагодив усі пов'язки, завинув його у волову шкіру, та ув'язавши в лубок, припнув мотузом до сідла тай полинув знов у дорогу.

„Хочень неживого, а таки доведу тебе! непопустю Ляхам знущитись з твого чесного козацького роду, та, пошматувавши твое біле тіло, кидати у воду. Хай же хоч і висмикатиме орел з твого чола козацькі очі, так най же степовий, наш орел, а не ляцькій, не той, що прилітає з Лядчини. Хочень неживого, алеж доведу таки тебе на Україну!“

Так казав його щирий товариш; летів він без спочиву дні й ночі та на решті привіз його нечутвенного, дуже трудного на саму Січ Запорозьку. Там почав він невсипуще гоїти його усякими ліками; вишукав яку-сь знаючу жидівку, що напувала його місяць усякими ліками; нарешті Тарасові попустило, він почувсь на відлигу. Ліки, а чи своя залізна міць, переважили тяжку хворобу, тіки ж через півтора місяці він став на стану; рани загоїлись, і тільки шрами, пруги від шаблюки навзнаки давали як дуже був покарбован старий козарлюга; а проте став

він хмурний та журний, звати було, що що-сь сіло тяжкою вагою на його. Три великих брижжі наступило, як чорная хмара, на його чоло та вже білш ніколи й не розходились. Поглянув він тепера округи себе: усе нове повелось на Січі, усі старі товариші полягли. Ані одного з тих, що одностайно стали за братерство, за віру, за волю, праву та привілля України. І тих, що вирядились з Кошовим навздогін за Татарвою, й тих давно вже нестало: усі налягли чесними козацькими головами, усі погинули: хто наліг гуйливою головою у самій січні, хто з безвіддя та з безхарччя осередь кримських солонців; хто загинув у брану, не стерпівши наруги; надто вже й самого старого Кошового вже давно не було на світі, та й ані однісінького з давніх товаришів; навіть й сила козацька, що коли-сь буяла, заросла вже буйним рясом. Чув він тілко, що був бенкет, дуже бучний бенкет; увесь посуд поперебивано на дрибязок; ані де ані пяти вина не зосталося; порозтягали гості та наймиття усі дорогі кубки й посуд, — і смутний, смутний стоїть господарь, розважуючи, що краще як би й овсі не було того бенкету. Шкода того турбування, що зважувались розбити тугу Тарасові; дарма старезні кобзарі сивочубі приходили по двое й по трое, вславляючи вчинки його; насуповато та недбало дививсь він на тее; на зкам'янілому його видові виступала непереважна туга й зтиха, поникши буй-головою, казав він: „сину мій Остапе, сину мій Остапе!“

Запорозці прилагоджувались до морського походу. Дьвістя чайок було спущено на Дніпро і Мала Азія бачила їх з голеними головами та довгими чупринами, ба-

чила, що плюндрували та жакували багате йїї побережжя; бачила чалми своїх магометанських житильців розкиданими, як незліченна сила йїї квіту, на сполощених кривью степах, бачила, що плавали вони по-над берегами. Бачила вона тай не трохи повмазуваних дігтем запорозьких штанів, дебелих рук з чорними карбачами. Пойїли й виплюндрували увесь йїї виноград; по мечетях цілі купи гнію покинули; дорогі персицькі хусти замість очкурів вважали та підпірізували йїми покаляні свити. Довго ще знаходили тими місцями коротенькі люльки запорозькі. Весело пливли вони поворотьма; плив за йїми навздогін десяти-гарматий турецький корабель, та наздогнавши, раптово грюкнув на йїх з усіх гармат тай розпудив, як птицю, вутлі йїх чайки. Третина йїх потонуло у морській ковбані, але решта, знов зібравшись до — купи, прибилась до гирла Дніпрового з дванадцятьма барилами, набитими цехинами. Але про все оце Тарасові байдуже. Блукав він собі по темних лугах та по степах, неначе б-то на полювання, алеж набой зоставався у рушниці; а поклавши долі рушницю, битий лихом, сів він у березі моря. Довго сидів він край моря, поникши сивою буй-головою та мовлячи: „Остапе, Остапе, сиву мій любий, Остапе!“ Навіч йому слалося вилискуючись Чорне море; ген-ген в очереті кигикала чайка; сивий його вус вилискувавсь, а слізи одна-повз-одну котились сивими вусами.

Неперемігся таки Тарас. Нарешті поклав собі наважно: „щоб-то не було, піду, довідаюсь-як він там? чи живий він, чи в могилі? а чи мо вже й у самій могилі нема його? щоб-то не стало, а довідаюсь!“ І через тиждень опи-

нівся він у містечку Умані, збройний, на коні, з списом шаблею, боклагом біля сідла, саламахою у казанкові, з набоями й рушницею, з путом тай з иншим причандальлям. Він прийїхав просто до неохайної, закаляної хатинки; невеличкі вікна у йїй, що ледве йїх було видно, забузовані хто його зна й чим; бовдур заткнений ганчіркою, а дах так і вслала горобці; усяке сміття лежало купою на порозі сливе, перед самісінькими таки дверима. З вікна визирала голова жидівчина у чепці з почорнілим жемчугом.

„А чоловік твій дома?“ спитав Бульба, злазячи з коня та припинаючи його біля самих дверей за повід до залізного гака.

„Дома, мось-пане!“ відказала жидівка й туж митнулась, щоб вийти з ківшем пшениці коневі та ступнею пива лицареві.

„Де ж твій Жид?“

„Він у другій світлиці, мось-пане, Богу молицця!“ заджерготала Жидівка, уклоняючись, надто кажучи: „добророго здоровля пивши!“ саме як Бульба доводив ступню з пивом до вуст.

„Зіставься ж ти тутки, нагодуй та напій мого коня, а я піду побалакати з ним на самоті. Я маю пильне діло до нього.“

Це був Жид, свідомий вже нам, на прізвище Япкіль. Він уже опинився озденьки орандарем та шинкарем; убгав у свої руки усіх околичних панів та шляхетчів; виудив потроху усі сливе гроші у йїх, й добре дав себе в—знаки тому краєві. Протягом три милі наокола незісталось ані одній хати, щоб як треба: усе завалювалось й дривніло, усе розпїячилось, і зісталась

йідна тіки убож з злиднями; як після пожежі, а чи або-якої страшної боли, ніб-то з чуми, зпустував, звівся нінащо увесь край. Та як би ще був років з десять попогосподарив там Янкіль, то либонь спустошив десь-би й усе войіводство.

Тарас увійшов у світлицю. Жид, напнувшись білим, але брудним накриттям, молився, та як обернувся,—щоб-то, бач, в останнє зплюнути, як звичайно по своїй вірі,—зирк! аж стоїть по-зад його Бульба. Так і замигтіли на-сам-перед Жидові дьві тисячі червіньців, що обітувано за Тарасову голову; але він посоромившись своєї зажерливости, силкувавсь одігнати від себе повсяк-часну думку про золото, що, як той шашіль, точе жидівську душу.

„Слухай-но сюди, Янкелю!“ загомнів Тарас до Жида, а той почав йому уклонятись й запер сторожко двері, щоб-то їх не вгледів хто. „Я зарятував тобі життя, бо були б розірвали тя, як пса, Запорозці, теперки твоя черга usługувати мині!“

Жидів вид узявсь брижжами, мов кислиці зкуштував.

„Яку ж послугу, мось-пане? як що така, що можна вно зробити, то чому й не тее?“

„Некажи мині нічого. Вези мене просто у саму Варшаву!“

„У Варшаву?! як це, пане, у Варшаву?“ спитав Янкіль, та здива аж брови й плечі підвело йому.

„Не кажи ти мині нічого! Кажу ж тобі: вези мене простісінько у саму ту Варшаву, тай край! Щоб там аві було, а я жадаю ще раз його побачити, хоч йідине слово промовити йому?“

„Кому ж це. мось-пане?“

„Йому, Остапові, синові моему?“

„А хіба пан не чув, що вже...“

„Знаю, знаю, усе добре знаю; за мою голову дають дьві тисячі червіньців. Знають же ж вони дурні йїй ціну! Я п'ять тобі тисяч дам! Ось на тобі дьві тисячі зараз (Бульба висипав з калитки дьві тисячі червіньців), а решту поворітьма!“

Жид ухопив мірщій рушник тай покрив червіньці. „Ай гроші! от так гроші! славна моніта!“ казав він, вертячи у руках один червінець та спитуючи на зубах. „Десь той чоловік, що потрусив йому пан кешеню з такими червіньцями й години не жив на світі, адже ж так? десь побіг мірщій до річки тай втопився там після таких гарних червіньців, далєбі, так!“

Я б не клопотав тебе, як би не тее, я б сам втрапив до Варшави; але ж мене можуть пізнати, то й зляпають, трикляті Ляхи, бо я не митець на вигадки; а ви, жидова, на те вже й рожденні! Ви хоч чортові, то підпустите туману; на що инче ви не тее, а на вигадки—не взяв вас кат—митці! так ось чого я й прийїхав оце до тебе. Та й у Варшаві теж я сам йїден нічого не з'орудую. Ну, Янкелю, так оце зараз запрягай віз тай вези мене!“

„А пан гадає собі, що так просто узяв, застріг шкапу тай гей, но, куца! бодай тобі хвіст відпав! Пан міркує собі, що можна так, як оце є, або-як, хоч і не-сховаєш—байдуже! можна везти пана?“

„Ну, так ховай, ховай у порожню кухву, чи що?“

„Ай, вейзмир! а пан гадає, що можна його сховати у кухву? пан не зна хіба, що кожен собі погадає, що в кухві горілка?“

„Ну, то що? то й хай собі гада, що горілка.“

„Як це? хай гада, що горілка? хіба такечки можна?“ заджерготав Жид, тай ухопив себе обома руками за пейси, а далі й обидві руки до гори зняв.

„Ну, чого ж ти жахаєся?“

„А пан хіба не зна, що Біг на те й создав горілку, щоб йійі кожен куптував? там все ласуни: шляхтич бігтеме верстов п'ять за кухвою, тай продовба дірочку, то зараз й побаче, що не тее, це не горілка тай погадає: те-те-те! жид не повезе порожньої кухви: мабійт тута є що-сь? Злапати жида, з'язати жида, одібрати усі гроші у жида, засадити жида в арештарню! Бо все, що ані є погане, усе обуреця на жида; бо жида кожен за пса вважає, бо така думка, що він вже й не чоловік, як жид.“

„Ну, так покладь мене у віз з рибою, чи з'яким там бісом!“

„Не можна, мось-пане, далєбі, не можна; бо по всій Лядчині люде теперечки усі, як цуцики, голодні: і рибу порозкрадають, й пана нагибають!“

„Так вези мене хочень на чортяці, тіки вези, будь ласкав!“ проказав Тарас.

„Чуйіш пак, мось-пане, чуйіш!“ заджерготав Жид, підсунувши закавращі та підходяючи до його з розставленими руками. „Ось що зробімо. Теперечки усюди будують гарди та замки; з Німєтчини поприїздили хвранцузькі інженіри, отим-то шляхами везуть багацько цєгли

й каміння. Най пан ляже на спід у віз, а зверху я закладу цєглою. Адже пан дужий, то й сількось, як буде трошки важкєнько, а у возі на споді я зроблю дірочку, щоб годувати пана,—адже добре?“

„Що хочь роби, тілко вези, пробі вези!“

Через годину виїхав з Умані віз з цєглою, запряжений у дві шкапи. На одній сидів тичиною Янкіль, й довгі, кучиряві пейси, висячи зпід жидівської ярмулки, маяли раз-по-раз, як він підплигував на коні, довгий, мов тая верства край дороги.

XI.

За тих часів, як діялась оця давня річь, по гряниці ще не було коморь з коморниками та трусіями, що є вони грім страшенний розмисливим людім; тим-то кожен, що хотя, віз. Як що инколи хто й зважувавсь трусити, то трусіня це робив на свою волю й голову, на втіху собі, найпаче як що на возі була сквапна річь, а надто як ще й своя рука-владика була незрадлива тай непорожня, як до чого дійдеця. Алеж на цєглу ніхто не поквапиця, а через те без жаднойі причини виїхали вони просто через здебілшу міську браму. З свого тісного закамарку Тарас тіки й чув, що галас, торохнєчу, гукання хурманьске тай годі. Янкіль, підплигуючи на своїому куцому та порохом припалому огереві, зробивши кілька крьоків, повернув у темну вузєньку вуличку, що звалась—кальна або жидівська, бо тутки справді сливе з усійі Варшави кублилась жидова. Ця юличка дуже скидалась на розгребений смітник обіч з свинячим багновищем. Дєсь й сонцеві гідко, аж моторошно було зазирати у цей рай

жидівський, та таки й справді ніколи воно сюди не зазірало. Прикро почорнілі дерев'яні хати з багатьма жертками, протягненими з вікон, ще надто прибілшали мороку. Десь-не-десь червонів проміж їх мур, але й той сливе весь заялозивсь і став прикро-чорний. Тільки інколи угорі повапнена частка муру, понімаючись сонцем, так сяла біло, що и дивитись було ніяково. У цім райі такі були дива, що й геть-то! Ось зграя кучирявих жидинят закаляних, обірваних, засмічених лементує багначись, як поросята, на улиці; жертки через улицу з однієї хати до другої покладено, що ледве-ледве верховець не досягне їх рукою, а на жертках гоїдаюцца жидівські панчохи, пилюшки, куденькі штаньці й курена гуска; ажонде з потрухлого вікна визира гарненька жидівочка, завірчена ганчіркою, цяцькованою закаляними бусами. По хатах бовдури, чи димарі, що ще, бацця, як світ у тьмі пробував, обмазувано їх, тай доси, манячили чорнявії, півбока-луплені, схилившися набік. Улиця ще надто була заквічана ганчірками пахучими, лускою, усяким черіп'ям тай усякою трупішню. Он ба! ціла могила сміття пахоцями подихає, лізучи у хату. Отака, мовляв чепурість! Жоден, чи мав яку негідь, усе шпурляв на вулицю-хай смакує, любуючи, прохожачий до несхочу. От де опинився Бульба. Рудий жид з ластовинням, як сороче яйце, виткнувшись з вікна, заджерготав до Янкеля по своїй невторопній мові і Янкель зараз завернув у один двір. Улицею йшов другий жид, зупинився, почав теж й собі з їм джерготати, а як на останне Бульба випростався зпід цегли, то вздрів, що три жиди лементували, як за пейси не вчепляцця один одному. Янкель

обізвавсь до нього з такою річчю, що, мовляв, воля його буде вволена, що Остап сидить у міській арештарні, і хочень важко дуже підмовити вартових, але ж він сподіваецця, що можна буде побачитись йому з Остапом.

Бульба з трьома жидами увійшов у хату.

Жиди знов зачали джерготати, що й з стонадцятма головами не второпав би їх мови. Тарас позирав то на того, то на другого. Дивлячись на Тараса можна було зараз постерегти, що його що-сь дуже зтурбувало: як от у глупу ніч чорну хмару вмент роздере й осяне блискавиця, то отак само хмурний, невзрушний вид Тарасів враз вияснився, в мить осяла його яка-сь непевна надія, ота невмеруца надія, що в зле-тяжкій притузі завітає на хвилину до чоловіка, підперає його, що як припаде йому, мовляв, хоч в стовп головою. Старече серце Тарасове аж наче одмолоділо, дужче заколотилось.

„Ой уважте й зважте, Жидова, ось оцю річ!“ загомонів Тарас, аж дух йому займавсь. „Ви усе на світі зможете зробити! викопаете, хоч з пня моря, то викопаете! тай приказка давно вже про вас склалась, що жид сам себе вкраде, коли захоче вкрати. Визвольте мні Остапа мого! прибіріть способу відбігти йому бісових яретичих лап. Ось Янкелеві я обіцяв дванадцять тисяч червінців-я додам по верх цих ще дванадцять, усі, які у мене ані є дорогі кубки й срібло, й злото закопане, хату й останню лахманину запродаю, і умовлюсь з вами на весь мій вік, поки й життя мого заїде, щоб усе, усяку вою ову здобичь спіл з вами дуванити.“

„Ой не можна, коханий паноченьку, присяй-Богу, не можна!“ промовив зітхнувши Янкель.

„Ні, не можна!“ додав другий Жид.

Усі три Жиди один на одного ззиралися.

„Чи піймав, чи ні піймав, а потюкати можна!“ вимовив третій, боязко позираючи на отих двох. „А може Біг нам допоможе!“

Усі три Жиди заджерготали по-німецькі. Тарас як ні на сторочував вуха, а нічогісінько не зміг відгадати; він чув тіки, що раз-на-раз вимовляли мення-„Мардохай“—тай годі.

„Слухай—но, мось-пане!“ загомонів Янкіль: „треба порадицця з таким чоловіком, якого ще не було насвіті... у-у! та такий розумний, як Салемін, та вже, як що він нічого не вдіє, то ніхто в світі не зробиє. Сиди отуга, ось тобі ключ, та невпускай нікого!“

Жиди вийшли на вулицю.

Тарас замкнув двері та у квартиру дивився на той засмічений жидівський шлях. Три жиди, ставши посеред вулиці, почали завзято джерготати, до їх пристав четвертий, а врешті й п'ятий. Він знов чув, що раз-повзраз вимовляли: „Мардохай, Мардохай! Жиди раз-у-раз позирали все на один край вулицею; як ось край їйї зза деревляної хати виставилась нога у жидівському патиньці й замаяли поли з каптана.“ А, Мардохай, Мардохай! „усі жиди ув один голос гучно заджерготали. Кошавий жид, трохи короччий від Янкіля, але й геть-то брижуватіший, з приздоровенною губою зближився до нетерплячої юрми, і усі жиди один поперед одного хапались щось розповідати йому; а до того Мардохай кільканадцятьма разами позирав на квартиру; Тарас догадався, що зайшла річ про його. Мардохай розкидав ру-

ками, дослухався, переривав розмову, почасти чвиркав на бік та підіймаючи приполи свого каптана, закладав у кешені руки й виймав якісь цяцьки, а через це й виставляв навидолоч свої припогані штани. В—решті жиди зчинили такий лемент, що жид-вартівник мусив подати їм гасло вгамуватись, а Тарас став опасуватись за свою безпеку, але ж згадавши, що жиди не можуть онакше рихтувати як ні на вулиці, та що їх мови й сам гаспед не второпа, він вгамувсь. Хвилин зо дві переогодом жиди вкупі ввійшли до його в хату. Мардохай підійшов до Тараса тай поплескав його поплечі, додавши: „як вже схо-чемо ми, вапечь мось-пане, що зроби, то вже буде так, як треба!“

Тарас подививсь на цього Салеміна, якого ще й не було на світі, тай став трохи діймати віри на теє. Бо й справді можна було через його парсуну поняти трохи віри: верхня губа йому була, сказана ж, страховише, як халява; завтовшки ж такою вона запевне не була зроду, але з якоїсь иншої причини така їй халепа споділась. У бороді цього Салеміна малось тільки п'ятьнадцятро либонь волосин чи що, тай ті з лівого боку. На виду йому було стільки знаків від баталії, що доскочив через своє завзяття, що він запевне забув й лік їм тай звик вважати їх за родимі плямина.

Мардохай вийшов з хати вкупі з своїми побратимами, дивом дивуючими на його примудрість. Тарас зостався на самоті. Йому було тепер якось ніяково, як ще й ніколи не припадало; вперше зроду-віку він чогось полохавсь, чогось тіпавсь. Він вже тепер був не той, колишній, непереважний, запеклий, твердий на вдачу, як

то кажуть—огнений чоловік, а став легкодухий, млявий. Чи шелесне що, чи виткнеця край вулиці незнайомий парх, то й жахнеця, не знати чого й що. Отак перебув він цілісінкій день; не їв, не пив, а ні на хвилину не спускав очей з квартирки на улицю. На решті вже пізно у вечорі появили очі Мардохай та Янкель. Тарасові й у грудях похолонуло. „А що, як? чи пошастило?“ спитав він не терплячи, як дикий кінь.

Але попереду, аніж стали вони на силі відказувати Тарасові, він постеріг, що Мардохай збувся вже й останнього пейса, що хоть й геть-то неохайно, але все ж таки обідцем звивався з-під ярмілки. Знати було, що він наваживсь був що-сь казати, але насплескав такої нісинитниці, що Тарас нічогісінкю не второпав. Теж і Янкіль що-сь раз-у-раз притуляв руку до вуст, буцім його мурдувала остуда.

„Ой коханий, мось-пане!“ промовив Янкіль: „тепера овсі не можна! далєбі, не можна! такий поганий люд, що йому треа на самісінкє тїм̄ья наплювати. Ось і Мардохай теж скаже. Мардохай таке робив, якого ще не робив ані один чоловік на світі-от що! але незавгодно Богові, щоб так сталось. Три тисячі війська стоять-от що! і завтра їй усіх будуть страчувати.“

Тарас подививсь Жидам в вічі, але вже не брала його нетерплячка й гнів.

„А як що пан бажає побачитись, то завтра тра зараненька, щоб й сонце ще не зіходило. Вартові згодні і їйден левентарь обіццяв. Тіки хай їм не буде на тїм̄ світі щастя-ой вейзмир! що то за ненайсний люд! о, о, який зажерливий! і поміж нами таких нема. П'ятьдесять червінців я дав кожному, а левентареві.....“

„Добре, добре! веди мене до його!“ промовив Тарас наважно. Млявість, що була поняла його, як роса, опала й перша міць знов привернула до його. Й почувсь Тарас знов на силах. Він згодивсь на вигадки Янкеля—передягтись навітнім чужоземнім грапом, що ніби-б-то прийїхав з Німещини, за-для чого пронозуватий жид вже й убрання припас. Світ вже окрила нічь. Господарь, отой, свідомий рудий жид з ластовинням, витяг слабкий матрац, покритий якою-сь рогожою тай послав його Бульбі на лаві. Янкіль ліг долі на такому ж матрацові. А рудий жид, випивши невеличку чарку якої-сь настойки, скинув каптан, та отак, надто в панчохах та черевиках, скидаючись на курчя, подибав з своєю жидівкою у що-сь таке, як наче шахва. Пара жидинят, мов хатні собачата, лягли долі біля тїї ж шахви. Але Тарас не спав; він сидів собі нерухомо, помалу торохтячи пальцями об стіл та смоктав люльку, пускаючи дим, від котрого жидюга аж чхав зпросонку, ховалючи у ліжник свій ніс. Ще тіки лєдві заворіло, а Тарас вже й штовхнув ногою Янкеля.

„Вставай, жиде, та давай грапське убрання!“

Міттю одягся він; начернив вуси й брови, натяг на тїм̄ья невеличкий темненький шличок, і ані хтоб з найзнайомийших козаків не пізнав би його. З виду здавався він у діб, як тридцять п'ять років, небілш; червоновидий, як молодий, а шрами йому на виду удавали з його орударя. Убрання готованє дуже пристало йому.

У місті усе ще спало. Ще ни одна крамарьська людина не швендяла містом з ступкою. Бульба з Янкелем прийшли до будища, що удавало з себе сидячу чаплю. Воно було низьке та широке, озійне й вже почорніле; з

одного його боку витикалась, ніби шия чорногузова, довга та вузька бабуга, а поверх її стирчав шматок даху. Озія ся багачко де-запо справлялась. Ся будівля мала у собі казарми, арештарню й криминал. Вони, ввійшовши в ворота, опинились серед й геть-то просторої хати, чи підсіння. Мало не тисяча чоловіка спало там покотом. Просто були низенькі дверці, а біля їх сиділо двоє вартових, гуляючи у якого-сь грання, що один одного бив двома пальцями по долоні. Вони не дбали на їх, та вже як Янкель промовив: „це ми, чуєте, мось-панове, це ми!“ то тоді тіки повернулись головами.

„Ідіть!“ промовив йден, однією рукою двері відчиняючи, а другу підставляв товаришу бити.

Далі пішли вони темними та вузькими сутками тай прийшли знов у таку ж само простору кімнату, як і перша, з невеличкими під стелю віконьцями. „Хто йде?“ загукало скількоро голосів, і Тарас вздрів чи-мало збройних жовнірів.

„Нам наказано нікого непускати!“

„Це ми!“ гукав Янкіль: „далебі, ми, мось-панове лицарі!“ Але ніхто не вважав на тее. На щастя нагодивсь який-сь черевань: по всьому було знати, що був він старший, бо дуще від усіх лаявся.

„Ясновельможний пане! та цеж ми; адже ж ви уже знаєте нас; ось й мось-пан грап дякуватиме!“

„Пустіть, сто бісів вашій мамі! та білш нікого не пускайте! Щоб ніхто шабель не скидав з себе — чули? та щоб долі не барліжились!“

Щодаліще загадував той черевань, прочане нечули. „Це ми, це я, це свої!“ казав Янкіль жодному, хто стрівавсь.

„А що ж, теперенька можна?“ спитав він одного вартового дійшовши на-решті краю суток.

„Можно; тілко запевне незнаю, чи пустять вас у саму арештарню; бо тепера нема вже Яна, замість його другий“, відказав вартовий.

„Ай-вей!“ заджергав Янкіль: „це погано, коханий мось-пане!“

„Веди далі!“ промовив наважно Тарас. Жид послухався.

Біля дверей арештарні, котрі стікалися вгорі штилем, стояв вартовий, який-сь прудивус, гайдук тривусий. Верхній вус заходив йому аж за вуха, середульший наперед випнувсь, а спідній звис до низу; по вусах він дуже скидавсь на ката.

Жид зігнувшись в три погібелі та боком сливе підійшовши до цього прудивуса, проказав: „Ваша ясновельможність! Ясновельможний мось-пане!“

„Се ти мене, жиде, так величаєш?“

— „А вас, ясновельможний пануню!“

„Гм!... а я просто гайдук!“ промовив прудивус з повеселілими очима.

„А я, Бігме, гадав собі, що ви-сте сам пан войвода! Ай, ай ай!...“ До цього Жид й головою закрутив, надто й пальці розставив „Ой вейзмир, який вид величний! Далебі полковник, як є полковник! от якби ще, ще трівьки, на палець додати, то й овсім полковник, присяй-Богу, так, ясний полковнику! Треа б пан посадити на огиря, та такого прудкого, як муха, тай най муштрує жовнірів! далебі, правда, можний пане полковнику, — от що!“

Прудивус підпругив спіднього вуса, а очима зовсім таки весело дививсь.

„Сказано—люд войовий!“ задзижчав знов Жид. „Ох, вейзмир! що за люд прихороший! пружечки, гудзички і... так і сяють, як сонце; а паньки, як тіки забачуть де войових.... ой-вей!“ Жид знов покрутив головою.

Тривусий прудивус з таких речей напрутив верхнього вуса й процідив щось кріз зуби, наче заіржав.

„Проша, ясновельможний мось-паночку! ви такий прихороший паноченько, будьте ласкаві, usługуйте ось оцьому панові грапові!“ промовив Жид: „ось пан князь прийїхав з чужої землі та хоче подивитись на козаків: вони ще зроду не бачили, що то воно є за люд такий ті козаки.“

Що чужоземне вельможне панство завітало у Лядчину—світова річ. Його занажувало сюди подивицця на цей сливе пів-азійський кут Європи. Бо Москівщину та Україну вважали вони за азійські країни. Тим-то й гайдук, низько вклонившись Тарасові, мусив звичайно примовитись за козаків:

„Прошу вас, вельможний мось-пане!“ казав прудивус: „вібачайте, я не знаю, чого се вам так забাগлося на йїх подивицця. Це собаки, пся крев, а не люди! тай віру вони собі мають таку, що кожен ню зневажає.“

„Та брешиш ти, яретичий сину!“ грімнув Бульба: „сам ти собака, мерзена гадино! Як ти насмів казати, що нашу віру зневажають! Це вашу кателицьку, яретичу віру поневажають, недовірку клятий!“

„Е, так от що воно!“ проказав гайдук: „знаю ж я тепер, пане-брате, що ти за птах еси! ти сам бачу з тих, що сидя' отут у мене! Тривай же, ось я гукну сюди наших!“

Збагнув Тарас свою необачність, алеж досада та упертість заважили йому добрати способу як би йїї залагодити. На щастя Янкель туж мить підпустив туману.

„Ясновельможний пане! Чи то ж можна, щоб грап та був козак? А Як би він був козак, то деб він добув таке убрання, таке важне обличча?“

„Кажі собі!“ й гайдук вже роззяпив був свою широку вершу, щоб гукнути.

„Ваша крулевська ясновельможність! Мовчіть! питьте! питьте, Бога ради!“ задзизчав Янкіль, „цитьте! ми вже вам позолотимо так, що ви й ніколи ще й не бачили як, от як! Ми вам два червіньці дамо!“

— „А тож! два червіньці! два червіньці за—для мене не варт нічого! я голієві два червіньці даю за те, що тільки пів бороди миві виголе. Сотню червіньців хіба даси, жиде!“ сказав прудивус тай підкрутив верхнього-вуса. „А як не даси сотні, зараз гукну, псявіро, далєбі, гукну!“

„І навіщо ж-так багацько!“ вимовив жалїбно зблїдий Янкель, разшмаруючи калитку. Але щастя його, що у калитці не було більш, та що гайдук за сотню не знав ліку.

„Мось пане, мось пане! ходімо мірщій! Бачте, який тут поганий люд!“ промовив Янкель, постерїгши, що гайдук перебірав на долоні червіньці, ніби шкодуючи, що не заправив білш.

„Щож ти, гайдуче, бісове кодро!“ грімнув Бульба: „гроші узяв, а пустити й гадки чорт—має. Ні, ти повинен пустити, коли гроші узяв—не маєш права не пустити!“

„Ідіть, ідіть до дїдька! а то зараз подам гасло то вас ту й..... Тїкайте, кажу вам!“

„Мось пане, мось пане! ходімо, далєбі ходімо! Цур ім!-хай їм приведжудця таке, що плювати треба!“ лементував бідолашний Янкель.

Повагом, поникши головою, повернувся Вульба, тай пішов собі на відвороть, а за їм з докорами Янкіль, котрого жаль гриз при згадці, що марне занастив червіньці.

„Ї на що було займати? Хай би собі, хамське кодро, лаявся. То вже такий люд, що не можна обійтись йому без лайки! Ой вейзмир! яке щастя Біг дає людім! Сто червіньців за те тіки, що прогнав нас! А ми, безщасні жиди: нам ї дейси обірвуть, ї з пики таке зроблять, що ї глянути не можна, таке зроблять; а ніхто не дасть сто червіньців. Ох-вей-змир, Боже наш милий!“

Але сая невдача вразила білш Тараса, бо йому з ейї аж очі жеручим поломьям палали.

„Ходімо!“ проказав він зразу, ніби стрепенувшись: „ходімо до майдану! Я жадаю бачити, як його мурдуватимуть.“

„Ой мось-пане! На що туди йти? Не йдімо краще! ад-жеж ми цим нічого не вдіємо!“

„Ходімо!“ промовив Тарас наважно, і жид, як нянька, поплентавсь слідком за ним зітхаючи.

Того майдана, що на йому мусила бути страта, не важко було знайти: люд ринув тудою звідсіль. За тодішнього темнаго, жорстокого віку страта сая була саме здебільша дивоглядь, не тілки простацтву, а ї усьому панствові. Безліч бабів найпобожних, тисьба дівчат та молодиць саме найжахливіх, котрим після того дива ввижались цілу нічь покрівавлені толуби, та що з просонку

репетували навзаводи. мов причинні, оджеж не цуралися тійї дивогляді. „Крий, Мати Божа, які муки!“ галасало багацько де-яких, тримтячи, наче з пропасниці, та затуляючи очі ї одвертаючись, алеж иноді простоювали ї за надто. А инчий то ї вершу роззяпе ї руки простяг, десь приміг би, бач, скочив усім на голови, щоб відти пильнувати видніш. Он ба! зміжи гурту дрібноголового люду витикавця засмальцьована пика різницька, пильнуючи тую страту, яко тімаш у цій справі, та розмовляє з слюсарем, взиваючи його кумом, бо в свято напиналися у-в одній корчмі. Инші ж завзято гомоніли, а инякі у заклад пішли навіть; алеж більш було таких, що на весь світ тай на усе, що там на світі ні спричиниця, дивилися, пальцем у носі коперсаючи, далі свойейї губи нічого не бачучи ї не знаючи. Посам-перед, біля самих прудивусів, що тоб-то була міська гвардія, стояв молодий шляхтич, чи, бацця, тіки подобний до шляхтича. у воцяцькім убранні; він нацупив на себе усе, що мав, а на квартирі зісталась одна тіки дрантива сорочка та чоботи — шкарбани. Два маневькі ланцюжки висіло йому на шийї з яким-сь дукачем. Стояв він з Юзею коханкою своею, раз-на-раз озираючись, щоб-то хто не покаляв їйї шовкового плахїття. Вія їйї усе до крихти розжував, так що вже більш вічогісїнька не можна було додати. „Ось оце, шаночко, Юзю,“ казав він: „увесь люд, що ви, здорові, вашими оченьками бачите, посходивсь, щоб подивицця, як будуть страчувати шкодників. А ось отой, голубко моя кохана, що ви бачите, держе сокиру у руді, та инший штрумент, ото кат, отой саме страчуватиме. Та як візьме злочиньця на колесо, та як зачне ї инші муки

Йому чинити, то шкодник ще живий буде, а як зотнуть йому голову, то він й умре, отцо, серденьтко мое. По-переду репетуватиме на все горло та пручатимецця, а скоро зотнуть йому голову, тоді вже йому не можна буде ані кричати, ані пити, ані їсти, через те саме, моя лялечко, що в його вже більш не буде голови.“ А Юзя усе оте пильно слухала жахаючись. Дахи позасідав люд. З кватирок визирали які-сь поторочі з вусами та у чому-сь схожому на чеpecь. На ганках, під балдахинами сиділо вельможне магнатство. Ясна панна, сяючи як той сахарь білий, сміючись держалась гарненькою рученькою за побічницю. Ясновельможна сита панова сиділа позираючи згорда. Хлоп у блискучому убранні з вильотами розносив по ганкові усяке питиме й їдиме. Почасту чорноока пустовниця, ухопивши біленькою рученькою пундика або садовини, кидала на людей. Зграя голодних лицарів, один поперед одного підставляла шапки, й або—який довготелесий шляхтич, вишчий над усю зграю цілою головою, у злинялім червонім кунтуші, з почорнілими золотими пругами, перший халав ту милостиню дорогу, за підмогою довгих, мов кісся рук, цілував підхоплену здобичь, притуляв їйї до серця, а далі й клав собі в вершу. Сокіл, висячи у золотій клітці під ганком, перехнябивши на бік дзюба й піднявши до гори лапу, теж й собі з пильна озирав навкруги. Як ось люд зразу заварушився, і усіма сторонами розітнулось: „Ведуть! ведуть! козаків ведуть!“

Козаки йшли без шапок, з довгими чупринами; за часу неволі поросли їм бороди. Йшли вони не жахаючись й не похнюпившись, але поважно, тихою ходою,

згорда виступаючи. Одежа на йїх з дорогого сукна по-дерлася й шматками тіліпалася на плечіх; вони не дивились на людей і не вклонялися. По сам-перед йшов Остап.

На віщо-то почувсь старий Тарас, уздрівши свого Остапа? Що було тоді в його на серці! Він пильнував його зміжи стовпища, очей з його не зводячи. От вони вже зблизилися до стратнього місця. Остап зупинився. Йому першому припадало наложити головою. Зпоглянув Остап на товаришів та знявши до-гори руку, проказав гучно: „Бодай не діждали яритики чути, як страждує християнин! Щоб ні один з вас, миле браття, щоб ані один жадного слова не промовив, страждуючи.“ Це проказавши Остап, зближився до ешахвоту.

„Добре, синку, гаразд!“ промовив зтиха Тарас тай поник до-долу сивою буй-головою.

Кат зірвав з його дрантя; за руки й за ноги ув'язали його у нарочиті станки тай.... Але шкода смутку завдавати читцям, викладаючи оті пекельні муки, те мордування, що десь-би й волосся до гори-дуб полізло. Породив бо те мордерство запеклий, закатний тодішній вік,—тоді саме, як чоловік пробував ще життям кривавим та самими вчинками воляцькими і, б'ючися з ворогами, а надто понявшись з чоловічою кривью, так загартувався душею у цій лихій кривавій добі, що й нечувсь на людяність. По дурному де-котрі, що були одмінки за тих запеклих часів, опір ставали на тійї окари люті; але таких чулих душ було омаль. Марне також король й чи-мало лицарів, освіченого розуму люде, доводили, що закатні карности тіки дужче роздратують україньців, підіймуть

до пімсти всю Україну. Алеж сама зверхність каролевська тай оті думки розумні тямучих лицарів повертались у нівець через розгардіяш та через завзяту сваволю шляхецтва отих дуків орударів, що через свою нерозважність, необачність, дитячу чвань та дурну пиху повернули на глум сейм ляцькій. Усе мордування тее пермагав Остап як велетень. Ані погуку, ніже стогняви не було чути й тоді навіть, як зачали троццити йому сурелі на руках та ногах й як страшевний хруст з-під його кісток почули й далекі з-проміж люду, що стояв мов неживий, а панянки одвертали очі,—то й тоді навіть не вимурдували з його вуст а нічогісінько ж схожого на стогнання, й ані тіпнувсь йому вид навіть. А Тарас стояв мижі люди, поникши сивою буй-головою та згорда підвівши очі промовляв: „добре, синку, гаразд, люба дитино!“

Але як взяли його на остатнє смертенне мордування,—бацця, став він ніби на силах підупадати. Тай повів округи себе очима, Боже ти мій милий! усе незнайомі, усе чужа—чужина, Хоч-би ж тобі або-яка родина доглянула його смерти. Він би не жадав бачити, як ревними слізьми ридатиме його старесенька мати, не бажав би чути, як несамовито голоситиме його дружина, рвучи на собі волосся, та б'ючи себе у біле лоно, розриваючись серцем; ні, він жадав би вздріти тепер твердої душі людину, щоб погожою, розумною річчю підбичував, одволожив його на-смерти. Підупавши на силах, гукнув він з душевної немічі: „Тату! де ти? чи усе ти чуєш?“

„Чую!“ розітнулось тишою, і увесь люд враз здригнувсь. Кілька верхівнів войових метнулись пильно роз-

глежувати люд. Янкіль з переляку став як крейда; та вже як верхівці трохи одйїхали від його, він боязко озирнувся, щоб поглянути на Тараса; аж Тараса наче вода вмила.

XII.

Зорнув Тарас та ще й не йїден. Сто двадцять тисяч козака випурнуло з ним на березі Лядчини. Це була вже не аби-яка мала частина, а чи батова, що ружнялась уся Україна, надміру бо вже стало терпіти людові: знялася того, щоб попінствитись за свое кривне придбання; за зневагу йїї правів та привілля, за поругу над йїї вірою та над предківськими звичаями та установами, за посорому церков, за збиткування, безправья чужоземних панів на Вкраїні, за драчі, за тисности, за Унію, за соромне панування жидівське на християнській землі, за все, чим з давніх-давен осоружилися, огидли Ляхи козацтву,—за все, що з давнього-давня підточувало самостайність України й прибільшало пекельної зненависти у козаків до Ляхів.

Молодий, але твердої душі чоловік, гетьман Степан Остряниця, поводирював усіма незліченними козацькими силами. А біля його сивий Гуня спитний у справі войовій, товариш його й порадник. Восьмеро полковника вело полки козацькі у дванадцять тисяч. Два енеральні осаули та енеральний бунчужний слїдом за гетьманом йїхали. Енеральний хорунжий вів великий войовий стяг; чи-мало корогвів, та прапорів маялося, мріючи долиною; бунчукові товариші несли бунчуки. Багацько було теж й

иншої вельможної старшини полкової, обозної та військових товаришів, й полкових писарів, а за ними ще пішо й кінно батови; кілька було лейстрових козаків, сливе ж стільки набралось й охочих. Відусіль знялись орли сизі—козаки: з Чигрина, з Переяслова, з Батурина й Глухова, з долішнього й горішнього краю Дніпрового, з усіх вершин й островів Дніпрових. Тьма-тем коней та валок возів вистягалось ген-геть степом. А проміж тими-то козаками, з-міжи тих вісьмох полків на вибір, був самий понакрапий й іден полк, а орудував полком тим Бульба Тарас. Усе мало дати йому переваги над усіма: і літа старечі й свідомість у справі войовій, і уміння орудувати, як слід, своїм військом, та й запекліша від усіх зненависть до ворогів. Самим козакам навіть здавалася за надто вже неощажна його лють та жорстокість. Тіки й окари було в його, що паля та шибениця; а чи пораду давав він на військовій раді, то порада його дихала завжде важким духом—стратою.

Шкодà казати про всі ті криваві бучі та про буйні войі, де виявили себе до-стоту казаки, або про те, як розпочалася тая буйна войова річ та якою кривавою тропою велася вона. Свідомо, які бували буйні ті войі на Україні, що як було зчиняцца через віру: нема сили над віру! Непереважна та грізна вона, як тая нерукотворенна скеля. Стоючи осередь моря ярливого й не певного моря по всяк час. З-посеред самісінького пня моря підійма вона до неба місні на віки мури свої, уся зроблена з одного суцільного каміня. Звідусіль йійі видко, тай простісінько в вічі дивицца вона ярливим хвилям—горам повз йійі бігучим. Привелике лихо тому кораблеві,

що натрапе на ню! Трісками розлитицца його вутла снасть, тоне та ламлецца на цурпаліччя усе, що ані є на йому, тяжко жалібнє гукання гинучого люду, ген залунає понад морем, дарма вітер вражаючи.

По рокописах оповідано від речі до речі про те, як утікала ляцька залога з міст, зарятованих козаками; як поперевишували козаки жидів-рандарів, та як не сила була Гетьманові коронному, Миколаєві Потоцькому, стати з великим своїм військом проти цієї залізної сили козацької; та як він позатоплював у невеличкій річці понакрацу частину свого війська, коли козаки, його потуги розшарпавши, пішли за ним навздогінці; та як у невеличкому містечці Полонному облягли його грізними хмарами козацькі потуги, та як він, як пришлося йому прикро, мусив з—під присяги обітувати козакам за короля й за весь уряд республіканьській, вволити їх волю про все та повернути усі стародавні права й привілля. А не такі ж були й козаки, щоб поквапились на тее; знали бо вже вони дуже добре, що то воно таке є ляцька присяга. Тай годі б вельможному Потоцькому красувацца обгирем у шість тисяч, привертаючи до себе очі вельможних паній та завдаючи заздрощів шляхетству; годі б йому баламутити на сеймах, завдаючи бучні бенкети за-для сенаторів, як би було не зарятувало його українське духовництво, що було у Полонному. Як вийшли зустріч козакам усі панотці у яєних ризах золотих, з обхристами та образами, а посам—перед владика у митрі й з хрестом у руці, підхилились усі гуйливими головами, ставши навколюшки та знявши шапки. А ні на кого не вважили б були тоді козаки, й на самого короля навіть;

але проти своєї церкви Христової не зважились опірати тай то таки, що поважали своє духовництво. Згодився Гетьман Остряниця з полковництвом пустити Потоцького, умовившись з їм з-під присяги, zostавити на волі усі українські церкви, що занехаєця давне ворогування, та що не завдаватиміця ані яка кривда українському лицарству. Одним-одним тільки полковник не згодивсь на таку умову. А один той був Бульба Тарас. Вирвав старий жмут волосся з сивої своєї голови тай погукнув: „Ой ясновельможний пане гетьмане, й ви панове полковництво! Чи подоба ж воно отаке не козацьке діло чинити? Гей не діймайте вражим Ляхам віри, бо зрадять падлюки!“ Як же ж полковий писарь подав на листу умову, а Гетьман підписав ню рукою власною, Бульба зняв з себе щирій булат, дорогу турецьку шаблю, з шонакращаго заліза, тай переломив ню як очеретину на двоє, тай шпурнув геть-геть в—ростіч зламки, додавши речі: „Прощайте ж, коли так! Як двом зламкам з цієї шаблі не злучитись знов тай не стати знов шаблею, як відрізаний скибі од хліба не пристати знов, то отакечки й нам, панове товариштво, більш не бачитись на сім світі, хіба вже на тім, що приведе Біг побачитись! Згадайте ж мою остатню річ!“ (На цім слові го́лос йому пішсв горою, якась недовідома сила поняла його—і засмутились усі від пророчих його слів:) „На останку віку згадаєте мене! Гадаєте, що купили-сте собі згоду та тишу, думка, бач, така, що пануватимете? Еге ж, мовляв, пануватимете та тіки онакшим пануванням: здеруть з твоєї чесної, ясновельможний пане Гетьмане, голови шкуру, та начиняють їйї гречаною половою, тай довго бачити-

муть їйї усіма ярмарками! Не вдержати й вам теж, панове, на в'язіх своїх голів! Пропадете у сирій темниці замуrowаними, як що з вас не здіймуть живцем червону сорочку!“

Тай знов гукне—погукне Тарас, до своїх козаків обернувшись: „А ви ж що, хлопці-молодці! Хто з вас бажа полягти своєю смерттю? Не по печах та баб'ячих запічках, не п'яними по-під тинню, біля коршми валяючись, як смердяче падло, а чесною козацькою смерттю, славетною, усім на одній постелі, як молодий з молодого? А м'о, чи не бажаєте повернутись до-дому та у недовірки поперевертатись, підкорчами поробитись, мовляв, перевертнями, та возити на козацьких спинах ксьонзів ляцьких?“

„За тобою, пане полковнику, за тобою!“ згукнув Тарасів полк, а до їйїх попроставало чи-мало й інших.

„А коли за мною, так за мною ж, хлопці!“ промовив грімно Тарас, дуче на очі шапку насунувши, зпильна глянув на останців, та поправившись на коні, гукнув до своїх. „Хай ніхто не дорікає нам дотклыми речами. А нум—лишень, хлопці, гайда в гості до кателіків! Та сее прорікши, торкнув коня острогами, і за їйїм слідом потягся табур у сто віз, а за табуром було богацько козака кінно й пішо; Бульба, обернувшись, погрожав очима решті. тай гнівний був його погляд. А ніхто не зважився зупинити їйїх. Навіч усьому козацтву відходив полк, а Тарас ще довго обертася та все погрожав.

Смутні стояли гетьман й полковники; усі загадалися тай довго стояли мовчки наче тяжке яке-сь віщування налягало на їйїх. Недарма пророкував Тарас. Справди-

лося його слово. Трохи згодом після зрадливого вчинку під Каневим, настромлено гетьманову голову на палю; теж зроблено багатьом що-найпершим з величній старшини козацької.

А що ж Тарас? де він, здоров, повертаецця? Тарас бенкетував собі з своїм полком по всій Лядчині; спалив вісімнадцятеро містечків, та мало не сорок костьолів, і вже був доходив до Кракова. Багацько забив він усякої шляхти, пожакував найзаможніші та шонакращі замки, порозпечатували козаки й порозливали, сторішні меди й вина, що стояли у добрім схові по панських льохах; посікли й попалили дорогі сукна, одежу й усякий потріб, який знаходили по коморах. „Нічого не жалкуйте!“ промовляв тільки Тарас. Не вважали козаки на чорнобривих, біло-персих панянок білолицих: при самих вівтарях навіть не мали вони зарятуватись; запалював Тарас їх укупі з вівтарями. Не одча здіймала з полемья до неба білі, як сніг, руки, жалібно гукаючи, що здаецця земля здригнула-б-ся і трава степом схилила-б-ся до-долу від живого жалю, але не вважали ані на віщо запеклі козаки, а підіймаючи списами по улицах малих їх дітей, шпурляли до їх же таки у полемья. „Оце вам, вражі Ляхи, поминки по Остапові!“ промовляв Тарас. Й отакі поминки по Остапові справляв він у кожному селі, поки лядцьке панове орударство не вважило, що вчинки Тарасові завважували більш, аніж звичне розбишадство, та тому ж таки самому Потоцькому приручило з п'ятьма полками притьмом піймати Тараса.

Тиждень утікали козаки не битими шляхами від жадного наздогону; ледве перемоглись коні, чим дуж ле-

тючи, та таки й вихопили козаків з лиха. Алеж й Потоцький цим разом варт був прирученого йому діла: настиг він козаків на березі Дністровому, де Бульба обібрив собі на відпочинок покинений зруйнований гард.

У березі Дністровому вад самісінькою кручою, видно було від того гарду бурти колишнього валу та кучугури зруйнованого муру. Побита цегла та усякий мусор вслалі тій кручі тімья, що от-от зірвецця й загуде відтіля у Дністер. Озденьки обома сторонами, що припадали до степу, коронний Гетьман Потоцький, обліг козаків. Чотирі дні билися козаки, даючи одсіч камінням та цеглою Але витребили запаси козаки, незмагала вжей сила, та врешті поклав Тарас пронизатись кріз лядцькі лави. Були й протислись вже козаки, пронизали лядцькі лави й, може, ще раз велугували б їм прудкі коні незрадливі, як ось у самому бізі зупинив Тарас коня, гукнувши: „Стривай, хлопці! загубив люльку з тютюном! не хечу, щоб й люлька досталась триклятим Ляхам! Та нахилився, став шукати у траві люльку, невидлучню його товаришку й на морі, й на суходолі, дома й у дорозі. А тим часом набігла зграя ляхів тай схопили його за під-місні плечі. Скинувся був він усим тілом, але ні, не посипалися до-долу, ніб груші, як перве бувало, гайдуки, що зхопили його. „Ех, старість — не радість!“ промовив він, тай заплакав старий місний козарлюга. Але невинна старість: сила замогла силу. Трохи не сорок чоловіка повисло йому на руках та ногах. „А що, піймалася, гав!“ гукали Ляхи. „Тривай же, тепер тра пригадати, якою б його, старого пса, честтю впанувати.“ Тай присудили, з Гетьманського зволення, спалити живцем усим навч.

Тута ж стояло усхле дерево, що верховину розбило йому гримом. Припнули його залізними ланцюгами до стовбура, а руки цвяхами прибили, та щоб звідусіль було видко козака, підняли його вище тай зачали класти під деревом костер. Але не на костер дивився Тарас, мавсь він на думці не про багаття, що прилагоджувались його спекти; а пильнував він, бідолаха, на той край, де давали козаки одстріль Ляхам: йому з високости усе було видко, як на долоні. „Займайте, хлопці, займайте хутчій!“ гукав він на козаків, займайте гірку, ген за лісом: туди вони не доступлять!“ Але вітер не домчав козакам його слів „От згинуть ні за що!“ казав він несамовито тай поглянув низом, де лискав течучи Дністер. З радости козацькі очі аж засяли. Він приздрів, що з—за кушавиткнудось чотирі човни, гузами. Зібрав Тарас всю силу свого голоса тай гукнув гучно на козаків: „Гей, хлопці, до берега привертайте, до берега! Та спускайтесь шляшком соб по-під горою! У березі стоять човни, та усі забирайте, щоб не було наздогону!“

Цим разом вітер дмухнув з иншого краю тай домчав річ Бульбину козакам. Але за таку пораду туж дано йому такого бебеха обухом по голові, що аж світ йому пішов переверти.

Пустилися козаки шляшком по-під горою, а Лях ось-ось за чуба вхопе. Коли дивляцця, аж шляшок путля, у бік заходе тай багацько має осторонь крюків. „Ну, панове, або добути, або дома не бути! Або рибку йісти, або ж на дно сісти!“ Та сее проказавши, на хвилину спинились, як слово мовити, далі попідіймавши карбачі, свиснули, гейкнули—й татарські йіх коні, відбившись

од землі, простяглись, як змії, на-повітря, перелетіли через провалля, тай загули шубовствувши просто у Дністер. Тільки двоє не влучило: загули, сердеки, у провалля, гепнувшись з високости об каміння, тай загинули там з кіньми на віки, не встигши й згукнути навіть. А козаки пливли уже з кіньми та відйазували чайки. Зупинились Ляхи над проваллям, дивом дивуючи на козацький надзвичайний вчинок, що, й як світ сонця, не було чути, спинились виважуючи: чи то й йім плигати слідом за козаками, чи ні. Один молодий полковник, жвавий та палкий, рідний брат тійі ляхівки, що причарувала бідолашного Андрія, не міркуючи довго, плигнув на коні з усійі сили слідом за козаками, але не влучив: трейчі на повітрі перевернувшись з конем, загув у провалля, тяжко гепнувши об гострі скелі. Пошматувало його гостре каміння, счез на віки у проваллі; мізок, змішавшись з кривью, окропив кущі, що по верічних стінах у проваллю росли.

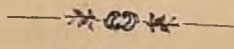
Як очутивсь Тарас від обуха, та поглянув Дністром, аж козаки вже були на човнах й громадили веслами; кулі грядом сипались на йіх з гори, але не добирали мети. Лиснув очима старий отаман зрадівши.

„Прощавайте, панове товариство!“ з високости Тарас гукав козакам: „згадуйте мене, та на тую весну знов сюди прибувайте, та добряче погуляйте! А що, гадове кодло, Ляхи—недолюдки, що, піймали? Гадаєте, що є на світі така річ, щоб йійі злякавсь козак? Постривайте, пристигне час, дізнаетесь, що то вона важе наська праведна віра! Вже й тепер почувуюцця далекі й близькі народе, що постане на Вкраїні свій царь,

тай не буде в світі тійі сили, щоб то йому не підхилилася!..“ А полонінь вже звивався над костром, лизав йому ноги, гадом червоним обвиваючи стовбура... Та хіба ж в на світі таке багаття, муки, така сила, щоб замогла козацьку силу!

Не мала річка Дністер, тай не трохи вона має собі сагів, мілин, ковбань, вирів, густих очеретів, вилискуецця пòверх кришталевий, лунає ген по йому лебедяче ячанья, а пихатий гоголь прудко плине по йому, й тиск бараньців — куликів, лелек, черногузів, чайок та й усякого инчого птаства болоннями по очеретах. А козаки прудко пливли вузькими у два демени чайками, громадчись одностайне; сторожко оплинули міливи, полохаючи птаство та прс отамана свого розмовляючи.

„Полягла козацька голова, як од вітру на степу трава! Слава не вмире, не поляже, лицарство козацьке всякому розкаже! Буде слава славна про-між козаками, по-між лицарями!“

ОБЪЯСНЕНІЕ

нѣкоторыхъ народныхъ словъ.

Абб—який — какой-нибудь, -либо.
Аніжé!—ни мало, ни чуть.
Ба' (сокращ. бач, бачиш)—вѣдь; ба',
ні—такъ нѣтъ же, со всѣмъ нѣтъ, —
усиленное отрицаніе—франц. point.
Бѣзпереч-бѣзъостановочно, постоянно.
Батова—отрядъ, рядъ.
Без—відгаду—неустанно.
Безугавний—безпрестанный.
Біг-ме-ей—богу (божба).
Блакиття — лазурь небесная.
Блудити словами—бредить.
Болоння—лугъ надрѣчный.
Боргъ—долгъ.
Бра', бре'—сокращ. брате.
Бран—плѣнь.
Бранникъ, } —Плѣнникъ.
Бранецъ }
Брижжі—морщины.
Буйвік—старый, маститый человекъ.
Бундючный—пышный, великолѣпный.
Бурса—толпа, стадо.
Бурти — холмы искусственные.
Важливий—важный.
Вволити волю—удовлетворить желаніе, исполнить приказаніе.
Вѣлетень—исполнить.
Верхівень } конный, вѣдокъ, верхо-
Верховець } вой.
Відскородити—отплатить, отомстить.
Вивіршувати—исполнять, совершать, заканчивать.
Вигран—органъ.
Видей—вѣроятно.
Вимовлятись—отговариваться.
Випадок—случай.
Випростатись—освободиться.
Вир—водоворотъ.
Вмент, вміть—вдругъ.
Вмити—унести (наче вода вмила).
Воліти—лучше желать, предпочитать.
Воротаръ—дворникъ, привратникъ.
Вой—война.
Втручатись—вмѣшиваться.
Ганебний—безчестный.
Гармата—пушка.
Гасло—сигналъ
Гидувати—питать отвращеніе.

Голінний—способный, удалий
Горілиць—вверхъ лицомъ.
Горішний—лежащій вверху, (относительно мѣстоположенія.)
Горініж—вверхъ ногами.
Горлом карати—казнить смертью.
Черногуз—(лелека тож)—аистъ.
Гострогляд—водка.
Грече—прилично.
Громадитись—грестись.
Гузъ—корма.
Гурт—много (ане гурт-то грошей—а не очень—то много денегъ.)
Гуртуватись—соединяться, совокупляться вмѣстѣ.
Гашовка—двѣичій головной уборъ.
Гедзь—оводъ (гедзя завдати—раздражить, раздражить).
Герувати—управлять.
Гратчастий—рѣшотку имѣющій, рѣшотчатый.
Дати на вішки—дать предчувствовать, предузнать.
Демен—руль.
Дерешуватий—пѣгій.
Десь—вѣроятно.
Ділуванія—заборъ.
Дільніца—удѣль.
Дивоглядъ—предметъ для созерцанія, любопытства.)
Дивний—странный.
Дивница—диво, удивленіе.
Дитинство—дѣтство.
Джегиръ—фатъ, вертлявый.
Домонтаръ—домосѣдъ.
Дранья—порванная одежда.
Дривніти—ветшать.
Дозвілья—приволье.
Докбиче—непримѣнно.
Долі—лицъ—липомъ къ землѣ.
Долішний — лежащій внизу, (относительно мѣстоположенія.)
Дурновати—бездѣйствовать.
Духовництво—духовенство.
Духовницького роду—духовнаго званія
Жага, жадоба—страсть, сильное желаніе.
Жаден—жадный.

Жадний—ни одинъ, каждый.
 Жакувати—грабить.
 Жаритись—быть яркимъ.
 Забагтись—захотѣться.
 Заважний—грузный, тяжеловѣсный.
 Завиття—шарфъ.
 Загад—приказъ.
 Завзято—азартно, горлчо.
 Завзяття—доблесть, храбрость, мужество.
 Завинити } —задолжать.
 Завиновати }
 Загартувати—закалить.
 Закатний—свирѣпый.
 Загнутби—искривленія, зигзаги.
 Залюга—гарнизонъ, засада.
 Замогтй—перемочь, осилить.
 Запеклий—жестокій.
 Засмітити—засорить.
 Заставка—преграда.
 Затято—уорно.
 Захисник—защитникъ.
 Зашаритись—покраснѣть.
 Збагнитуватись (отъ багнѣ) загрязниться, испортиться, погубить себя, очерниться.....
 Збентѣжений—смущенный, озадаченный.
 Збирка—зборище, кружокъ.
 Збляклай—поблекшій.
 Збуряковити—побагровѣть.
 Зваблйвий—привлекательный, обольстительный.
 Зважити—взвѣсить, рассудить.
 Зважитись—рѣшиться.
 Звѣрхність—верховная власть.
 Звѣлитись—согласиться, изъяв. волю.
 Згубний—губительный.
 Здібний—способный, гожей.
 Здорѣжитись—устать отъ дороги.
 Зйдень—сѣдненіе.
 Зламок—обломокъ.
 З—маленькости—съ младенчества.
 Знебашки—неожидано, вдругъ.
 Зорнути—вынырнуть, всплыть.
 Зпня моря—со дна моря.
 Зпбтеньга—изподтишка.
 Зтяжений—изнуренный, истощенный.
 Зусилля—подвиги.
 Зчутити—услышать.
 Зяти—зять.
 Истинвий—свѣдомый.
 Курений—капчонный.
 Кульбака—сѣдло, лука у сѣдла.
 Кужелити—клубиться.
 Кружина—окружность.
 Крамбой—гамъ, стугъ.

Крак—кусть.
 Кравчина—отрядъ.
 Крив-би—сохранилъ Богъ.
 Кошавий—худощавый.
 Котляр—мѣдникъ.
 Корч—судорга.
 Корякуватись—корчиться судорожно.
 Користивецъ—користолюбець.
 Колотнеча—битва, драка, схватка.
 Ковбаня—бездна, причина.
 Кѣнче—непримѣнно.
 Клинтух—клеитухъ.
 Клекотнява—шумъ, гамъ, хлопотанье.
 Кіся—ручка у косы.
 Кіля—возлѣ.
 Кібитливий—способный, богато-одаренный силами духовными.
 Кептство—насмѣшка, издѣвательство.
 Келеп—алебарда.
 Квадрѣвий—квадратный.
 Карунки—карнизы.
 Карбований—рѣзной.
 Карбач—нагайка.
 Ладѣн—готовъ, радъ.
 Ладівниця—ладунка, патранташъ, пороховница.
 Ластовиння—веснушки.
 Лахманй—лахмотье, платье.
 Лѣгурно—медленно, хладнокровно.
 Лѣдві-не-лѣдві—едва-едва.
 Ліжко—ложе, кровать.
 Ліжник—одѣяло.
 Личкуватись—маскироваться, показывать видъ.
 Лишити—спускать, уступать, оставд.
 Любувати кою и на любоваться.
 Люданий—какъ прилично быть. чело-вѣку, гуманный (?)
 Людлчй—человѣчій.
 Лягма—ночное время для сна.
 Мамй—маменькинъ сынокъ.
 Маслакуватий—костистый.
 Ма'ть—(Сокращ. — мабу'ть) вѣроятно, должно быть.
 Майталати—отъ вѣтра виться, разиваться.
 Мѣсник—мститель.
 Мідняк—котель мѣдный.
 Мідина—стѣвль, мѣлководье.
 Міло—мѣлко.
 Мішма—смѣшано.
 Міттю—вдругъ.
 Милодан—дорогой сердцу, предметъ любви.
 Мисюрка—кольчуга.
 Мйтиць—искусный.

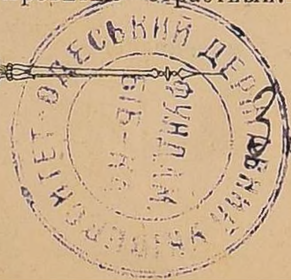
Млывий—слабый, вялый, безсильный.
 Мо'—(сокращ.—може) можетъ быть.
 Мову умкнути—отнять рѣчь,—языкъ.
 Молодик—молодой челоѣкъ.
 Мотуз—арканъ, канатъ, веревка.
 Мусьовитий—изобрѣтательный.
 Набой—зарядъ.
 Наважно—рѣшительно.
 Навітній—завзій, захожій сторонній.
 Навіворотъ—на обратномъ пути.
 На-віч—предъ глазами.
 Навидолоч—на видъ.
 Наскрузі—оазъ ущерба луны.
 Настйритись—опротивѣть.
 Натякати—намекать.
 Нащадок—потомство.
 Недотйркливий—щепетильный недо-трога.
 Неохайний—неопрятный.
 Несамовито—отчаянно.
 Но—частичасоотвѣтствующая рус.-ка.
 Новітній—новый.
 Нудъ—томленіе.
 Обергом—кругомъ.
 Обір—избрание.
 Облшити—оставить, прекратить.
 Обмил—ошибка.
 Оболюки—небесная лазурь.
 Обрѣба—обдѣлка.
 Огар—обгорѣлый.
 Огйда—отвращеніе, предметъ, возбуж-чув. отвращенія.
 Одвильжати—сдѣлаться мягкимъ, свободнымъ.
 Озволити—освободить.
 Озія—огромное зданіе.
 Оканъ—имѣющій большіе глаза.
 Спал—розгоряченное состояніе, пылъ.
 Опалчитись—розгорячаться.
 Опір стати—противостоятъ, сопротивляється....
 Опит—распросъ.
 Оруда—власть, управление.
 Осилнити—войти въ силу.
 Оскалка—осколокъ.
 Ослинутись—пройти молвой, пронестись слухомъ.
 Остроги—шпоры.
 Охлди—слабѣть.
 Очертом } во кругъ.
 Очертою } кругомъ.
 Очманя—угорѣлый; назойливый чело-вѣкъ.
 Панѣва (соб.)—баре.
 Пах—запахъ.
 Пендель—кисть у живописцевъ.

Перевага—побѣда, перевѣсъ.
 Передестник—обольститель.
 Перенятись—исчезнуть, уничтожиться.
 Перечасувати—переждать.
 Перѣйма—промежутокъ.
 Пестування—нѣжба.
 Пестун нѣженка.
 Пещеній—нѣжный, изнѣженный.
 Підсіння—крытый постоялый дворъ (Правобер).
 Піля—возлѣ.
 Пітьма—тьма, мракъ.
 Піягувати—отдыхать.
 Питимаа матінга—родимая кормилица.
 Пічкур—кочегаръ.
 Піхва—ножны.
 Плохута—смирнякъ.
 Плямино—пятно.
 Побічниця—перила.
 Побічній—боковой.
 Шовпнений—выштукатуренный.
 Пѣвід давати—предводительствовать.
 Поворітьма—на обратномъ пути.
 Позастаровлювати—позакладывать.
 Подейгувати—поговаривать.
 Подія—вліяніе.
 Подимне—подать отъ дыма.
 Поквалитись—польститься.
 Понягтись—сродниться, привыкнуть.
 Попім(н)ствитись—отомстить, удовле-творить чувству мести.
 По-при—мимо, возлѣ.
 Порівці—отрывочно.
 Поріднл—отродіе, поколѣніе.
 Підстать—поле, поприщѣ, арена дѣ-тельности.
 Потороча—привидѣніе.
 Потуга—войска.
 Похилый—склонный, наклонный.
 Похмурый—суровый.
 Почоломкаться—поздороваться цѣлу-ясь.
 Підтк, —чок—потокъ.
 Почування—чувство.
 Пошипки—шопотомъ.
 Пред-сій—предъ этимъ бывший.
 Прігма—въ глаза, глазъ-на-глазъ.
 Привіляля—привилегія.
 Прйголова—изголовье.
 Приконѣчка—конецъ.
 Прикро—совершенно; прйтись при-кро—быть въ крайности.
 Примирятись—пріцѣливаться.
 Припадати—прилегать, соприкасаться.
 Присясто-Боже } ей Богу (божба).
 Присяй-Богу }

Проз—мимо.
 Проміння—лучи.
 Проміннястий—лучезарный.
 Простацтво—простой бытъ, чернь.
 Раз-на-раз }
 Раз-пò-раз } за гаждымъ разомъ.
 Раз-повз-раз }
 Робітній—отъ работы происходящій.
 Розбаглююватись—раздѣлится.
 Розволожити—разобрать.
 Розгардіяш—безпорядокъ.
 Розігнутись—роздаться.
 Розмисл—предпріятіе.
 Розсіяти—раствориться.
 Рослявий—рослый.
 Розумаха—умница, разумный.
 Саква—походная сума, сакваяжъ.
 Свідом на вашім свідомі—вамъ въ-
 домо, извѣстно.
 Світовий—естественный.
 Силькосъ—нужды нѣтъ.
 Сінник—тюфякъ, набитый сѣномъ.
 Сила—множество.
 Силкуватись—усиливаться.
 Силомиць }
 Силомицю } насильно, насиліе.
 Сировість—сырость.
 Сказ—бѣшенство.
 Сквдатись—смаживать, походить.
 Скис—наискось.
 Склепитись—смежаться.
 Склепіння—сводъ, арка.
 Склик—инструментъ для сзыва въ
 раду, на вѣче.
 Смаглюватий—смуглый.
 Смальовий—смуглый, черный, какъ
 смоль.
 Спадок—наслѣдство.
 Спин—воздержаніе.
 Спйтний—опытный.
 Спйток—опытъ, проба.
 Спйтувати—дѣлать опытъ, пробу.
 Спòвчений—оконченный.
 Спòвчити—окончить, совершить.
 Спогірря—покатость.
 Сподія—надежда.
 Сподіятись—приключаться, сдѣлаться.
 Спочив—отдыхъ.
 Станівний—дошедшій полного разви-
 тія силъ, мужественный.
 Стати дуба—стать на дыбы.
 Статура—станъ, тѣлосложеніе.
 Стігатись—постепенно суживаться.
 Стòвнице—толпа.

Страта—казнь.
 Стромкій—крутой, стройный.
 Стуга }
 Стушка } дубяная коробка у торгов-
 цевъ хлѣба.
 Струминь,—ень—ручей.
 Стус—натискъ.
 Стяг—полковое знамя.
 Сурелі—длинные ножныя и ручныя
 кости.
 Сутки—узкій проходъ.
 Схов—сохраненіе, сбереженіе.
 Таладай—языкъ.
 Тѣсля—плотникъ.
 Тімаш }
 Тімаха } знатокъ, дока.
 Тиляги—латы.
 Тиск—множество.
 Тисности—притисненія.
 Толуб—трупъ, туловище.
 Торговниця—мѣсто, гдѣ продають скотъ
 Треа }
 Тра } (сокращенное треба)—вадо.
 Триньки—немножко.
 Трупишь—гнилье.
 У-дѣб—одинаковыхъ, такихъ лѣтъ.
 Укмітити—замѣтить, примѣтить.
 Улоговина—углубленіе.
 У-нівецъ—ничто.
 Утисник—притѣснитель, угнѣтатель.
 Хаиком—поспѣшно.
 Хистый—увертливый, ловкій.
 Хочень—хотя.
 Хурман—кучерь.
 Хутрина—наружные карнизы у оконъ.
 Цапленій—глупый.
 Цвічений—раздѣвшійся.
 Цята—капля.
 Чепурість—изящество, акуратность,
 опрятность.
 Черний—трауръ.
 Чілий—крупный.
 Шапаръ—распорядитель, кляшникъ,
 завѣдывающій.
 Шатно—нарядно.
 Шкилити—издѣваться.
 Шкодувати—жалѣть, сожалѣть.
 Шліхтувати—шлифовать.
 Штандари—базарные столы, рундуки
 на базарѣ.
 Щарувати кому—быть искреннимъ по
 отношенію къ другому.
 Ягода—скулы.
 Ядерний—(о воздухѣ)—свѣжій, рѣзкій.
 Яровитий—страстный.

1948

35974

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ОНУ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

30

л. 50к

277
2/2

15/19

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ОНУ імені І.І. МЕЧНИКОВА